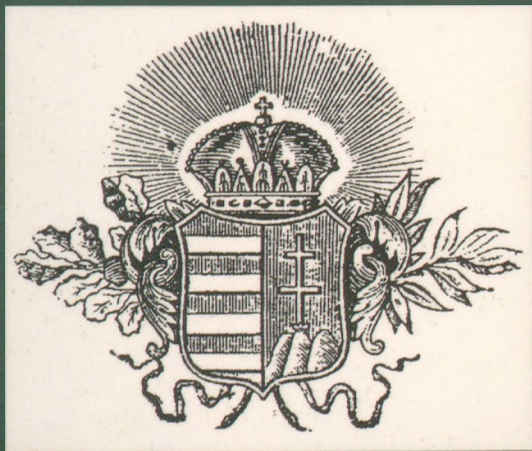

319863

PARTES POPULORUM MINORES
ALIENIGENAE

5/1999

TÖRTÉNELMI ÉS NEMZETISÉGI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF HISTORY AND NATIONAL MINORITY

1999/5

255172

319.863(5)319863

1999

PARTES POPULORUM MINORES ALIENIGENAE

213416

TÖRTÉNELMI ÉS NEMZETISÉGI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF HISTORY AND NATIONAL MINORITY

„A szabadság tüze még ég...”

1848 vonzásában Nyugat-Magyarországon

Szombathely / 1999

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Felelős szerkesztő / Responsible editor

Mózer Ibolya

Kiadja / Issued by

wt.: 44687

Berzsenyi Dániel Főiskola Történelem Tanszék
Berzsenyi Dániel College, Dept. Of History

Szombathely
Károlyi Gáspár tér 4.
H-9700 Hungary

A kötet kiadását a
Berzsenyi Dániel Főiskola Tudományos Bizottsága és a
Berzsenyi Dániel Főiskola Hallgatói Önkormányzata
támogatta.

ISBN 1219-5545

Sába Druck, Sárvár

Tartalomjegyzék:

Előszó	5
<i>Deák Ernő</i> : „Aki most imádkozni tud, Magyarországért imádkozzon!” Bécs és a magyarok 1848-ban	7
<i>Dušan Škvarna</i> : Slovenské hnutie a Štatoprávne riešenie slovenskej otázky	21
<i>Dušan Škvarna</i> : Szlovák mozgalmak és szlovák államjogi törekvések 1848–1849-ben	35
<i>Varsányi Péter István</i> : A szlovák kérdés a helyreállítandó magyar alkotmányosság idején (1860–1861)	49
<i>Ress Imre</i> : Az 1868. évi horvát-magyar kiegyezés	87
<i>Varsányi Péter István</i> : Adalékok a vidék forradalmához. Az 1848-as változások Magyarország nyugati régiójában	113

Előszó

Ha némi késedelemmel is, de örömmel ajánljuk a Tisztelt Olvasónak a szombathelyi Berzsényi Dániel Főiskola Történelem Tan-
székének kiadványát. Történelmi és nemzetiségi periodikánk: a *Partes Populorum Minores Alienigenae* 5. száma az 1998 októ-
berében rendezett konferencia anyagát tartalmazza. „A szabadság
tüze ég még...” kötetünk címét Julius Schwenda *Hungaria* című
verséből kölcsönöztük.

Mind a konferencia előadói, mind a tanulmányok szerzői az
1848–1849-es évek nyugat-magyarországi régiójának történelmi
eseményeire irányították figyelmünket. Így került egy kötetbe a
Bécsben élő Deák Ernő, a Bratislavában oktató Dušan Škvarna,
budapesti kutató: Rész Imre és a szombathelyi Varsányi Péter
István munkája.

Deák Ernő tanulmánya Bécs és a magyarok kapcsolatát vizsgálja
1848-ban, forrásanyagát a korabeli bécsi sajtó és röplap-irodalom
adja, ezek alapján hívja fel a szerző a figyelmet azokra a szempon-
tokra, melyek a 150 éves közös múlt következtében kirajzolódnak.

Második tanulmányunk szerzője szlovák. Kötetünkben a szom-
széd országbeli kolléga munkáját, a konferencián elhangzott szlo-
vák nyelvű formában közöljük. Mivel azonban a magyar olvasó-
közönség így kevésbé tudná hasznosítani, szükségesnek láttuk a
tanulmány magyarnyelvű fordítását is közre adni. A szerző a for-
radalmi évek legfontosabb szlovák történéseit vázolja, kiemelve,
hogy a szlovák nemzeti mozgalom Magyarország leggyengébb
politikai ellenfele volt. Szlovák identitás és történetírói elköte-
lezettség vezette a tanulmány konklúziójához, ebben utal a mai
szlovák társadalom egy részének mentalitására, melynek gyökerei
a XIX. századra vezethetők vissza.

A magyar forradalom 1849 után néhány kérdést nyitva hagyott.
Ezek közül a legkényesebb és egyben a legégetőbb: a
nemzetiségek helyzetének rendezése. Tanulmánykötetünkben
két hazai nemzet, illetve nemzetiség aktuális problémáival
foglalkozunk. Az egyik ezek közül a szlovák autonómia meg-
valósítására vonatkozó kísérletek. A szlovák politikusok tanulta
1848–1849 kudarcából – az éppen ülésező magyar ország-
gyűléshez folyamodtak. A magyar vármegyék azonban – ide-
genkedve az ország testéből kiszakítandó új alakulattól – határo-
zottan tiltakoztak a szlovák kezdeményezés megvalósulása ellen.
A szlovák elképzeléseknek mégis volt előbbre mozdító szerepe:
siettetette 1861-ben a nemzetiségi törvény megfogalmazását. Ezzel
a kérdéssel foglalkozik Varsányi Péter István egyik tanulmánya.

A másik történelmi adósság: közjogi helyzetünk tisztázása a horvát nemzettel. Ress Imre munkája a horvát–magyar kiegyezést elemzi, rámutatva, hogy ez a megegyezés nem csupán egy régi adósság kiegyenlítése volt, hanem feltétele is az uralkodó és a magyar nemzet politikai kompromisszumának.

A vidék forradalma – a maga, néha mérsékeltabb formájában – Magyarország nyugati régiójában is lezajlott. A záró tanulmány öt vármegye politikai átalakulására, a forradalom vívmányainak helyi megvalósulására világít rá.

A Szerkesztő

Deák Ernő

„Aki most imádkozni tud, Magyarországért imádkozzon!”

– Bécs és a magyarok 1848-ban –

1848. szeptember 9-én száztagú magyarországi küldöttség kereste fel Bécsben az uralkodót azzal az eltökélt szándékkal, hogy kieszközölje a feltornyosuló ellentétek elsimítását. Magyarán szólva egyezkedni jöttek a császárvárosba. Alea iacta est – a kockát akkorra azonban már elvetették. Mellébeszélésnél többet nem értek el a küldöttség tagjai. A látogatásnak volt azonban egy nagyon kínos, a magyarokra nézve megalázó jelente is: egyben a Birodalmi Gyűléshez is fordultak, hogy közvetítőként megnyerjék. A szláv többségű gyülekezet azonban 186 szavazattöbbséggel 108 igen és 78 tartózkodás ellenében úgy döntött, hogy nem fogadja a magyarokat. Ezt megelőzően szinte véget nem érő tanácskozásba bocsátkoztak a képviselők, a magyaroknak pedig a karatról kellett végighallgatniuk többek között Franz Waldislaw Rieger csehországi képviselő cinikus megjegyzését, talán azért fogadják-e a lovagias magyarokat, hogy megcsodálhassák ragyogó kosztümjeiket és szép szakállukat?

A magyar küldöttség haragjában nyomban távozásra készült, azonban sikerült még visszatartani a Demokratikus Egylet által tiszteletükre rendezett fáklásmenetre való meghívással, ahol Bécs polgárai, köztük az Akadémiai Légió valamint a Munkásegylet mellett a Birodalmi Gyűlés balszárnyának képviselői is megjelentek. A forradalmi Bécs népe túlságosan is érzékeny volt ahhoz, hogy ne érezte volna a szégyent, ami a magyar követség elutasítása folytán érte a várost. Nyomban ezután került az utcára az a plakát, mely *Magyarország mint köztársaság* címmel emlékeztette a bécsieket arra, hogy a magyar küldöttség tagjai haragjuk jeléül piros tollat tűztek kalapjukra, és piros szalaggal övezték magukat, ami csakis a köztársaság jelképe. Mindez egyben háborús veszélyt jelent. A *Wiener Studenten-Blatt* szeptember 18-i számában a „mindenkor” hűséges *Jelačićról* jelent meg cikk, amelynek szerzője, S. Linek úgy összegez, még Magyarország legnagyobb ellensége se örüljön e jelenlegi helyzetnek, hiszen, ki tudja, mit rejteget a jövő, majd így végzi:

„Wer jetzt einen Gott hat, der bete; und wer beten kann, der bete für Ungarn” – „Akinek van Istene, imádkozzon, s aki imádkozni tud, Magyarorszáért imádkozzon”.¹

A szokatlannak tűnő hangvételű vélekedés hűen tükrözi a kritikusá vált helyzetet 1848 szeptemberében. Más szóval Jelačić szeptember 11-i drávai átkelését követően a Habsburg-birodalom fővárosában is nyilvánvalóvá vált, mi forog kockán: az alkotmányos szabadság és az abszolutista monarchia között kiegyenlíthetetlenül vált ellentét a magyarországi hadszíntéren nyílt összecsapássá fajult. A kamarilla addigra – akkori kifejezéssel – levetette álarcát, s így látható volt, hogy a Batthyány-kormány lemondásával és az áprilisi törvények visszavonásával a szabadságmozgalmaknak a birodalom nyugati felében is meghúzták a harangot. A korabeli újságok és röplapok mindezt drámai hangon juttatták kifejezésre, anélkül, hogy a forradalmi pátosznak be tudhatóan eltúlozták volna az egyre fenyegetőbbé váló veszélyt. A szabadság eszméinek elkötelezett radikális–demokrata–liberális irányelvek képviselői felismerték, hogy Magyarország a tét, mert ott dől el, milyen irányt vesz a fejlődés útja.

Az említett újság cikk egyelőre azonban színlelésnek vélte Jelačić dinasztiahűségét, délszláv birodalom, vagy legalábbis horvát királyság megalapításával gyanúsítva meg a horvát bánt. A horvát–magyar ellentétek kirobbanásakor Jelačić még kellő népszerűségnek örvendett Bécsben. Ennek ellenére már a július 27-i *Batthyány* miniszterelnökkel folytatott tárgyalását lezáró, tiszteletére rendezett fáklyásmenet visszás benyomásokat keltett a megfigyelőkben. A július 28-i esti, illetve éjszakai tüntetésről ugyanilyen formában tudósított az Extra-Blatt következő napi száma. Éleslátásról tanúskodik mindjárt a bevezető mondat:

„Sötét rém rázza a szabadság oszlopait, és szolgálással, halállal és romlással fenyeget. Ez a rém a nemzetiségi gyűlölet és annak seregőrzője a reakció.”

A felvonulást – a beszámoló szerint – háromezer délszláv (horvátok, szlovének, szerbek) és a bécsi helyőrség egy része (túlnyomó részükben olaszok) rendezték. Hozzájuk mintegy tízezer német és magyar csatlakozott, utóbbiak inkább kíváncsiságból, mint lelkesedésből. A helyszínen – Jelačić a Vadember-hez (Gasthaus zum wilden Mann) címzett vendéglőben szállt meg a Kärtnerstraßen – aztán leplezetlenül felszínre törtek az egymásnak szegülő érzelmek. A nemzeti érzelmű bécsi polgárokat főként az zavarta, hogyan jöttek a szlávok ahhoz, hogy anyanyelvükön nótáztak a német ajkú városban. Az ablakból kihajoló Jelačić rövid beszédének lényege az volt, hogy osztrákok akarunk maradni. A német nacionalizmus híveit még ez is zavarta, ugyanis közbekiabáltak: éljen Németország, éljen Németország! A már tettelegességgel fajult fáklyásmenetnek a nemzetőrség bea-

vatkozása vetett véget. A tudósító furcsállja a helybeliek viselkedését, annál is inkább, mert ha nem akadályozták a bécsi-ek a magyarok hasonló vállalkozását, akkor mi kifogásuk van a szlávok fellépése ellen. A pánszlávizmustól való félelem nem lehet ok ilyen megnyilvánulásokra. A szlávok különben is élnek és hálnak Ausztriáért. Ezen túlmenően figyelmet keltő a következtetés:

„Mi németek vagyunk, és mint ilyeneknek nagyoknak és bátraknak kell lennünk.

Nagynak, amennyiben minden szabadságot óhajtó nemzetet testvérien szívünkhöz ölelünk, legyenek ők magyarok vagy Szlava anya fiai. Mindkettő nemes nemzetiség, és általános nevükön mint osztrákok évszázadok óta velünk sírtak, véreztek és örvendeztek.

Bátraknak kell lennünk, amennyiben mint igazi németek a hős nemzet fiaiként nem félünk a pánszlávizmustól. Ha ez merészen ellenünk tör, majd győztesen letörjük. Szabad népek sohasem csatlakoznak az orosz szláv birodalomhoz, és bízunk Istenben, hogy hamarosan Ausztria keleti tartományaiban a nemzetiségek lobogói mellett testvériesen ott leng a német trikolor is”.

A fentebbi kitételrel kapcsolatosan fontos megjegyezni ehelyütt, hogy az ébredő, sőt ifjonc nacionalizmus ezen időszakában a magyar függetlenségi mozgalom is csupán német nemzetet fogadott el, ide érve a német fejedelemségek, a bajor és porosz királyság mellett Ausztria német nyelvű tartományait. A magyarok a szlávok ellen a németekkel szövetségben képzelték el nemzetiségük kibontakoztatását, ugyanakkor a németek a magyarokban látták az alkotmányos szabadságjogok kezeseit. Ebben a viszonylatban kölcsönösség, sőt érdekközösség bontakozott ki, nevezetesen a forradalmi Bécs és a magyar nemzeti mozgalmak között. Amíg viszont egyrészt az ausztriai németek mindenképpen a birodalmi közösségen belül tudták, és a jövőre vonatkozóan is így képzelték a magyarokat, a magyarok másrészt mindenképpen lazítani akartak a kötelékeken, ha – legalábbis kezdetben – nem is akarták magukat teljesen függetleníteni a Habsburg-birodalomtól, amihez mindenekelőtt a Pragmatica Sanctioban rögzített uralkodói jogokon keresztül kötődtek. A magyarok pozitív megítélése szempontjából illetéknéppen az volt mérvadó, hogy mennyire tudták hitelesen kinyilvánítani és képviselni a „közös szabadság” elvét. Lényeges tehát tudnunk, hogy az uralkodóházzal szembeni lojalitás mértéke attól függött, milyen mértékben érvényesülhetett a polgári szabadság és a nemzeti függetlenség a trón árnyékában. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy

az uralkodóház számára az egyenlőség elvének alkalmazása azonos lett a védekezéssel, vagy az alkudozás nélküli behódolással, az ausztriai, nevezetesen bécsi követjárások hiábalavóságá kellőképpen igazolta, hogy nincs, nem lehet egyeztetés. A leveletés időpontja csupán attól függött, mikorra erősödik meg kellőképpen a reakciónak nevezett központi hatalom. Ebben a viszonylatban legfeljebb szépséghibának tekinthető az orosz segítség igénybevétele. Nem is győzik hangsúlyozni osztrák oldalról a történészek, habár tovább elhúzódott volna a magyarországi harc-tereken a háború, de az olaszok legyőzése után Ausztria, pontosabban az uralkodóház saját erejéből is képes lett volna elbánni a magyarokkal.

Tárgyunk szempontjából most mégsem ennek elemzésébe bocsátkozom; sokkal inkább azokra a szempontokra kívánom irányítani a figyelmet, hogy mik voltak azok a közös vonások, amik 150 évvel ezelőtt érdekközösséggé formálódtak a forradalmi Bécs és a magyarok között. Erről történt már röviden említés, tehát az alkotmányos szabadságjogok kiharcolása és biztosítása érzelmileg is egymáshoz kötötte a német és a magyar nacionalizmus képviselőit. Anélkül, hogy bővebben foglalkoznánk az előzményekkel, a testvériesülés gyökereivel, tudnunk kell, hogy a magyarok már a reformkorban felkeltették a bécsiek érdeklődését, úgyhogy az 1848 márciusi napokra pozitív kép alakult ki a magyarokról általában, politikailag pedig, főként *Kossuth Lajos* március 3-i beszédében nyilvánult meg nagylelkűségük, amennyiben ő nem csupán a magyaroknak, hanem valamennyi osztrák tartománynak alkotmányt követelt, akkor még egészen nyilvánvalóan a Habsburgok jogára alatt. – Itt jegyezzük meg, hogy 1867-ben a kiegyezés következtében az Osztrák–Magyar Monarchia nyugati felének is alkotmányos alapokra kellett helyeződnie, miután Ferenc József alaptörvényben állította helyre és szentesítette a magyar alkotmányt, tehát két esetben is a Magyar Királyságnak volt köszönhető a konstitúció.² – Ennek hatása alatt növekvő megértéssel fogadták a bécsiek a magyarok szabadságharcait, amik immár nem is annyira az uralkodóház, hanem annak az ősi magyar vagy nemesi szabadság megnyirbálását célzó túlkapásai ellen irányultak. Erre vonatkozóan tanulságos a bécsi egyetemisták április 7-i keltezésű köszönetnyilvánítása a *Magyar Nemzethez*, amelyben még visszavetítve is úgy látták, hogy a magyarok az évszázadok viharáiban bátran őrizték (védelmezték) a szabadság lángját.

„Unsere Herzen erfüllt das gediegene Vertrauen, die unerschütterliche Überzeugung, daß, wenn die Freiheit, die Einheit der

Monarchie Gefahr liefern, Ihr vereint mit uns die entschlossene Kraft Euerer Männer und den feurigen Muth Euerer Jugend wie schon einst, in die Reihen stellen würdet, um Thaten zu verüben, welche in der glorreichen Geschichte Eueres schönen stolzen Vaterlandes ein neues goldenes Blatt ausfüllen werden – „Szívünket azon mély bizalom, rendíthetetlen meggyőződés tölti el, hogy ha a monarchia szabadságát, egységét veszély fenyegeti, velünk egyesülten fiaitok határozott erejével és ifjúságotok tüzes bátorságával sorainkba állva olyan tetteket hajtotok végre, mint valaha, és amik szép, büszke hazátok dicső történelmének új, arany lapját töltenék meg.”

Kell-e annál szebb elismerés, mint ami itt megfogalmazódott a magyarok irányában azokban a világtörténelmi napokban?

Mielőtt az így összeálló kép összetevőinek elemzésébe bocsátkoznánk, a szeptemberi fordulat napjaiban felmerült égető kérdésekre kell röviden kitérnünk. A *Politischer Studenten-Courier* című lap 61., augusztus 30-i számával kezdődően folyamatosan foglalkozik az egyre nagyobb gondot okozó magyar kérdéssel. Említett számában Ungarn und Croatien címmel a magyar-horvát ellentéteket feszegeti, szeptember 10-én Ungarn und Deutschland címmel Magyarország és Németország viszonyát tárgyalja, majd szeptember 23-tól október 1-ig öt folytatásban Die ungarischen Wirren (A magyar zavarok) címmel ismerteti a magyarországi viszonyokat. A záró cikk külön utal rá, hogy ennek a „tudósításnak” a magyarországi válság jóindulatú befolyásolása volt a célja és egyben hatni kívánt a parlamentre, hogy kezdeményezőleg támogassa az igazságosság érvényesülését.

A horvát-magyar ellentétek kirobbanásáról így nyilatkozik a „tudósító” a lap 61., augusztus 30-i számában:

„Lehetetlen, de a megzavarodásnak el sem képzelhető rettentesebb képe, mint az, ami most szemünk előtt kibontakozóban van Magyarországon”

A nagylelkű, nemesszívű Magyarország, melynek bátor lakói március győnyörű napjaiban mint tavaszi fecskék hozták nekünk a szabadság első üdvözetét, az az ország, amely megígérte, hogy a szabadságért folytatott küzdelemben életével és vérével mellénk áll, most meghasonlott és szétesett – véli a szerző, s erre a horvátok és magyarok közti civódásban keresi a magyarázatot. Óvakodik azonban az általánosítástól, ezért nem az egész horvát népet, hanem vezetőit teszi felelőssé, feltéve a kérdést, vajon ők nemde Ischlből kapták a parancsot? A következő folytatásban megismétlődik a nyugtalanító kérdés: Ugyebár Jelačićot az udvar, azaz Ausztria pénzeli, mindjárt megadva a választ: bizony, tőlünk kap támogatást. Meghökkenítő igazságérzetre vall, hogy ebben az

összevisszaságban, amikor minden oldalról veszély fenyegeti Ausztriát, éppen Magyarországra jár rá a rúd, és netán onnan is vészfellegek gyülekeznek? Az összegezés így hangzik:

„Mondhat bárki, amit akar, nem helyes egy olyan nemzetet eltaszítani, amelyik a veszélyben és viharban mellettünk volt.”³

Az akkori történelmi emlékezetben ez az 1741-es pozsonyi országgyűlést jelentette, amikor a „derék magyarok” „életüket és vérüket” felkiáltással rántottak szablyát királynőjükért, Mária Teréziáért.⁴ A magyarok történelmi érdemeiként tartották még 1848-ban is számon, hogy a végveszélyben ők mentették meg a monarchiát.

A tulajdonképpeni sorozat első cikkében (szeptember 23.) két-színűséggel vádolja a magyarokat, mert amíg egyfelől nyelvi túlbuzgóságukkal maguk ellen hangolták a szlávokat, másfelől kétségtelen ők voltak azok, akik felléptek a monarchia valamennyi népére egyaránt nehezedő nyomás ellen. Mindazonáltal a magyarok, belátva a hibát, mindent elkövettek a kiengesztelés érdekében; de hiába, mert a horvátok, helyesebben Jelačić fanatizált seregei élén visszautasította a közeledést. Ennek folytatásaként szeptember 24-ről már arról kapunk tájékoztatást, hogy jogállamban, amikor a generálisok mintegy saját szakállukra cselekszenek, mint azt éppen Jelačić teszi, végveszélybe kerül a jogállamiság. Itt már félreérthetetlenül megfogalmazódik a vád a központi hatalom ellen, amelyik egyszerűen megszegi szentesített ígéretét, ahogyan az uralkodó tette a magyarokkal szemben. Különösen kérdésessé válik ez a magatartás akkor, amikor a minisztérium (kormány) azon véleményének adott kifejezést, hogy a magyaroknak juttatott engedmények ellentmondanak a trón méltóságának és az őszmonarchia érdekeinek. A második folytatás szeptember 26-án ismerteti a császárnak a valamennyi nemzet egyenlőségét érintő ismételt kijelentését, ami gyakorlatilag annyit jelent, hogy a monarchiának az egyenrangúság megvalósítása révén föderációvá kell átalakulnia, amiben valamennyi szerves rész önállóan intézi belügyeit. A szeptember 28-i számban megjelent harmadik folytatás határozottan állást foglal amellett, hogy a közös szabadságra nézve mennyire veszélyes a hatalom koncentrációja, ami végső fokon a szlávok támogatásával Ausztria összeomlásával járna. Ebben a vívódásban külön nyomás nehezedik a magyarokra, akiket így jellemez a cikk:

„A magyar nép jelleménél fogva olyan, hogy meg lehet törni, de meghajlítani nem; Jelačić fegyveres hordáival most Budapest felé nyomulva diadalittasan kihirdetheti az új délszláv birodalom születését, aminek csak örül a kamarilla, Magyarország állandóan visszatérő forradalmak fészke marad, valameddig egyetlen tagja is él Árpád fiainak, a kormány pedig elvérzik ezen forradalmak letörésében.”

A szeptember 30-i folytatásban végleg pálcát tör a kamarilla álnoksága felett, hiszen szöszegés áll fenn – „...a császár nevében gyalázatosan elárulták Magyarországot” –, ezért politikai önmegsemmisítéssel járna, ha az ország nem védekezne a visszavonások ellen. Ugyanezen szám a hadügyminiszter *Latour Jelačić*hoz intézett leveleinek elkobzását is jelentette. Ezen hír közzététele révén egyrészt rettentő haragra gerjesztette a bécsi közvéleményt, és ez egyenesen vezetett október 6-án bekövetkezett felkoncolásához, másrészt alkalmul szolgált arra, hogy az október 1-jei szám az elkobzott levelek kapcsán a hataloméhes római politikát vesse a reakció szemére. A kamarilla a népek becsapásával a lehető legostobább hibát követte el, ami szükség-szerűen az uralkodóház hátrányára sül el, hiszen egy nagy nemes népet végleg elidegenített, ugyanakkor egy másik nép erejét növelte, amely, mihelyt felismerte túlsúlyát, búcsút mond neki, mivel a délszlávok súlypontját nem Bécsben, hanem Belgrádban kell majd keresni.

Habár kissé részletesebben, de szükségesnek mutatkozott közvetlen bécsi forrásból ismertetni a kialakult válsághelyzetet, ugyanis ebből teljesen érthetővé válik a forradalmi Bécs március óta határozott – igaz, a nyár folyamán alább hanyatlott – rokonszenve, majd szeptembertől, különösen az október 6-i forradalom kirobbantásával, kiállása a magyarok mellett, akiket a szabadság megszemélyesítőinek tekintettek, tehát az ő ügyük közvetlen összefüggésben volt a testvérien szövetséges németekével. Amikor tehát Magyarország veszélybe került, ez egyúttal az egész Habsburg-birodalomban a szabadság ügyének bukásával fenyegetett.

Ha mármost a magyarokról vagy magyarnak szóló költői hangvételi rokonszenv nyilvánítást vesszük szemügyre, az említettek mellett fel kell tüntetnünk ezek történeti vetületét ill. hátterét és eszmei mondanivalóját, de ugyanúgy az egyes versekből kiolvasható magyarságképet is. A forradalmi események időrendi sorrendjét tekintve első lírai termékként említhető a magát Bécsben tanuló diáknak nevező *Adolf Buchheim: Das sind die tapferen Magyaren* (Ezek a derék magyarok) című verse, amit az akkori napok egyik jellegzetességeként 1848. április 9-én a Zrínyi nevű gőzösön írt és Pozsonyban nyomattak ki. A csupa kérdésből álló versben refrénként tér vissza a cím a négy versszak végén. Melyik nép az, mely hősiezen áldozza fel magát a hazáért? Melyik nép az, mely minden veszélyben forró szeretettel áll ki uralkodójáért? Az elnyomottakat védi a zsarnokság ellen, hűséggel az emberi jogokért? Mely izzik a szabadságért és jogért

vakmerőn szembeszállva a barbárokkal? Mely az a nép, mit soha sem vakított el a hiúság csábítása, és soha nem tért le ősei útjáról, mely egyaránt volt római és görög? Ezek a bátor magyarok! Ebben a versben tömören találja a költő a magyarokról alkotott kép összetevőit. A röplap formában terjesztett vers fejlécén olvasható: *A nemesszívű magyar nemzetnek ajánlva!*

Ugyanezen a napon, a Johann nevű gőzösön írta *Ludwig August Frankl* versét, melynek a *Duna magyar* címet adta. Feltehetően mind ő, mind pedig *Buchheim* azon bécsi egyetemi küldöttség tagja volt, amelyiket a magyar képviselőház fogadott Pozsonyban és *Szentkirályi Móric*, Pest megye követe üdvözölte őket. A kilenc versszakba foglalt mondanivaló Ady Magyar jakobínus dala és József Attila *A Dunánál* című verse elődjének tekinthető azzal a megszorítással, hogy a már említett nemzetfogalomnak megfelelően a magyarokra és a németekre vonatkoztatva a Duna e két nemzetet köti össze sorsszerűen. A hatodik és a kilencedik versszak különös figyelmet érdemel, hiszen éppen Ady és József Attila vonatkozásában a múltból és a földrajzi adottságokból kifolyólag a jövőre is irányuló kölcsönösség olvasható ki belőlük:

Wer hier verletzt, dort wird es tief
empfunden,
Wer dorten stört, es stockt das
Leben hier;
So sind die Völker zwei und doch
in Eins verbunden:
Zwei Brüderheere und nur ein
Panier.

Ein Strom, Ein Herz, so stehen
wir zusammen:
Ein Strom, um wegzuschwemmen
wilde Macht,
Ein Herz, das siegen muß mit
seinen Flammen.
Wer ist so kühn, und bietet uns
die Schlacht?

Ha itt ér seb, az ott is fáj sajogva,
Ha baj van ott, a lét itt elakadt,
Két nép, de mégis,
egyé összeforva
Két testvérhad egy zászló alatt.

Egy folyam és egy szív éltet
minket:
Egy folyam, mely önkényt
elsodor,
Egy szív, mely lánggal
győzedelmet hirdet
Ellenünk törni, ki még oly botor?*

A kritikus szeptemberi napokban költötte *Julius Schwenda* (1823–1862) *Hungaria* című versét, melyet a *Der Radikale* lap szeptember 29-i számában a címlapon közölt. A Pozsonyban ösz-

szegyült rendek Mária Teréziához intézett kiáltását – „Moriatur!” – választotta mottójául. Kezdő képe szintén a Duna, az ősi Ister, melyen marcona férfiakat szállító hajó siklik lefelé. A hat versszakos költemény a magyar küldöttség említett bécsi fogadtatását idézi haragos megértéssel: milyen sértésben volt részük a magyaroknak, mivel nem fogadta őket a Birodalmi Gyűlés. A költő a Dunát szólaltatja meg, ő biztatja a magyarokat:

Du armes volk, du armas Land!–
Nein! – „noch ist Ungarn nicht
verloren!”

Er glüht, er flammt, der
Freiheitsbrand...

Er bricht hervor aus Buda' s
Thoren.

Von Rosseshufen dröhnt der
Grund,

Hei! Die Husaren = Dollmanns
fliegen...

„Moriatur“ schallt's aus aller
Mund,

„Moriatur“, sterben oder siegen!

Magyaren auf! Die Fahne
schwenkt,

Die trikolore Ungarfahne!

Der Rákóczi's, der Bocskay's
denkt,

Der Tökölis und Frangipane!

Die alten Heldensäbel zückt!

Auf, stolzes Volk, stolze

Magnaten!

Schaart euch in jeglichem Distrikt

Schaart euch in allen Komitaten!

Szegény ország, te szegény nép!

Nem! – „Nincs még veszve

Magyarország!”

A szabadság tüze ég még

Buda kapuin kicsapva vág. –

Paripák alatt döng a föld

Haj! Huszárdolmány suhogva
száll

„Moriatur” – a szó süvölt –

„Moriatur” – élet vagy halál!

Fel magyar! Zászlód harcra hí',

Háromszínű magyar lobogó!

Rákóczi, Thököly, Bocskay,

Frangepánok lelkét hordozod!

Vondd ki ősi hősi kardod!

Fel nemesség, rajta büszke nép!

Országodat összetartod,

Falu, város fia sikra lép!

Az utóbbi versszakban közvetlen utalás történik a magyar szabadságharcok sorára, személy szerint említve a felkelések vezéreit; tehát 1848 kibontakozó szabadságharcát is ennek az évszázados lelkületnek kell áthatnia. Habár Petőfi *Rákóczi* című verse és a talán legbensőségesebb negyvennyolcas dal, az „1848-ba' el kell menni háborúba” kezdetű a Rákóczi szabadságharc szellemét idézi, Schwenda verse meglepően egybecseng a magyar történelmi hagyományok lelkületével. (*Auersperg* gróf, költői

nevén *Anastasius Grün* még 1848 előtt keletkezett *Officium Rakocianum* című nagyszabású versében szintén Rákóczi emléke előtt tiszteleg.)

Közvetlen a szabadságharc kitörésével függ össze az a két induló, melyet szerzőik, *Friedrich Kreichel*, illetve *Herman Schwarz* írtak a Bécsben megszervezett Szeredy és a Bécsi Magyar Szabadcsapatnak.⁶ Előbbi – a már említett gyakorlat szerint – szeptember 14-én a Béla nevű gőzösön költötte az öt versszakos szöveget, akkor, amikor két evezősön Szeredy szabadcsapata Bécsből elindulva Pozsonyt és Komáromot érintve Pest-Budára érkezett. A történelmi tény mellett, hogy ugyanis Bécsből sokan, köztük az Akadémiai Légión tagjai, és nevezetesen bécsi magyarok tettleg is felkarolták a magyar szabadság ügyét, fontos utalni az utóbbi indulójának radikalizmusára, ami a királysággal szemben a köztársaságot jelentette. A nyolc versszakos induló ötödik versszaka ugyanis erről tanúskodik:

Nicht für König, nicht für Krone,
Nicht für Fürsten, nicht für Throne;
Für der Freiheit gold'nen Thron
Kämpfet uns're Legion.

Nem királyért, koronáért,
Hercegekért vagy a trónért;
A szabadság arany trón,
Ezért harcol légiónk.

Befejezésül négy további versre nem csupán szerzőik irodalmi rangja miatt, hanem azért is ki kell térni, mert a romantikus irányzat követőiként hűen karolták fel a Nikolaus Lenau által közvetített pusztaromantikát. Az egyik, *Ferdinand Freiligrath* (1810–1876) a nemzeti szabadságmozgalmak elkötelezettje, 1848 szilveszterekor írta *Ungarn – Magyarország* című versét. Érdeemes megjegyezni egyes kitételeit, amik első olvasatra talán lekicsinylően hangzanak, ehhez azonban tudnunk kell, hogy a romantika mennyire kereste és ápolta az egzotikumot, amit a német költő számára a puszták népe jelenített meg. Az alapvonás szempontjából nem hanyagolható el, hogy *Freiligrath* is a népdalok általános intonációja után a Dunát szólaltatja meg; ő sarkallja harcra a magyarokat. Amíg a konzervatív *Franz Grillparzer* *Glück auf mein Feldherr* megszólítással az olaszok ellen győzedelmeskedő Radetzkyhoz írt hódoló verset, a Duna – *Freiligrath* tolmácsolásában – a magyarokat tüzeli:

Sie jauchzt in ihren Borden,
Sie schwillt vor Stolz und Wuth:
Glück auf, ihr braunen Horden,
Du heifles Ungarblut!

Medréből majd kiszökken,
Büszkén s daccal dagad:
Üdv néktek vérdühökben
Száguldó napfiak!

Ihr Hirten und in Jäger,
Ihr wilden Zimbalschläger,
Ihr Geiger unverzagt!
Ihr, die ihr als die Letzten
Zur Schlacht mit dem zerfetzten
Panier der Freiheit jagt!

Nyáj, ménes terelői,
Vad cimbalomverők, ti,
Míg minden húr szakadt!
Kik most is szabadságért
Egyedül ontotok vért
Tépett zászlók alatt!

Két versszakon keresztül gondolatmenete egybecseng *Petőfi* Európa csendes, újra csendes című versével, ugyanis gyalázatos árulásról esik szó, meg arról, hogy a magyarok egyedül állnak a vártán, és küzdenek a szabadságért, amely más népek szabadságát is jelenti:

Im fernen, wüsten Osten
Der Freiheit Auflenposten
Die schlagen jetzt die Schlacht
Die, heiß zurück sich wälzend
Jedwede Fessel schmelzend,
Auch euch zu Freien macht!

Sivár Keleten árván,
Szabadság végbástyáján
Viaskodik a had,
Míg tüzes gomolygással
Még hőkölve is szárnyal:
Te láncod is szakad!

Kossuth Lajos népszerűségére vall, hogy az utolsó versszakban személyesen őt biztatja a Duna:

Vorwärts Kossuth, mein Streiter! Hajrá! Kossuth, vitézem!

A másik költő, a negyvennyolcas mozgalmakban személyesen is szerepet vállaló *Moritz Hartmann* (1821–1872) 1849-ben írta a magyar szabadságharcra kapcsolatos verseit. A *Reimchronik des Pfaffen Maurizius* című ciklusa IV. fejezete egyik versének magyarul *Éljen Kossuth!* címet adta. Figyelemre méltó, hogy egyrészt kimondottan a romantikushoz fordul, másrészt úgy látja, hogy a magyarok küzdelméből fakad a szabadság hajnala:

Erkenne endlich, daß im Osten
Aus Nacht des Kampfes und der Noth
Aufgeht dein Licht, dein Morgenroth!

Keleten, ismerd fel végre,
Ügyelj a küzdelem hevére,
Amelyből fényed, hajnalod fakad

A tiszta romantika hangján ír a magyarokról *Es lebt ein Volk im Osten – Él Keleten egy nép* című versében, amely az eddigi jellemzésekhez hasonlóan domborítja ki, hogy az ezer éve huzatos helyen, balsorsban élő népnek alig nyugodott a szabalyja, és küszöbükön véd minket (mármint az osztrákokat). Csattanója így hangzik:

Und dieses Volk im Osten,	És Keleten ez a nép
Das führt jetzt einen heiligen Krieg,	Most is szent háborúban ég,
Geb Gott ihm einen vollen Sieg	– Segítse Isten fegyverét
Franz Joseph zahl die Kosten!	Császár, ezt te fizess meg!

A szabadságharc utolsó szakaszában született *Moritz Hartmann* a *Schlaf Kindlein*, schlaf ismert népdal parafrázisaként *Wiegenlied der ungarischen Mutter – Magyar anya bölcsődala* című – Goethe *Der Erlkönig* című balladájára emlékeztető – siratóverse. A ringató anya a harcoló apáról dúdol fiának, hozzáfűzve, hogy a nagyapja meg a török ellen harcolt, tehát szerves képet mutat a magyaroknak nyugatot védő szabadságküzdélme, amit jelen esetben éppenséggel a király ellen kell megvívni:

Schlaf Kindlein, schlaf,:	Szunnyadj kisfiam,
Dein Vater schlägt sich brav:	Apád most hadban van
Großvater schlug den Türken todt,	Törököt vert a nagyapád,
Uns bringt der König selber Noth.	Ránk a király küldte hadát.
Herr Gott, o sieh auf unsre Leiden	Úristen lásd meg sebeinket
Und schlag den König wie die Heiden!	Sújtsd a királyt, mint pogánnyal tetted!
Schlaf Kindlein, schlaf.	Szunnyadj kisfiam.

Hartmann magyarságismeretére vall, hogy a gyermekét bátorító anya nevelően mondja fiának: Ha majd felnősz, apádhoz hasonlóan vonulsz a csatába, akkora hős leszel, mint Corvin (habár nem tudható meg, hogy a törökverő Hunyadi Jánosra vagy a III. Friggyessel háborúskodó Mátyás királyra gondol-e) és olyan szépen fogsz beszélni, mint Kossuth; s ha netán elesik, te bosszulod meg apádat. A vers maga egyre szorongatóbban ábrázolja a közeledő veszélyt, míg az anya a rájuk törő kopók láttán kétségbeesve sikoltja:

Ja, wo versteck ich dich mein Kind,	Hol rejtselek el gyermekem,
Wenn diese Wände Kohlen sind?	ha üszökké lesz itt minden?
Der König weiß nichts von Erbarmen–	A király nem ismer kegyelemet -
Sei still, du stirbst in meinen Armen!	Csill, a karomban halsz meg, gyermek!

- ¹ A szövegben előforduló idézetek a forrásként felhasznált 1848-as bécsi sajtóból, illetve rölapokból származnak. Ezek gyűjteménye a Bécs Városi Könyvtárban (Wiener-Stadt- und Landesbibliothek) és az Osztrák Nemzeti Könyvtárban (Österreichische Nationalbibliothek) található.
- ² Az 1867:12. törvénycikk kimondta, hogy a közös uralkodó nálunk (Magyarország) és a monarchia többi országában is alkotmányos kormányzást vezet be (ún. paritás elve).
- ³ Politischer Studenten-Courier, 1848. 61. sz. (augusztus 30.)
- ⁴ Ember Győző: Az országgyűlések. In Ember Győző, Heckenast Gusztáv /főszerkesztő/: Magyarország története 4. kötet (1686-1790). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. I. 418.
- ⁵ A két említett versrészlet: „Dunának, Oltnak egy a hangja,/ Morajos, halk, halotti hang...” (Ady Endre: Magyar jakobinus dala, 1908.); „A Dunának, mely mult, jelen s jövőndő,/ egymást ölelik lágy hullámai./ A harcot, amelyet őseink vívtak,/ békévé oldja az emlékezés...” (József Attila: A Dunánál, 1936.)
- ⁶ Szeredy József 1848. aug. 25-én intézett beadványt Batthyány miniszterelnökhöz egy – Bécsben önkéntesekből szervezendő – csapatról. A kormány kétszer foglalkozott a kérdéssel: Szemere Bertalan válaszolt a beadványra (1848. aug. 28.); illetve Pulszky Ferenc küldte meg a kormánynak Szeredy végelszámolását a bécsi toborzás költségeiről. Vö. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök, hadügyi és nemzetőri iratai. Sajtó alá rendezte: Urbán Aladár. Argumentum Kiadó, Bp. 1999. II. 1151. és 1637.
- ⁷ A témához lásd még: Deák Ernő: A magyarok megítélése az 1848-as bécsi forradalmakban. Kisebbségkutatás, 1998. 3. sz.:249–260.

Dušan Škvarna

Slovenské hnutie a štátoprávne riešenie slovenskej otázky

Roky 1848–1849 charakterizuje až neuveriteľný počet dramatických udalostí, protirečivých záujmov, plánov ale aj tragédií. Politika sa z večera na ráno stala vecou verejnou. Objavili sa v nej pojmy, ktoré dovtedy používali iba intelektuálne elity – rovnosť, sloboda, konštitúcia, liberalizmus, národ, socializmus a podobne. Fenomény, ktoré do marca 1848 vegetovali na okraji oficiálneho záujmu a hodnôt, sa usilovali dostať do stredu diania. Takýmto bol aj moderný nacionalizmus. Jeho nositelia – národné a reformné hnutia sa dovoľávali práv pre svoje národy s vehemenciou, ktorá musela prekvapiť nezainteresovanú časť spoločnosti. Čo bolo pre mnohých zvlášť prekvapujúce, silnú vitalitu preukázali aj hnutia tzv. malých národov. V priebehu niekoľkých týždňov dozreli natoľko, že lásku k historickým štátnostiam, teda k Uhorsku, resp. k Habsburskej monarchii začali podmieňovať vlastnou národnou slobodou. Túto slobodu spájali s autonómnym postavením svojich národov, *Teda ju stotožňovali s nejakou podobou štátoprávnej úrovne.*

To bol aj slovenský prípad. Aj keď slovenská otázka patrila medzi menej dôležité problémy monarchie a Uhorska, aj ona ukazuje ako sa prudko menili pomery a zázemie jednotlivých síl, pohľad na politiku, spojenci a podobne. V príspevku sa pokúsim tiežovite naznačiť najdôležitejšie medzníky slovenského pohybu v revolučnom dvojročí, ktorý sa zväčša odohrával v západnej časti dnešného Slovenska a vo Viedni. *Upozorňujem, že z priestorových dôvodov nemôžem sledovať rad iných dôležitých, ba dôležitejších problémov, ako bola slovenská otázka (napr. maďarsko-slovenské vzťahy, kossuthovská revolučná moc a jej zázemie na území dnešného Slovenska, vojenské akcie na ňom).*

V prvých týždňoch revolúcie dominovali pocity jednoty, vychutnávala sa nová sloboda. Táto počiatočná, no kratučká harmónia, či skôr ilúzia harmónie prudko prerastala v spory a rozpory, averzie a ozbrojené boje. Inak povedané, marcom sa stav neharmonizoval, ale problematizoval. Tragické udalosti v Uhorsku boli dôsledkom zjednodušeného a odlišného chápania slobody, rôznych záujmov nacionalizmov a rôznych štátoprávnych koncepcií.

Slovenská politika prežila fakticky až na jar 1848 plnokrvnú premiéru. Až teraz mohla testovať pred verejnosťou svoje pozí-

cie a názory a oboznamovať ju so slovenskou národnou ideou (nacionalizmom). Až teraz si začala vytvárať zázemie vo verejnosti. Slovenská politika, to boli vzdelanci pochádzajúci z neprivilegovaných a chudobnejších vrstiev, ktorí stáli ďaleko od politickej moci. Na prudké zmeny neboli pripravení. Program si vytvárali dodatočne, počas hektických udalostí. Aj to boli dôvody, prečo bolo slovenské národné hnutie v porovnaní s Chorvátmi, Srbmi a Rumunmi najslabším protivníkom uhorskomaďarskej moci. Slovenské politické aktivity počas rokov 1848–49 možno rozdeliť do šiestich časových fáz.

Prvá trvala do polovice mája 1848. Aj slovenská vlastenecká spoločnosť spontánne prežívala týždne radosti a nádeje, prejavovala lásku k rovnosti všetkého druhu. Konali sa slávnosti slobody, sadili sa stromy slobody, v mestách viselo 12 peštianskych bodov, zbratali sa zemaniam, roľníci a mešťania, ale aj zemaniam a slovenkí vlastenci. Aj oni pisali články, básne i piesne oslavujúce marcové premeny a slobody, *nový, konštitučný režim, nové spoluzitie v spoločnej uhorskej vlasti*. Hlavných tvorcov týchto zmien – maďarských liberálov i Lajosa Kossutha osobne – považovali za svojich spojencov. Dúfali v dobrú vôľu novej konštitučnej moci, verili, že umožní národnú slobodu aj Slovákom. Blízky Štúrov spolupracovník Peter Kellner-Hostinský vyslovil nádej, že ju uzákoní budúci snem. Aj Jozef Miloslav Hurbán si zavzdychal, ako stáli na začiatku marca 1848 na sneme v Bratislave blízko seba *dvaja Lajosovia* Kossuth a Štúr.¹ Na strane druhej v slovenskom tábore badať aj istú opatrnosť a nedôveru voči novej uhorskej moci. A tiež to, že si treba vytvárať priestor pre vlastné iniciatívy a požiadavky. Slovenské aktivity sa mohli uskotočňovať len cestou zdola, veď v novej moci nemali žiadnych zástancov. Zároveň rešpektovali legálny rámec, verili v pokojné diplomatické vyrovnanie a slovenkú otázku chceli riešiť zásadne iba v rámci Uhorska, ešte nie mimo neho. Slovenskí predstavitelia sa pokúšali oslovovať verejnosť zhromaždeniami a petíciami. Okolie J. M. Hurbána a L. Štúra navrhovalo zvolávať v regiónoch zástupcov obcí, ktoré mali prijímať petície a voliť si zástupcov na celonárodné zhromaždenie. Na ňom sa mala prijať reprezentatívna petícia. Uhorským orgánom ju mal odovzdať zvolený petičný výbor.² Touto legálnou petičnou cestou chcelo politicky slabé slovenské národné hnutie získať vlastnú legitimitu. Náročný zámer sa však naplnil iba z malej časti. Po prvé, kvôli slabému zázemiu slovenského pohybu vo verejnosti, po druhé, kvôli postoju uhorskej moci k nemu. Viaceré petície zo župných

a regionálnych zhromaždení boli skromné, požadovali rečové práva v župných úradoch a ľudových, resp. stredných školách. Až 10. mája vypracovala najsmelšia časť slovenského pohybu – štúrovci – ucelený program, ktorý sa volá Žiadosti slovenského národa. Žiadosťami vlastne len dobiehali radikálny vývoj a oneskorene vyslovili v národnej oblasti to, čo veľká väčšina národných hnutí v monarchii už vyslovila.

Žiadosti požadovali federalizáciu Uhorska a autonómne postavenie Slovenska vňom, popri krajinskom sneme mali pôsobiť aj „*národné osobitné snemy, na ktorých sa povedú porady národné*“.³ Žiadali zriadiť všetky stupne slovenského školstva vrátane univerzity, právo používať národné zástavy a farby, slovenské velenie v gardách, ale tiež vyučovanie maďarčiny na slovenských stredných školách a slovenčiny na maďarských. Žiadosti boli prvým dokumentom, ktorý nastolil slovenskú otázku ako štátoprávny problém a volal po federalizácii Uhorska. Tým jeho pozoruhodnosť však nekončí. Nacionálnu a štátoprávnu demokratizáciu spájal s demokratizáciou politického života. *Horlil za rovnoprávnosť národov v Uhorsku, bratstvo medzi nimi*. Požadoval všeobecné volebné právo pre mužov (*od 20 rokov*), slobodu tlače bez zákona tlače, dôsledné zrušenie poddanstva (*rozšírenie zrušenia aj na alodiálne povinnosti, pridelenie pôdy roľníkom*), *prenesenie regálnych práv zo zemepánov na obce*.⁴ Z hľadiska obsahu sa viac približoval radikálom ako liberálom, z hľadiska foriem presadzovania zostával na legálnej pôde. Tento dokument s veľkým obsahom mal však veľmi malý dosah. Na jar slovenské národné hnutie rozvinulo svoje zámery iba čiastočne. Pôsobilo v deformovaných podmienkach najmä kvôli nepriateľskému postojú novej moci, *ktorá zasa stála pred obrovským množstvom problémov, záujmov, názorov i vlastných a cudzích stereotypov*. Tá slovenské akcie považovala za ilegálne a najmä za panslavistické. Už 2. apríla, aby v zárodku likvidovali panslavistické hnutie v hornouhorských župách.⁵ 5. mája v nich vláda vyhlásila stanné právo. O čosi neskôr vydala zatykač na trojicu slovenských vodcov – L. Štúra, J. M. Hurbana, Michala Miloslava Hodžu. Celkove do júla 1848 uväznila do 25 organizátorov a účastníkov slovenských aktivít. A na také slabé hnutie, akým bolo slovenské, to bolo veľá. V podstate v polovici mája stratilo možnosť legálneho pôsobenia.

Od polovice mája do augusta 1848 možno vymedziť druhú etapu slovenských politických aktivít. Jadro slovenského hnutia

sa ocitlo v emigrácii v Prahe a Viedni, stratilo aj chabé zázemie, ktoré si vytvorilo v jarných mesiacoch. K uhorskej vláde bolo veľmi kritické, no riešenie slovenskej otázky ešte spájalo s Uhorskom. Najvernejšie to vyjadroval Slovanský zjazd, ktorý sa konal v Prahe 2. až 12. júna 1848. Na ňom odmietli slovenský účastníci, ktorých bolo do dvadsať, úvahy o spojení Čiech a Slovenska do jedného celku. Rovnako odmietli návrhy delegátov Chorvátov a Srbov, aby vyhlásili nezávislosť Slovákov na uhorskej vláde.

Ďalej obhajovali autonómne postavenie Slovenska v rámci Uhorska, avšak už predostreli aj zriadenie slovenského permanentného výboru (kvázi vlády).⁶ Na zjazde sa už hovorilo aj o ozbrojenom zápase uhorských Slovanov s uhorskou mocou, tiež o možnosti zriadenia slovenských dobrovoľníckych jednotiek. Slováci však ústami M. M. Hodžu a J. M. Hurbana ešte uprednostňovali pred bojom dohodu s maďarskou stranou, ozbrojené vystúpenie považovali za poslednú možnosť. Aj oni ho však už pripúšťali. *J. M. Hurban v tomto kontexte vyslovil známy, často citovaný výrok: „Vytýka sa nám slabosť, akoby sme nechceli bojovať. Ak nám dajú Maďari, čo je slušné, nemožno nám...meč proti nim tasiť. Ak dovoľia Srbom čo chcú, rovnako nevytiahnu meč, hoci by mali potupu pred celým svetom. Ak ale Maďari nedajú, potom ovšem boj!“ Neúspech Slovanského zjazdu zmaril aj nádej, že predstavitelia rakúskych Slovanov budú diplomatickou cestou pôsobiť na Pešť, aby zmenila nacionálnu politiku.*

Tretia etapa vývoja slovenskej otázky vyvrcholila v septembri 1848. Vtedy už aj slovenská strana prestala rešpektovať legálnu platformu a vystúpila proti Pešti. Vo Viedni zriadila vôbec prvý slovenský politický orgán – Slovenskú národnú radu a pripravovala sa na ozbrojené vystúpenie. Opierala sa pritom o ľudskú, morálnu, finančnú pomoc Čechov (poslancov, novinárov, radikálnych spolkov), Chorvátov, vojvodinských Srbov i srbské knieža Michala Obrenoviča, ktorý žil v emigrácii v monarchii. Slovenská národná rada rákala s tým, že uhorská moc je slabá, a že v koordinácii s Jelačičovým vpádom sa slovenským povstalcom podarí preniknúť do stredoslovenskej banskej oblasti a tu vyvolať celonárodné povstanie. Rátala s kapituláciou Pešti a s priznaním národných práv aj pre Slovákov. Tento veľkorysý plán sa nenaplnil. Národná rada v mestečku Myjava na dnešnom západnom Slovensku skutočne vyhlásila nezávislosť Slovenska na uhorskej vláde, bližšie ju však nekonkretizovala. Podľa prvého slovenského historika roku 1848 Mikuláša Dohnányho povedal Štúr na myjavskom zhromaždení toto: „My v tomto slávnom

okamžiku sa za neodvislých od Maďarov vyhlasujeme; všetku poslušnosť maďarskému národu, jeho vláde a ministerstvu vypovedáme; a ktokoľvek by v okruhu moci našej ešte i ďalej v dákom spojení s maďarským národom, s jeho vládou a ministerstvom zostal: toho za nepriateľa a zradcu nášho národa považujeme...⁴⁶ Toto mohlo znamenať vyhlásenie autonómie v rámci Uhorska, ale už aj rozchod s Uhorskom a pokus o podriadenie Slovenska ríšskym úradom. Vodcovia povstania sa netajili ani odporom k bývalým privilegovaným vrstvám a darilo sa im oslovit' kopaničiarskych roľníkov. Práve medzi nimi si vytvorilo povstanie sl'ubné zázemie. Povstaleckých akcií sa zúčastnilo do 10 000 ľudí, najmä kopaničiarskych roľníkov. Pritom povstanie nachádzalo sympatie aj v susedných oblastiach, ba prípravy na pripojenie sa k nemu robili slovenskí vlastenci aj vo vzdialenom Turci, Liptove, Gemeri. Právom sa župní úradníci v tomto období obávali veľkého výbuchu nespokojnosti, ktorý mohlo podnieť povstanie, ale mal by predovšetkým sociálne dôvody. Národná rada však nebola rozhodná a premeškala vhodnú chvíľu na ofenzívny postup. Povstanie sa tak uzavrelo na malom území pri hraniciach s Moravou. Po necelých dvoch týždňoch ho cisárske vojenské jednotky a uhorské národné gardy porazili a vyznelo ako nevydarená epizóda.⁹

Po septembrovom povstaní začala ďalšia, štvrtá fáza pokusov o riešenie slovenskej otázky. Jadro slovenského národného hnutia sa ocitlo druhýkrát v emigrácii. Aj slovenskí činitelia sa definitívne stali spojencom cisárskej Viedne a ostali nimi až do konca revolúcie. Rozhodol o tom najmä fakt, že maďarská strana o ústupkoch slabým Slovákom ani neuvažovala, na strane druhej Viedeň vytrvalo deklarovala rovnoprávnosť všetkých národov. V tomto rozhodnutí zohrala rovnako úlohu skutočnosť, že politická situácia v monarchii sa polarizovala na tábor procisársky a tábor prokosuthovský. V nasledujúcich mesiacoch sa slovenská reprezentácia dostala do závozu záujmov Viedne, na strane druhej sa znásobili jej štátoprávne ambície. Slovenská strana zorganizovala po boku cisárskej armády ďalšie dve dobrovoľnícke výpravy (tzv. zimná a letná). Neboli veľké, v ich radoch stálo približne 3 000, resp. 2 000 dobrovoľníkov. Zároveň slovenská politika radikálne zmenila názor na riešenie slovenskej otázky. Opustila platformu Uhorska. Uhorsko začala vyhlasovať za tisícročného utláčateľa Slovákov, za štát, v ktorom Slováci nemôžu slobodne žiť. Aj ona si osvojila heslo: preč od Uhorska. Aj ona prešla z uhorskej línie k austrofederalizmu.

V jeseni 1848 silneli úvahy o prebudovaní monarchie. Nehovorilo sa iba o obnovení jednotnej monarchie, posilnení

centrálnej moci, ale aj o jej federatívnom usporiadaní. So zostrovaním sporov medzi Viedňou a Pešťou sa stále silnejšie problematizovala budúcnosť Uhorska. Mnohým sa zdalo, že má dni spočítané. Úvahy o rozdelení Uhorska na národné dištrikty, provincie či *korunné krajiny* dominovali najmä počas decembra 1848, v spojitosti so zahájením ťaženia cisárskej armády, ktorej velil knieža Alfréd Windischgrätz, do Uhorska. Prvý podrobný návrh na federalizáciu monarchie *podľa národného princípu* však zverejnil už v októbri 1848 Chorvát Ignác Utješenovič (pseudonymum Ognislav Ostrožinski). Domnieval sa, že „politická emancipácia je v Rakúsku zreteľne len prvou polovicou revolúcie“, jej druhá prebieha a tvorí ju „národná emancipácia ako neodmietnuteľná požiadavka doby“,¹⁰ Rakúsky komplex obsahoval podľa Utješenoviča 10 „uzavretých národností a síce: 1. Nemci, 2. Česi a Moraváci, 3. Slováci, 4. Srbochorváti, 5. Poliaci v Haliči a Sliezske, 6. Rusíni, 7. Slovinci, 8. Maďari, 9. Rumuni, 10. Taliani“.¹¹ Mali vytvoriť autonómne jednotky so širokými kompetenciami, s vlastnými národnými snemami a exekutívnymi národnými radami. Na celorišskej úrovni mali pôsobiť dva zastupiteľské orgány – národný kongres (rovnaký počet zástupcov všetkých národov) a centrálny ríšsky snem (zastúpenie podľa počtu jednotlivých národov). V úvode Utješenovičovho Programu konštituovania rakúskeho federatívneho štátu (Programm zur Konstituierung des österreichischen Föderativstaates) sa tiež uvádza, že „etnografické rozdelenie sídiel týchto národov určí národný kongres“.¹²

Takmer každodenne sa objavovali vo viedenskej i slovanskej tlači nové predstavy a úvahy o prebudovaní monarchie a Uhorska. Ideu federalizácie monarchie (*austrofederalizmus*) a rozdelenia Uhorska neodmietali na prelome rokov 1848–49 ani niektorí členovia ríšskej vlády. Začali sa ňou zaoberať vládni experti, rokovala o tom aj samotná vláda.

Veľký obrat nastal aj v chápaní slovenskej otázky. Tá sa z okraja pozornosti dostáva prvýkrát na stránky tlače, ba priamo do vysokej politiky ako problém, ktorý čaká na riešenie. Okrem iného sa tiež hovorilo o slovenskom dištrikte, provincii, korunnej krajine. Prvýkrát sa začalo presnejšie vymedzovať, čo je územie Slovenska a kde sú jeho hranice. Najpodrobnejšie projekty o *novom usporiadaní a správe Uhorska a v rámci toho aj o riešení slovenskej otázky* vypracoval na prelome rokov 1848–49 vládny expert a *šľachtický starokonzervatívec* gróf Johann Majláth. Podľa neho sa Uhorsko malo zachovať len podľa mena, vo Viedni mali pôsobiť traja uhorskí ministri. Navrhol okamžité

rozdelenie Uhorska na sedem národných Slovanov (teda Slovákov a Rusínov) s autonómnym snemom a vládou, školským systémom a kultúrou. *Mal siahať od „Moravy až po sedmohradskú hranicu. Zmiešané komitáty, totiž slovansko-maďarské, musia byť rozdelené“.*¹³ *Dištrikt by sa mohol najmä kvôli značnej rozľahlosti rozdeliť na slovenskú a rusínsku časť. Všetky uhorské dištrikty mali, rovnako ako ostatné krajiny jednotnej monarchie, oboslať po voľbách svojich poslancov na ríšsky snem (Reichstag). V ďalšom návrhu z 12. decembra Majláth aj vymenoval komitáty, ktoré mali patriť do slovenského dištriktu na ľavom brehu Dunaja: „Bratislavský, Nitriansky, Komárňanský (Komárom), Ostrihomský (Esztergom), Trenčiansky, Turčiansky, Oravský, Liptovský, Zvolenský, pišský, Gemerský, Šarišský, Turniansky (Torna), Abovský (Abauj), Tekovský (Bars), Hontiansky, Novohradský (Nógrád). Župy sú sčasti čisto slovenské, čiastočne slovenské a maďarské.“*¹⁴ *Návrhmi J. Majlátha na nové usporiadanie správy v Uhorsku sa zaoberala 16. 12. 1848, teda hneď po zahájení cisárskeho vojenského ťaženia do Uhorska, ríšska vláda.*¹⁵ *Predstavy o jeho radikálnej reorganizácii, o verejnoprávnom oddelení jednotlivých etník ako aj o čo najväčšom zaistení ríšskej moci v Uhorsku sa zhodovali. Na konkrétny postup sa však názory vo vláde, v tlači, medzi expertami značne odlišovali.*

Jednu z austrofederalistických predstáv o rozdelení Uhorska predložil tiež dvorný radca Karl Rosenfeld. On kládol oveľa väčší dôraz na záujmy uhorských Nemcov, *geografické faktory a záujmy habsburskej dynastie.* V jeho návrhu bol slovenský autonómny dištrikt oveľa menší ako v návrhu Majlátha. *Podľa Rosenfelda mali „tvoriť demarkančnú líniu medzi slovenským a maďarským etnikom mestá Galanta, Levice, Šahy, tok rieky Ipl’a po Lučenec, potom Rimavská Sobota, Rožňava, Košice. V tejto časti krajiny by sa malo asi mesto Banská Štiavnica (Schemnitz) a centrum vlastnej slovenskej verejnej správy vytvoriť“.*¹⁶ *Medzi predbežnými návrhmi šiestich dištriktov, na ktoré sa historické Uhorsko (otázky Chorvátska sa vôbec nedotkol) malo rozdeliť, mal byť tiež dištrikt, ktorý sa mal zriadiť z Prešporskej, Sopronskej, Mosonskej, Rábskej a Vasskej župy, kde podľa Rosenfelda prevažovalo nemecké obyvateľstvo, a ktoré prirodzene gravitovali k Nemcom v Dolnom Rakúsku (Niederösterreich).*

V tomto období sa inak málo významná slovenská otázka stávala dôležitou. V prípade odčlenenia územia Slovenska by Uhorsko fakticky zaniklo. Veď delegácia Chorvátov, vojvodinských Srbov, sedmohradských Rumunov a Sasov žiadali oddelenie

svojich národov od Uhorska, čo im panovník, resp. vláda už aj prislúbili. Radikálnej myšlienke odčlenenia Slovenska od Uhorska bol z vlády naklonený najmä minister vnútra gróf F. Stadion. Proti nej sa ostro postavil diktátor obsadenej časti Uhorska A. Windischgrätz a jeho najbližší spojenci – uhorskí šľachtickí konzervatívci. Tí sa usilovali zachovať čo najviac zo starého, predmarcového postavenia a usporiadania Uhorska. Avšak aj šľachtickí starokonzervatívci deklarovali nutnosť zaistiť princíp rovnoprávnosti národov.¹⁷

V prvých troch mesiacoch roka 1849 mohla slovenská politika opäť pôsobiť v slovenskom prostredí. Najmä J. M. Hurban v severných župách približoval verejnosti nový program – oddelenie Slovenska od Uhorska a zriadenie slovenskej korunnej krajiny v rámci monarchie. U jedných to vyvolávalo optimizmus a posilňovalo národné cítenie, na iných *táto radikálna štátoprávna koncepcia* pôsobila šokujúco, až nepredstaviteľne.

Na začiatku roka 1849 si slovenské národné hnutie získalo pevnejšie zázemie aj doma. V severoslovenských mestách sa konali zhromaždenia za účasti viacero tisíc ľudí, v Turci sa *na výzvu cisárskych veliteľov a okolia J. M. Hurbana koncom januára 1849* zhromaždilo 4 000 mužov, pripravených brániť *župu* pred vojskami Arthura Görgeyho. Prirodzene na kossutovskej strane bojovalo viac Slovákov ako na strane Hurbana. So slovenskou politickou elitou udržiavali kontakty aj niektorí *procisárski orientovaní* strední šľachtici. Boli náchylní stotožniť sa so slovenskou národnou ideou, prirodzene iba vtedy, ak sa Slovensko povýši na politicko-administratívny útvar, aby v ňom mohli zastávať rozhodujúce posty.

Veľké novum predstavovali aj nové orgány – dočasné spravujúce rady. Oficiálne ich zriaďovali cisárski vojenski velitelia, v skutočnosti za nimi stáli slovenskí politickí činitelia. Aspoň na krátko spravovali štyri župy na severnom Slovensku. Funkcie v nich obsadili proslovensky a *predovšetkým procisárski* orientovaní šľachtickí konzervatívci, ako aj, a to vôbec prvýkrát, slovenskí vlastenci. Tak aj v slovenskom prípade aspoň na krátko došlo k šľachticko-plebejskej symbióze. Slovenská politika vnímala dočasné spravujúce rady ako základ budúcej národnej verejnej správy. Už v marci 1849 ich však zlikvidoval knieža A. Windischgrätz.

Z hľadiska riešenia slovenskej otázky nádejné zimné mesiace uzatváral prosbopis cisárovi *Františkovi Jozefovi I.*, ktorý pôvodne požadoval *odčlenenie územia Slovenska od Uhorska*, zriadenie slovenskej korunnej krajiny *s vlastnými orgánmi (snem,*

výkonný výbor), ktorá mala mať názov *Vel'kokniežactvo slovenské a mala byť podriadená ríšskym inštitúciám vo Viedni*.¹⁸ Delegácia zložená z 30 popredných osobností ho však predložila panovníkovi až 20. marca, teda už po vydaní oktrojovanej ústavy, preto vňom urobila isté korektúry a požiadavky zmiernila. *Prepracovaný a panovníkovi predložený prosbopis nehovoril nič o korunnej krajine, ani o postavení slovenského autonómneho útvaru vzhľadom na Uhorsko*.¹⁹ 10. apríla ríšska vláda opätovne zamietla návrh Stadiona, aby sa aj Slovensko stalo politickým útvarom. *Rovnako neshválila najmä vďaka zamietavému postoju ministra baróna Franza Kulmera návrh ministra financií baróna Filipa Kraussa, aby panovník k uspokojeniu prianí niektorých národov, ktoré usilovali o zriadenie korunných krajín, k svojim titulom ešte jeden titul Vel'koknieža Rumunov, Rusínov a Slovákov ráčil prijať*.²⁰

Tak sa dostávame k piatej etape vývoja slovenskej otázky. Oktrojovaná ústava sklamala aj slovenských politikov. Okrem iného prenechala Slovensko naďalej priamou súčasťou Uhorska. Zároveň však vyhlasovala rovnosť národov, pripúšťala, ako to slovenská verejnosť bude žiadať, aj územno-politické vyčlenenie Slovenska. To bol dôvod, prečo slabá slovenská strana neprešla ani do lojálnej opozície, ktorú vyhlásili českí a chorvátski politici a *nepokúsila sa ani o nadviazanie kontaktov s kossuthovskou mocou, k čomu nabádali niektorí Slováci (napr. Janko král') a viacerí Česi (napr. Bernard Janeček). Autorita slovenskej politiky však zoslabla. Napomohlo tomu najmä podpísanie rakúsko-ruskej dohody. Dohoda umožnila cisárskej strane zbaviť sa tlaku nepohodných slovansko-plebejských radikálov, ktorí sa okrem iného zúčastnili bojov na barikádach v pražskom povstaní v júni 1848.*

Ríšska vláda uprednostnila spoluprácu s konzervatívnejšími, menej náročnými slovenskými činiteľmi. Vo Viedni ich bolo niekoľko desiatok, kam emigrovali po aprílovej ofenzíve maďarských vojsk. Išlo predovšetkým o okruh redakcie novozałożených Slovenských novín, ktoré vychádzali vo Viedni za redakcie Daniela Licharda a Andreja Radlinského, neskôr Jonáša Záborského a vládných dôverníkov. Vládnymi dôverníkmi sa stali Ján Kollár, František Hánrich a Ján Hlaváč, ktorí pri vláde predstavovali expertov na slovenskú otázku a vypracovali viacero zaujímavých elaborátov o možnostiach jej riešenia. Navrhovali postupné budovanie slovenského školstva, kultúry, verejnej správy, oddelenie Slovenska od Uhorska nechávali ako otvorený problém na neskoršie obdobie. Veď aj viedenská vláda tvrdila, že o tom možno uvažovať až po pacifikácii pomerov v Uhorsku.

Napriek veľkej zdržanlivosti a neurčitosti vlády v otázke federalizácie monarchie, v otázke riešenia vzťahu centrálnej a autonómnej moci, v otázke budúcnosti Uhorska či územno-politického vyčlenenia Slovenska tieto problémy sa v tlači stále nanaovo nastoľovali, aj keď už nie s takou veľkou intenzitou ako na prelome rokov 1848–1849. S odvážnou koncepciou prišiel napríklad v júni 1849 Chorvát, ministerský radca Metel Ožegovič, ktorý pre potreby ministerstva vnútra vypracoval vlastný elaborát a pozitívne ním reagoval na slovenské memorandá z roku 1849 zaslané vláde. Považoval oddelenie Slovákov (tiež Romunov a Nemcov) od Maďarov za možné. Podľa neho nielen osem „čisto slovenských komítátov ako: Nitra, Trenčín, Turiec, Orava, Liptov, Zvolen, Spiš a Šariš, ale tiež tie župy, ktoré obýva väčšina obyvateľstva slovenského jazyka (slavaischen Zunge): Bratislavská, Tekov, Hont, Novohrad, Gemer, Abov, Zemplín, Bereg, Užhorod, Marmaroš a Ugoča budú pridelené k slovenskej oblasti.“²¹ Ožegovič ďalej navrhoval, aby sa čisto maďarskému resp. rumunskému etnickopolitickému útvaru. Zároveň tie oblasti v župách Komorn, Ostrihom, Tura, Borsód, Sabolč a Salmár, kde žili Slováci a susedili so severoslovanskou oblasťou, sa mali s ňou politicky zjednotiť. Podľa Ožegoviča mohlo Slovensko tvoriť jeden správny útvar s Moravou a v rámci neho malo disponovať vlastnými autonómnyimi orgánmi. Oblasť osídlená Rusínmi sa zasa mohli podľa neho politicky spojiť s Halíčou.

Posledná, šiesta etapa pokusov o územno-politické vyčlenenie Slovenska začala po porážke maďarskej revolúcie. Mnohým sa zdalo, že pre oddelenie Slovenska od Uhorska konečne nadišiel vhodný okamih. Slovenská politická elita sa vrátila k myšlienke petícií z jari 1848. Počas septembra a októbra 1849 rozbehla petičné hnutie v takom rozsahu, aké Slovensko dovtedy nepoznalo. Verejná prezentácia slovenskej otázky sa v tomto období stala už bežným, prirodzeným javom.

Zástupcovia obcí a obyvatelia západného a stredného Slovenska schvalovali na zhromaždeniach petície za zriadenie slovenskej korunnej krajiny a volili deputácie, ktoré vykonali audiencie u panovníka a ministrov vo Viedni. Deputácie tvorili takmer výlučne ľudia z nižších a stredných sociálnych vrstiev, minimálne však aktívni účastníci slovenského národného pohybu. To malo dvorské a vládne kruhy presvedčiť, že riešenie slovenskej otázky neleží na srdci len úzkej politickej elite, ale záleží na ňom tiež širokým vrstvám spoločnosti.²² 10. septembra 1849 vydali prehlásenie aj spomínaní vládni dôverníci za

*Slovákov pri ríšskej vláde vo Viedni. Prvýkrát sa aj oni verejne priklonili k radikálnej štátoprávnej koncepcii a dovoľávali sa oddelenia Slovenska od Uhorska a konštituovania oddelenej korunnej krajiny, bezprostredne podriadenej ríšskej vláde.*²³ Hoci petičné hnutie na jeseň 1849 predstavovalo najpresvedčivejšie vystúpenie za riešenie slovenskej otázky, tlak, ktorý vyvolalo, bol na silnú Viedeň veľmi malý, aby ju prinútil revidovať niečo z nastúpenej cesty k silnej centralizácii moci. Cisárska strana riešila aj slovenkú otázku tak ako ostatné, zväčša podstatne dôležitejšie nacionálne a štátprávne problémy – odložila ju.

Slovenský štátprávny program sa počas revolúcie radikalizoval. *Od oceňovania revolučných výdobytkov, novej konštitučnej moci, zrovnoprávenia obyvateľ'ov Uhorska, od deklarovania uhorského vlastenectva postupne, pod vplyvom vlastných neúspechov a nezájmu uhorskej vlády o slovenský problém, prešiel na pozície kritického a postupne úplne odmietavého postoja k Uhorsku. Inak povedané od skromných rečových požiadaviek prešiel na pozíciu odčlenenia Slovenska od Uhorska a zriadenia slovenskej korunnej krajiny. Skromný zostal v tom, že túžil viac po symbolickom územno-politickom vymedzení Slovenska, ako po faktickej autonómnej moci. Predbehol však myslenie zástancov historického práva v Pešti i Viedni, ako aj tých, v mene ktorých vystupoval – väčšiny slovenskej spoločnosti, ktorá prudký nápor slovenskej národnej idej prijímala len pomaly a ťažko a na predstavu zániku Uhorska nebola jednoducho mentálne pripravená. Pritom do roku 1918 už slovenská politika nepredostrela svoje požiadavky s takou intenzitou ako v rokoch 1848–1849. Ani slovenskej otázke nevenovala vysoká politika (uhorská a celoríšska) až do roku 1918 toľko pozornosti ako práve počas revolúcie 1848–1849. Slovenské národné hnutie patrilo k najmenej vplyvným politickým silám. Nemalo ani politické ani vojenské zázemie na to, aby si vynútilo ústupky. Cisárska strana tal mohla urobiť iba sama. Tá však riskantný a radikálny, no ako ukázal neskorší vývoj, predvídavý krok – zohl'adnenie národného princípu pri reorganizácii ríše a Uhorska a v rámci toho tiež územnopolitické vyčlenenie Slovenska – neurobila. Inšpirovala sa pokojnou predrevolučnou minulosťou, zahl'adenosťou do minulosti nahrádzala absenciu vízie novej monarchie. Napriek zreteľnej slabosti slovenského pohybu, neobstoja názory, že ho predstavovala len malá skupina radikálov a že stálo za ním iba niekoľko stoviek českých študentov. Dokumnty ukazujú, že keď mali slovenskí politici možnosť*

pôsobiť medzi slovenským obyvateľstvom, vytvárali si isté zázemie, oslovovali nové vrstvy a regióny. Prirodzene toto zázemie, ktoré v porovnaní s predrevolučnými rokmi bolo značné, v porovnaní s maďarským, ale aj chorvátskym či srbským prípadom však bolo slabé. Slovenskí politici dokázali osloviť roľníkov (najmä počas septembrového povstania), nižšie vrstvy inteligencie, stredné vrstvy v menších mestách, v roku 1849 aj časť majetnejších šľachticov konzervatívnej orientácie. Oveľa silnejšie zázemie mali medzi evanjelickou menšinou Slovákov ako katolíckou väčšinou. Preto sa tešili priazni predovšetkým v najzápadnejšej časti Slovenska, v Turci, hornom Liptove a Gemeri, v niektorých regiónoch však nachádzali iba minimálnu odozvu.

O tom, že hnutie si formovalo zázemie, svedčia aj obeť z jeho radov. Počet obetí po porážke maďarskej revolúcie, ktoré sa spájajú najmä s menom J. Haynaua, vzbudzuje ešte dnes chvenie. Rovnako však môže prekvapiť, že uhorská moc od septembra 1848 do júla 1849 nechala na základe štatariálnych a vojenských súdov obesiť alebo zastrelit' kvôli spolupráci s „hurbanistami“ asi 25 a uväzniť niekoľko stoviek ľudí, ktorí stáli na strane slovenského národného hnutia a dobrovoľníkov.²⁴

V krízových rokoch 1848–1849 sa monarchii a Uhorsku naskytna jedinečná možnosť zabrzdiť deformované javy, vyvolané najmä moderným nacionalizmom *proreformných kruhov* na jednej a strnulým konzervativizmom *najmä habsburskej strany* na strane druhej, a položiť základy harmonickejších vzťahov. Aj keď nepatrím medzi historikov, ktorí by chceli prítomnosť vysvetľovať iba na základe minulosti, domnievam sa, že zlyhanie politikov, od ktorých sa očakáva predvídavosť, a tragédia v rokoch 1848–1849, silno predurčili deformovaný vývoj strednej Európy. U Slovákov sa prejavil napríklad tak, že zvlášť po roku 1867 redukovali svoje aktivity viac menej na zachovanie púhej národnej identity, v moderný národ sa dokonštituovali až v medzivojnovom období. Deformovala sa u nich sociálna štruktúra – majetnejšie a vzdelanejšie vrstvy silne absentovali. Kultúra často unikala z neutešenej civilizačnej prítomnosti do ideálnej skutočnosti (idealizácia prírody, vidieckeho života, dávnej minulosti, slovanského sveta a pod.). U Slovákov silnel pocit vlastnej bezvýznamnosti, obranárske postoje a nedôvera k vonkajšiemu svetu.²⁵ Tieto stereotypy, ktoré majú korene hlboko v 19. storočí, ešte aj dnes determinujú hodnotovú orientáciu a mentalitu časti slovenskej spoločnosti.

- ¹ Hurban, J. M.: L'udovit Štúr – Rozpomienki. Bratislava 1959, s. 542.
- ² Tento postúp deklaroval najmä leták Bratia, Slováci, ktorý vydal J. M. Hurban začiatkom apríla vo Viedni. Pozri Steier, L.: A tót nemzetiségi kérdés 1848–1849-ben. II. Okmánytár. Budapest 1937., s. 30–37.
- ³ Rapant, D.: Slovenské povstanie roku 1848–1849 Turč Sv. Marin 1937, s. 202.
- ⁴ Dokument éiadosti slovenského národa uverejnil aj Steier, L.: Cit. Dielo, s. 48–52.
- ⁵ Pzri Deák, I.: Die rechtmäßige Revolution. Lajos Kossuth und die Ungarn (1848–1849). Budapest 1989, s. 103. Dokumenty týkajúce sa zasadnutia uhorskej vlády z 12. Apríla unerejnil Rapant, D.: Cit. Dielo, s 85–89.
- ⁶ Zjazdu oficiálne predložili dokument éiadosti Slovákov a Rusinov uhorských. Pozri éáček, V.: Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Sbíрка dokument. Praha 1958. S. 303.
- ⁷ Tamže s, 318.
- ⁸ Dohnány, M.: Historia povstaja slovenskjego z roku 1848. Skalica 1850, s. 101.
- ⁹ O príprave septembrového povstaňia pozri Škvarna, D.: Fegyveres küzdelem a szabadságjogokért. História, 1998, 3, sz. 14–17.
- ¹⁰ Rapant, D.: Cit. dielo, diel tretí, časú druhá Dokumenty. Bratislava 1954, s. 21.
- ¹¹ Tamže, s. 22.
- ¹² Tamže, s. 27.
- ¹³ Steier, L.: Cit. dielo, s. 233.
- ¹⁴ Tamže, s. 240.
- ¹⁵ Pozri tamže, s. 252–254.
- ¹⁶ Rapant, D.: Cit. Dielo, Diel tretí, cať druhá, s. 418.
- ¹⁷ Svoje názory prezentoval starokonzervatívny politický prúd verejne najmä na stránkach svojho tlačového orgánu Figyelmező.
- ¹⁸ Pozri Rapant, D.: Cit. dielo, diel tretí. Čast druhá Dokumenty. Bratislava 1958, s. 129–134.
- ¹⁹ Pozri Steier, L.: Cit. Dielo, s. 335–336.
- ²⁰ Tamže, s. 415–416.
- ²¹ Rapant, D.: Cit. dielo, Diel štvrtý, časú druhá Dokumenty. Bratislava 1961, s. 138.
- ²² Jednu z petícií uverejnil tiež Steier, L.: Cit. dielo, s. 574.
- ²³ Rapant, D.: Cit. dielo, Diel štvrtý, cať druhá, s. 490–493.
- ²⁴ Obete sa pokúsil spísať ako prvý účastník udalostí z rokov 1848–1849 Daniel Lichard v kalendári Domová pokladnice. Kalendár na rok obyčejný 1851., s. 198–206.
- ²⁵ O koreňoch deformovaného vývoja a o jeho charaktere pozri Škvarna, D.: Nagyságunk és kicsiségünk. In: Szlovákok az európai történelemben. Szerkesztette Molnár Imre Budapest 1994. s. 27–42.

A szlovák mozgalom és a szlovák kérdés államjogi megoldása

Az 1848–1849-es éveket hihetetlenül sok drámai esemény, egymásnak ellentmondó érdekek, tervek és tragédiák jellemzik. A politika egyik napról a másikra közüggé vált. Olyan fogalmak váltak ismertté, amelyeket addig csak intellektuális körökben használtak – egyenlőség, szabadság, alkotmányosság, liberalizmus, nemzet, szocializmus stb. Azok a jelenségek, amelyek 1848 márciusáig csak a hivatalos érdekek és értékek perifériáján léteztek, egyszerre a történések középpontjába kerültek. Így volt ez a modern nacionalizmussal is. Hordozói – a nemzeti és reformmozgalmak – olyan lendülettel harcoltak népük jogaiért, amely meglepte a társadalomnak a politika iránt nem, vagy csak kevésbé érdeklődő rétegét is. Sokakat váratlanul ért, hogy az úgynevezett kis nemzetek mozgalmai is jelentős életképességet tanúsítottak. Néhány hét alatt olyan erőssé váltak, hogy hűségüket a történelmi államhoz, azaz Magyarországhoz, illetve a Habsburg-monarchiához saját nemzetük szabadságától tették függővé. Ezt a követelést összekapcsolták nemzeteik autonóm törekvéseivel, tehát azonosították egy bizonyos államjogi szintű formával.

Hasonló volt a szlovák eset is. Annak ellenére, hogy a szlovák kérdés a Monarchia és Magyarország kevésbé fontos problémái közé tartozott, itt is megmutatkozott a politikai szemlélet és a szövetségesek érdekeinek hirtelen megváltozása. Tanulmányomban megpróbálom felvázolni a forradalmi évek legfontosabb szlovák történéseit, melyek nagyrészt a mai Szlovákia nyugati részén és Bécsben játszódtak le. Felhívom a figyelmet arra, hogy helyszüke miatt nem követhetek nyomon egy sor fontos, sőt talán fontosabb problémát, mint amilyen a szlovák kérdés volt (pl. a magyar–szlovák kapcsolatok alakulását, a kossuthi forradalmi hatalom háttérét és következményeit a mai Szlovákia területén, a mai Szlovákia területén lezajlott hadműveleteket).

A forradalom első heteit az egység érzéséből fakadó öröm, az új szabadság megízlése jellemezte. Ez a kezdeti, rövid összhang azonban hirtelen viszályokba és ellentmondásokba, ellenszegülésbe és fegyveres harcokba torkollott. Vagyis a várva várt március nem egyetértést, hanem inkább problémákat hozott. A magyarországi tragikus események a szabadság leegyszerűsített és eltérő értelmezésének, a különböző nacionalista érdekeknek, és államjogi elképzeléseknek a következményei voltak.

Szlovák politikai életről csak 1848 tavaszától beszélhetünk. Képviselői először mutatkoztak a nyilvánosság előtt, fejtették ki nézeteiket, ismertették az új szlovák nemzeti eszmét, s lassan kezdtek megvetni lábukat. Többnyire szegényebb rétegekből származó művelt emberek voltak, akik mindeddig a politikai hatalom közelébe sem kerülhettek. A hirtelen változásokra nem voltak felkészülve. Programjukat utólagosan alakították, a gyorsan változó eseményektől függően. Mindebből az következett, hogy a szlovák nemzeti mozgalom – összevetve a horvát, a szerb és a román nemzeti mozgalmakkal – Nagy-Magyarország leggyengébb politikai ellenfele volt.

Az 1848–1849-es évek szlovák politika történéseit hat időszakra oszthatjuk.

Az *első időszak* 1848 májusának közepéig tartott. A szlovák hazafias érzésű közösség spontánul élte át az öröm és a remény heteit, s kinyilvánította rokonszenvét az egyenlőség mindennemű formája iránt. Mindenütt ünnepelték a szabadságot, szabadságfákat ültettek, városaikban kifüggesztették a pesti 12 pontot, testvériséget fogadott köznemes, földműves és polgár, de még a nemesek és a szlovák hazafiak is. Verseket, dalokat írtak, így ünnepelték a márciusi változásokat, a szabadságot, az új alkotmányos rendet, az együttélést a közös magyar hazában. A változások fő irányítóit – a magyar liberálisokat és Kossuth Lajost személyesen – szövetségeseikként tartották számon. Reménykedtek az új alkotmányos hatalom jóindulatában; hitték, hogy lehetővé teszi a szlovákok nemzeti szabadságát. Štúr közeli munkatársa, Peter Kellner–Hostinsky bizakodott, hogy a következő országgyűlés mindezt jogerőre is emeli. Jozef Miloslav Hurban is megkönnyebbült, amikor az 1848. március eleji országgyűlésen egymás mellett állt a két Lajos: Kossuth és Štúr.¹ A szlovák fél azonban bizonyos fokú óvatosságot és bizalmatlanságot éreztetett az új magyar hatalommal szemben. Tudatában voltak annak, hogy magukhoz kell ragadniuk a kezdeményezést, s meg kell teremteniük a tárgyaláshoz szükséges feltételeket, de az új hatalmi körökben nem volt pártfogójuk. Ugyanakkor tiszteletben akarták tartani a törvényes kereteket, s bíztak a békés, diplomáciai úton történő tárgyalások sikerében. A szlovák kérdés megoldását ekkor még Magyarország határain belül képzelték el. A szlovákok képviselői összejöveteleiken felhívásokkal próbálták megszólítani a nyilvánosságot. J. M. Hurban és L. Štúr követői azt ajánlották, hogy az egyes régiókban hívják össze a községek megbízottait, fogalmazzák meg követeléseiket, és válasszanak képviselőket az össznépi gyűlésre, amelyen elfo-

gadhadják petíciójukat. A magyar nemeseknek ezt a petíciót az újonnan megválasztott petíciós bizottság adta volna át.² Ezen az úton akarta a politikailag gyenge szlovák nemzeti mozgalom elnyerni törvényes létezésének jogát. A szándék azonban csak szándék maradt. Ez egyrészt a nyilvánosság tudatában gyengeként létező szlovák háttérnek, másrészt a magyar hatalom álláspontjának volt köszönhető. A megyei és a regionális gyűlések követeléseai többnyire túlzottan szerények voltak; mindössze a megyei hivatalok és az elemi, illetve középiskolák számára követeltek nyelvi jogokat. Csupán május 10-én dolgozta ki a szlovák fél legbátrabb magja – Štúr és társai – azt az egységes programot, amely „a szlovák nép követeléseit” címen vált ismertté. Követeléseikkel valójában csak megpróbálták követni a társadalomban bekövetkezett gyökeres változásokat, s már megkésve megfogalmazni azt, amit a Monarchia nemzeti mozgalmainak nagy része rég kimondott.

Felhívásukban szövetségi (föderatív) Magyarországot követeltek, ezen belül autonóm Szlovákiát. A területi gyűlések mellett „külön nemzetgyűléseket akartak, amelyekben nemzeti ügyekről tanácskoztak volna”.³ Követelték a szlovák nyelven folyó oktatás bevezetését elemi, közép és egyetemi szinten; a nemzeti színek és a nemzeti zászló használatának jogát; szlovák parancsnoki tiszteletet a seregben; ezenkívül a magyar nyelv oktatását a szlovák, és a szlovák nyelv oktatását a magyar középiskolákban. Ez a felhívás az első olyan dokumentum, amely a szlovák kérdést államjogi problémaként vetette fel, és az új, szövetségi Magyarország létrehozását sürgette. Emellett a nemzeti és az államjogi demokratikus alapelvek meghonosítását összekapcsolta a politikai élet demokratikus alapokon történő újjászervezésével. Lelkesedett Magyarország nemzeteinek egyenjogúságáért, a népek közötti testvériségért. Általános választójogot kért a férfiak számára (20 éves kortól), sajtótörvény nélküli sajtószabadságot, a jobbagység következetes megszüntetését, s követelte a földesurak haszonvételi jogának átruházását a községekre.⁴ Ezek a követelések hatalmi szempontból inkább radikálisak, mint liberálisak voltak; formai szempontból azonban a törvényes kereteken belül maradtak. A dokumentum azonban süket fülekre talált, s a szlovák nemzeti mozgalomnak csak részben sikerült megvalósítania elképzeléseit. Az új hatalom – amely rengeteg problémával, érdek- és nézetkülönbséggel küzdött, belső és külső feszültséggel volt terhes – ellenséges magatartása miatt nem is működhetett a kívánt feltételek között. Kossuthék a szlovákok tevékenységét törvényen kívüli, pánszláv törekvésnek fogták fel.

Az április 2-i országgyűlésen Kossuth Lajos a lipcsei szlovák elégedetlenkedők bebörtönzésével fenyegetőzött. Az országgyűlés feloszlata után a kormány első rendeletei közé tartozott az az április 12-i utasítás, mely szerint a megyei hivatalnokoknak még csírájában el kell fojtaniuk a felső-magyarországi megyékben egyre erősödő pánszláv mozgalmat.⁵ Május 5-én a kormány kihirdette a rendkívüli állapotot. Valamivel később három szlovák vezető – L'. Štúr, J. M. Hurban és Michal Miloslav Hodža – ellen elfogatóparancsot adott ki. 1848 júliusáig összesen 25 szlovák aktivistát (szervezőt és résztvevőt) börtönöztetett be. Az olyan kis mozgalom számára, mint amilyen a szlovák volt, ez jelentős veszteségnek számított, így el is veszítette törvényes keretek között való működésének lehetőségét.

A szlovákok politikai ténykedésének *második szakasza* 1848 májusának közepétől 1848 augusztusáig tartott. A szlovák mozgalom magja prágai és bécsi emigrációba kényszerült, elveszítve a tavaszi hónapokban szerzett, amúgy is gyenge hátszögét. A magyar kormány helyzete is tragikus volt, de a szlovák kérdés megoldása még mindig Magyarországra várt. Ezt a leghivebben a szláv kongresszus tükrözte, amelyre 1848. június 2-a és 12-e között került sor Prágában. A tanácskozáson részt vevő, mintegy 20 szlovák küldött elutasította a Csehország és Szlovákia egyesítésére tett javaslatot. Hasonlóképpen elutasították a horvát és a szerb küldöttek javaslatát, miszerint ki kell kiáltani a szlovákok függetlenségét. Továbbra is kitarítottak a Magyarország határain belüli autonóm Szlovákia eszméje mellett, s felvetették egy permanens (állandó) szlovák bizottság (kvázi kormány) felállításának lehetőségét.⁶ De a tanácskozáson már szó esett a magyarországi szlávok esetleges fegyveres harcáról a magyar hatalommal szemben, s a szlovák önkéntes csapatok létrehozásáról is. M. M. Hodža és J. M. Hurban követői azonban még előnyben részesítették a magyar féllel történő megállapodást, fegyveres felkeléssel csak a legvégső esetben számoltak. J. M. Hurban itt, ezen a kongresszuson nyilvánította ki ismert és sokszor idézett véleményét: „Szemünkre vetik gyengeségünket, s hogy nem akarunk harcolni. Ha a magyarok megadják nekünk, ami jár, nem ránthatunk ... kardot. Ha a szerbeknek engedményeket tesznek, azok ugyanúgy nem ránthatnak kardot, még ha az egész világ előtt is kellene szegyenkezniük. De ha a magyarok nem akarnak adni, akkor harc lesz!”⁷ A szláv kongresszus sikertelensége egyben az utolsó remény elvesztését is jelentette, mármint hogy az ausztriai szlávok képviselőinek sikerül diplomáciai úton nyomást gyakorolnia Pestre, hogy változtassa meg nemzetiségi politikáját.

A szlovák kérdés alakulásának *harmadik szakasza* 1848 szeptemberében csúcspontjára ért. Ekkor a szlovák fél már nyíltan

lépett fel Pest ellenében. Bécsben megalakult az első szlovák politikai szerv, a Szlovák Nemzeti Tanács. A szlovákok fegyveres felkelésre készültek. Elsősorban a csehek (képviselők, újságírók és szélsőséges egyesületek) emberi, erkölcsi és anyagi támogatásával számoltak; de a horvátoktól, a délvidéki szerbektől és a Monarchiában emigrációban élő Mihailo Obrenović szerb fejedelemtől is segítséget vártak. A Szlovák Nemzeti Tanács tudatában volt a magyar fél sebezhetőségének. Azt tervezte, hogy Jelačić-tyal együttműködve a szlovák felkelők behatolnak a közép-szlovák bányavidékre, és ott össznemzeti felkelést színtanak. Remélte, hogy ennek következtében Pest kapitulál, és elismeri a szlovákok jogait. Ez a merész terv azonban nem vált valóra. A Szlovák Nemzeti Tanács Myjava városában (a mai Nyugat-Szlovákiában) ugyan kikiáltotta Szlovákia függetlenségét, de a gyakorlatban ez nem valósult meg. Az első szlovák történész, Mikuláš Dohnány szerint Štúr a következőket mondta a myjavai nagygyűlésen: „Mi, ebben az ünnepélyes pillanatban, a magyaroktól függetleneknek kiáltjuk ki magunkat; a magyar nemzetnek, kormányának és minisztériumainak mindennemű engedelmességet megtagadunk, és ha bárki közülünk bármilyen kapcsolatban marad a magyar nemzettel, kormányával és minisztériumaival, azt ellenségünknek, nemzetárulónak tekintjük...”.⁸ Ezek a szavak jelentették a Magyarországon belüli autonómia kikiáltását, de egyben a Magyarországgal való szakítást, és Szlovákiának a birodalmi hivatalokkal szembeni alárendeltségi viszonyát is. A felkelés vezetői nem titkolták ellenszenvüket a kiváltságos rétegek iránt, s erről főként a hegyvidékeken élő földműveseket sikerült meggyőzniük. Ők biztosították később a felkelők számára a hátszínét. A felkelésben mintegy tízezer ember vett részt, többnyire a hegyvidékek szlovák nemzetiségű lakossága. Idővel csatlakoztak hozzájuk a Turócbán, Gömörben és Liptóban élő szlovák hazafiak is. A megyei hivatalnokok joggal tartottak a nagyfokú elégedetlenségtől, hiszen ez csak tovább szította volna a lázadást, s komoly szociális következményekkel járt volna. A Szlovák Nemzeti Tanács azonban nem volt eléggé határozott, s elszalasztotta az offenzív előrenyomulás lehetőségét. A felkelést nem sikerült kiterjeszteni, Morvaország határa útját állta. A császári egységek és a magyar nemzetőrség nem egész két hét alatt leverte a felkelést, amelyet ma már csak a szlovák mozgalom egyik sikertelen epizódjaként emlegetnek.⁹

A szeptemberi felkelés után kezdődött a szlovák kérdés megoldásának *negyedik szakasza*. A szlovák nemzeti mozgalom magja másodszor kényszerült emigrációba. Politikusai véglegesen

a bécsi császári udvar szövetségeseivé váltak. Ezt nagyban befolyásolta az a tény, hogy a magyar fél semmilyen engedményre nem volt hajlandó; Bécs viszont kitartóan hangoztatta a nemzetek közti egyenlőség elvét. A Monarchia politikai helyzete megosztotta a nyilvánosságot: szemben álltak egymással a császárhű, és a Kossuthot támogató erők. Ennek következtében Bécs figyelme a szlovák képviselő felé fordult, amelynek ekkorra már megsokszorozódtak államjogi törekvései.

A szlovák fél a császári seregek támogatására két, önkéntesekből álló hadtestet állított fel (az ún. téli és nyári hadjárat). Az egyikben háromezer, a másikban kétezer önkéntes harcolt. A szlovákok véleménye a szlovák kérdésnek Magyarországon belüli megoldásáról gyökeresen megváltozott. Magyarországot a szlovákok ezeréves elnyomójának tekintették, olyan országnak, amelyben a szlovákok nem élhetnek szabadon. Jelszavuk a következő volt: „El Magyarországtól!”. A magyarokhoz fűződő szálakat elszakítva átpártoltak az osztrák szövetség eszméjéhez (ausztrófölderализmus).

1848 őszén megerősödtek a Monarchia átalakítására tett törekvések. Nem csupán az egységes Monarchia helyreállításáról, és a központi hatalom megszilárdításáról volt szó, a szövetségi kapcsolatok rendezésének problémája is felvetődött. A Bécs és Pest közti viszálykodás kiéleződésével előtérbe került Magyarország jövőjének kérdése is. Sokaknak úgy tűnt, hogy Magyarország napjai meg vannak számlálva. 1848 decemberében megjelentek az első javaslatok Magyarország nemzeti kerületekre, körzetekre, tartományokra, illetve koronatartományokra való felosztásáról. Ugyanekkor A. Windischgrätz herceg parancsnoksága alatt Magyarországra vezényelték az első császári csapatokat.

A nemzeti elvek alapján működő szövetségi monarchiára tett első javaslat a horvát Ignác Utješenovičtól (álneven Ognislav Ostrozinski) származott (1848 októberében hozta nyilvánosságra). Feltételezte, hogy „a politikai egyenjogúság biztosítása csak fél siker jelent, a siker másik felét a „nemzeti egyenjogúságnak, a kor visszautasíthatatlan követelményének” az elnyerése jelentené.¹⁰ Az osztrák egység Utješenovič szerint tíz „zárt nemzetiséget foglal magába, mégpedig: 1. a németeket, 2. a cseheket és a morvákat, 3. a szlovákokat, 4. a szerhorvátokat, 5. a halicsi és a sziléziai lengyeleket, 6. a ruszinokat, 7. a szlovéneket, 8. a magyarokat, 9. a románokat, 10. az olaszokat”.¹¹ Ezek széles jogkörrel, saját nemzetgyűléssel, és végrehajtó nemzeti tanácsokkal rendelkező autonóm egységeket alkottak volna. Birodalmi szinten két képviselő-testület működött volna: a nemzeti kongresszus (min-

den nemzet azonos számú képviselőt jelölhetett volna) és a központi birodalmi gyűlés (a képviselők száma az egyes nemzetek szám szerinti megoszlásával lett volna arányban). Utješeniović programjának (az osztrák szövetségi állam megalapításának programja – Programm zu Konstituierung des österreichischen Föderativstaates) előszavában megemlíti, hogy „az egyes nemzetek székhelyét a nemzeti kongresszus határozná meg”.¹²

A Monarchia és Magyarország átalakításáról szóló új elképzelések és fejtegetések szinte naponta jelentek meg a bécsi és a szláv sajtóban. A szövetségi monarchia eszméjét és Magyarország felosztását az 1848–1849-es években még a birodalmi kormány néhány tagja is támogatta, s a kormány többször tárgyalt róla.

A szlovák kérdés látásmódjában egyszerre nagy fordulat következett be. Az addig csak mellékesként kezelt ügyel rendre foglalkozott a sajtó, a legmagasabb politikai fórumokra pedig megoldásra váró problémaként emlegették. Szó esett többek között a szlovák körzet, tartomány vagy koronagyarmat létrehozásáról. Először próbálkoztak Szlovákia kerületének és határainak kijelölésével. A Magyarország új elrendezésére és igazgatására, valamint a szlovák kérdés megoldására vonatkozó legaprólékosabb tervezetet egy kormányszakértő, a konzervatív párti Majláth János gróf dolgozta ki, az 1848–1849-es évek fordulópontján. A tervezet alapján Magyarország neve megmaradhatott volna, s Bécsben három magyar miniszter működhetett volna. Majláth javasolta Magyarországnak két nemzeti körzetre való azonnali felosztását. A két körzet közül az egyiket a kárpáti szlávoknak (tehát a szlovákoknak és a ruszinoknak) szánta; mindezt önálló nemzetgyűléssel és kormánnyal, oktatásüggyel és kultúrával képzelte el. A körzet Morvaország határaitól az erdélyi határig terült volna el. A vegyesen lakott (szláv-magyar) megyéket szerinte szét kellett volna választani.¹³ A nagyobb körzeteket szlovák és ruszin részre osztották volna. Minden magyar körzetnek, mint ahogy az egységes Monarchia más körzeteinek is, a birodalmi gyűlésbe (Reichstag) kellett volna képviselőket küldenie. December 12-i javaslatában Majláth felsorolta azokat a megyéket, amelyek a Duna bal partján elterülő szlovák körzetbe tartoztak volna: Pozsony, Nyitra, Komárom, Esztergom, Trencsén, Turóc, Árva, Liptó, Zólyom, Szepes, Gömör, Sáros, Torna, Abaúj, Bars, Hont és Nógrád megye. „A megyék részben szlovák, részben szlovák és magyar jellegűek”.¹⁴ Majláth Magyarországra vonatkozó rendezési tervezetével 1848. december 16-án, tehát rögtön a császári csapatok Magyarországra vezénylése után, a birodalmi kormány is foglalkozott.¹⁵ Jóváhagyta az ország újjászervezésére, az egyes et-

nikumok közigazgatási szinten történő különválasztására, és a birodalmi hatalom megszilárdítására tett javaslatokat. A konkrét lépések tekintetében azonban jelentős nézetkülönbségek voltak az egyes kormánytagok, – szakértők és a sajtó képviselői között.

Rosenfeld udvari tanácsos újabb tervezetet készített az osztrák szövetségi elképzelésekről és Magyarország felosztásáról. Javaslatával elsősorban a magyarországi németek érdekeit védte, de felhívta a figyelmet a Habsburg-dinasztia érdekeinek, és az ország földrajzi helyzetének fontosságára is. Az ő tervezetében a szlovák autonóm körzet sokkal kisebb kiterjedésű volt, mint Majláthéban. Rosenfeld szerint „...a szlovák és a magyar etnikum közötti határvonalat Galánta, Léva, Ipolyság, az Ipoly folyó Losonc felőli partja, Rimaszombat, Rozsnyó és Kassa alkotná. A szlovák közigazgatás központjául talán Selmecebányát (Schemnitz) lehetne megtenni”.¹⁶ A történelmi Magyarországot hat körzetre felosztó előzetes tervezetben (mely a horvát kérdést még csak nem is érintette) szerepelt egy olyan körzet is, amelyet Pozsony, Sopron, Moson, Győr és Vas megyék összevonásával alakítottak volna ki. Rosenfeld szerint itt élt a német nemzetiségű lakosság zöme, amely azonban inkább az alsó-ausztriai (Niederösterreich) németekhez húzott.

Az ebben az időszakban kevésbé jelentékenynek tűnő szlovák kérdés megoldása ismét fontossá vált. Szlovákia területének elcsatolásával Magyarország mint olyan, megszűnt volna létezni. Hiszen a horvátok, a délvidéki szerbek, az erdélyi románok és szászok képviselői is követelték nemzeteik különválását Magyarországtól; s ezt az uralkodó, illetve a kormány meg is ígérte. Szlovákiának Magyarországtól való elcsatolását leginkább a belügyminiszter, gróf F. Stadion támogatta. A Windischgrätz, a megszállt magyarországi területek kormányzója és legközelebbi szövetségesei, a konzervatív magyar nemesség azonban élesen visszautasították ezt az elképzelést. Minden erejükkel igyekeztek minél többet megőrizni a régi, a márciusi felkelés előtti Magyarországból. A konzervatív párti nemesek mindenesetre elismerték a nemzetek egyenjogúságát biztosító törvény szükségességét.¹⁷

1849 első három hónapjában a szlovák politikusok ismét szlovák környezetben tevékenykedhettek. J. M. Hurban az északi megyékben hirdette az új programot: Szlovákia Magyarországtól való különválását és egy, a Monarchián belüli, szlovák koronagyarmat létrehozását. Az új programpontok egyesekben reményt keltettek, s megerősítették nemzeti érzéseiket; másokat viszont meglepett ez a szélsőséges államjogi koncepció.

A szlovák nemzeti mozgalom 1849 elején megerősítette hátszágát a szlovákok lakta területeken. Az észak-szlovákiai városokban több ezer ember részvételével tartottak nagygyűléseket; 1849 januárjában Turócbán a császári parancsnokok és J. M. Hurban felhívására négyezer férfi gyűlt össze, hogy ellenálljon Görgey Artúr seregeinek. Kossuth oldalán azonban több szlovák harcolt, mint Hurbanén. A szlovák politikai elitel néhány császárpárti köznemes is felvette a kapcsolatot. Készek voltak azonosulni a szlovák nemzeti eszmével, ha ígéretet kapnak arra, hogy Szlovákia esetleges politikai-adminisztratív államalakulattá válása esetében jelentős közeleti tisztségeket tölthetnek be.

Nagy előrelépést jelentett az új szervek, az ideiglenes igazgató tanácsok megalakulása. Hivatalosan a császári seregek parancsnokai igazgatták őket, valójában azonban a szlovák politikai erők álltak mögöttük. Rövid ideig ugyan, de négy megyét igazgattak Szlovákia északi részén. Felelősségteljes posztokat töltöttek be mind a szlovák, elsősorban császárpárti konzervatív nemesek, mind – a történelem folyamán először – a szlovák hazafiak is. Így a szlovákság, ha csak rövid időre is, kipróbálhatta a nemesi-népi politikai együttélést. A szlovák politikusok az ideiglenes igazgató tanácsokat az eljövendő nemzeti közigazgatás alappilléreinek tekintették. 1849 márciusában azonban Windischgrätz feloszlatta a tanácsokat.

A szlovák kérdés megoldását sürgette az a kérelem, amelyben a szlovákok egy saját szervekkel (nemzetgyűlés, végrehajtó bizottság) rendelkező koronakerület létrehozását követelték, s amely Szlovák Nagyhercegség néven a bécsi birodalmi szervek fennhatósága alá tartozott volna.¹⁸ A mintegy harminc szlovák vezetőből álló küldöttség azonban csak március 20-án, a kikényszerített alkotmány jóváhagyása után terjesztette a kérelmet az uralkodó elé, jó néhány változtatással mérsékelve az eredeti követeléseket. Az átdolgozott kérelem már nem tartalmazta a koronakerület, illetve az autonóm szlovák államalakulat létrehozásáról szóló követelést.¹⁹ Április 10-én a birodalmi kormány ismételen elutasította Stadionnak Szlovákia politikai önállósulására tett javaslatát. Ugyanúgy nem hagyta jóvá – főként báró F. Kalmer miniszter elutasító magatartása miatt – báró F. Krauss pénzügyminiszter javaslatát, azaz hogy „az uralkodó a koronakerület létrehozásán fáradozó nemzetek kéréseit kielégítve fogadja el a román, ruszin és szlovák nagyhercegi címet”.²⁰

Így jutunk el a szlovák kérdés alakulásának *ötödik szakaszához*. A kikényszerített (oktrojált) alkotmány csalódást okozott a szlovák politikusoknak, hiszen Szlovákiát továbbra is Magyarország közvetlen alkotóelemének tekintette. Ugyanakkor kihirdette a nemzetek egyenlőségét, s nem zárta ki – ha a szlovák nyilvánosság követelné – Szlovákia területi-politikai különválását sem. Ez volt az oka annak, hogy a gyenge szlovák fél még a cseh és horvát politikusok által létrehozott lojális ellenzék szerepét sem vállalta; s a kossuthi hatalommal több szlovák (pl. Janko Král) és cseh (Bernard Janeček) igyekezete ellenére sem vette fel a kapcsolatot. A szlovák politikusok elveszítették tekintélyüket, s helyzetükön még rontott az osztrák-országi megállapodás aláírása. Ez az egyezség ugyanis hozzásegítette a császárt, hogy megszabaduljon az egyre kényelmetlenebbé váló szláv-plebejus szövetségeseinek nyomásától. A megállapodás elsősorban a Štúr és Hurban köré csoportosuló radikálisokat érintette, akik 1848 júniusában részt vettek a prágai felkelés barikádharcaiban.

A birodalmi kormány ezután előnyben részesítette a konzervatívabb, kevésbé igényes szlovák vezetőkkel való együttműködést. Ezek a magyar csapatok áprilisi offenzívája előtt Bécsbe emigráltak. Többségük az újonnan szerkesztett Szlovák Újság (Slovenské noviny) szerkesztői köréhez tartozott. A kormánybiztossá kinevezett Ján Kollár, František Hánrich és Ján Hlaváč néhány érdekes javaslatot tett a szlovák kérdés megoldásával kapcsolatban. Javasolták a szlovák oktatásügy, a kultúra és a közigazgatás fokozatos kiépítését. Szlovákia Magyarországtól való különválásának kérdését nyitva hagyták, s egy későbbi időpontban kívánták megoldani. A bécsi kormány is azt hangoztatta, hogy ezzel a problémával csak a magyarországi békés viszonyok megteremtése után hajlandó foglalkozni.

A kormány tartózkodó és határozatlan magatartása ellenére a szövetségi monarchia, a központi hatalom és az autonómia kérdései, Magyarország jövőjének és Szlovákia kiválásának területi-politikai problémái állandóan foglalkoztatták a sajtót; igaz, nem olyan intenzitással, mint az 1848–1849-es évek fordulópontján. Merész elgondolással jelentkezett például 1849 júniusában a horvát miniszteri tanácsos, Metel Ozegovič, aki a belügyminisztérium számára kidolgozott tervzetben pozitívan reagált a kormánynak is elküldött 1849-es szlovák követelésekre. Lehetségesnek tartotta a szlovákok (úgyisintén a románok és a németek) elszakadását a magyaroktól. Elképzelései szerint nem csupán a „nyolc tiszta szlovák megyét – Nyitra, Trencsén, Turóc, Árva, Liptó, Zólyom, Szepes és Sáros –, de a többi, túlnyomórészt szlovákok által

lakott megyét (slawischen Zunge) – Pozsony, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Abaúj, Zemplén, Bereg, Ung, Máramaros, Ugocsa – is a szlovák területhez kell csatolni”.²¹ Ozegović továbbá javasolta, hogy a vegyesen lakott megyék tisztán magyar vagy román területeit kapcsolják a magyar, illetve a román etnopolitikai körzethez. Végül azok a Komárom, Esztergom, Torna, Borsod, Szabolcs és Szatmár megyei területek, ahol szlovákok élnek, valamint amelyek az észak szláv területekkel szomszédosak, alkossanak politikai egységet. Ozegović szerint Szlovákia és Morvaország egy közigazgatási területet alkothatna, amelynek keretén belül saját, autonóm szervekkel rendelkeznenek. A ruszinok által lakott területek ugyanilyen politikai egységet alkothatnának Haliccsal.

A Szlovákia területi-politikai különválására tett kísérletek utolsó, *hatodik szakasza* a magyar forradalom leverése után vette kezdetét. Sokan bíztak benne, hogy elérkezett a megfelelő pillanat Szlovákia Magyarországtól való elszakadására. A szlovák politikai elit visszatért az 1848 tavaszán fogant eszmék hirdetéséhez. 1849 szeptemberében és októberében olyan méretű petíciós mozgalmat indított útjára, amilyenre addig nem volt példa Szlovákiában. A szlovák kérdés nyilvánosság előtti prezentálása mindennapi, természetesen jelenséggé vált.

A községek képviselői, valamint Nyugat- és Közép-Szlovákia lakosai nagygyűléseiken jóváhagyták a szlovák koronagyarmat létrehozását követelő felhívást, és megválasztották az uralkodó és a miniszterek elé járuló küldöttség tagjait. A küldöttséget többségében az alacsonyabb és a középső szociális rétegeket képviselő egyszerű emberek, kisebb mértékben a szlovák nemzeti mozgalom aktív résztvevői alkották. Nekik kellett volna meggyőzniük az udvari és a kormányköröket arról, hogy a szlovák kérdés megoldása nemcsak a szűk politikai elitnek, hanem a társadalom szélesebb rétegeinek is szívügye.²² 1849. szeptember 10-én a bécsi kormány szlovák kormánybiztosai kiadtak egy, a szlovák nemzetet támogató közleményt. Először foglaltak állást az államjogi tervezet mellett, követelték Szlovákia Magyarországtól való elcsatolását, s a birodalmi kormánynak közvetlenül alárendelt szlovák koronakerület létrehozását.²³

Bár az 1849-es őszi petíciós mozgalom a legmeggyőzőbb érveket sorakoztatta fel a szlovák kérdés megoldásával kapcsolatban, csak jelentéktelen hatással volt az időközben megerősödött Bécsre. A császári fél úgy oldotta meg a szlovák kérdést, mint a többi, általában lényegesen fontosabbnak tartott nemzeti és államjogi problémát – egy későbbi időpontra halasztotta.

A szlovák államjogi program a forradalmi évek alatt egyre következetesebbé vált. A forradalom vívmányainak és az új alkotmányos hatalomnak az elismerésétől kezdve Magyarország nemzeteinek egyenjogúságán és a magyar hazafiság hirdetésén keresztül fokozatosan felvállalta az előbb csak Magyarországot bíráló, majd teljesen elutasító szerepkört. A szerény szóbeli követelésektől eljutott a Szlovákia különválását, és a szlovák koronakerület létrehozását követelő pozícióba. Szerény maradt abban a tekintetben, hogy inkább csak szimbolikusan vágyott Szlovákia területi-politikai önállóságára. Megelőzte viszont a történelmi jog pesti és bécsi hirdetőinek gondolkodását, valamint a szlovák közösség túlnyomó többségét, akik csak lassan és nehezen értették meg a szlovák nemzeti eszmék gyors előretörését, s a Magyarország felbomlását célzó elképzelésekre egyszerűen nem voltak felkészülve. Márpedig egészen 1918-ig a szlovák politikai erők egyszer sem terjesztették elő követeléseiket olyan intenzitással, mint éppen az 1848–1849-es években. A legfelsőbb (a magyar és az öszsbirodalmi) politikai fórumok sem szenteltek annyi figyelmet a szlovák kérdésnek egészen 1918-ig, mint az 1848–1849-es forradalmi évek alatt. A szlovák nemzeti mozgalom a legkevésbé befolyásos politikai erők közé tartozott. Nem rendelkezett sem politikai, sem katonai háttérrel. Mindez a császári fél kiváltsága volt, de az még ennek tudatában sem vállalta a nemzeti elv figyelembe vételének, a birodalom és Magyarország újjászervezésének, valamint Szlovákia területi-politikai kijelölésének kockázatát. Inkább belefeledkezett a békés, forradalom előtti idők felidézésébe, mintegy ezzel helyettesítve az új monarchia kialakításához teendő lépéseket. A szlovák mozgalom szemmel látható gyengesége ellenére sem helytállóak azok a kijelentések, miszerint csak egy kisszámú radikális és néhány száz cseh diák mozgalmáról lett volna szó. A dokumentumok azt igazolják, hogy amikor a szlovák politikusoknak lehetőségük volt a szlovák lakosság körében tevékenykedni, képesek voltak megvetni lábukat, s újabb rétegeket és régiókat sikerült megnyerniük. Ám ez, a forradalmi időkben jelentősnek mondható hátország a magyarokéval, a horvátokéval vagy a szerbekével összehasonlítva, gyengének bizonyult. A szlovák politikusoknak elsősorban a földműveseket sikerült megszólítaniuk (főként a szeptemberi felkelés idején), majd az értelmiség alacsonyabb rétegeit, a kisebb városok középrétegeit és később, 1849-ben a konzervatív elveket valló vagyonosabb nemesek egy részét is. A kisebb lélekszámú evangélikus szlovákok erősebb hátországot jelentettek, mint a katolikus szlovák többség. A szlovák vezetők

éppen ezért elsősorban Szlovákia legnyugatibb részének, Turócnak, Felső-Liptónak és Gömörnek a rokonszenvét nyerték el, a többi régióban csak minimális visszhangra találtak.

Arról, hogy a mozgalom megpróbálta kialakítani a hátországát, az áldozatok száma is tanúskodik. A magyar forradalom áldozatainak száma, amely főként J. Haynau nevéhez kapcsolódik, még ma is felborzolja a kedélyeket. Ugyanakkor bennünket is meglephet, hogy a magyar hatalom 1848 szeptemberétől 1849 júliusáig a rögtönítélő és a katonai bíróságok határozatai alapján 25 személyt lövetett agyon, vagy akasztott fel a „hurbanistákkal” való együttműködés miatt; több száz személyt pedig, akik a szlovák nemzeti mozgalom és az önkéntesek oldalán álltak, bebörtönzött.²⁴

Az 1848–1849-es válságos években egyedülálló alkalom kínálkozott a monarchiabeli és a magyarországi – egyrészt a reformpárti körök modern nacionalizmusa, másrészt a Habsburgok merev konzervatizmusa által kiváltott – torz társadalmi jelenségek megfékezésére és a harmonikusabb kapcsolatok kialakítására.

Még ha nem is tartozom azok közé a történészek közé, akik a jelent csupán a múlt történeteinek alapján kívánják magyarázni, úgy vélem, hogy azoknak a politikusoknak a kudarca, akik nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, valamint az 1848–1849-es évek tragikus eseményei erősen meghatározták a közép-európai fejlődés nem kívánt alakulását. Ez azonban minden nemzetnél és osztálynál különféleképpen mutatkozott meg. A szlovákoknál például úgy, hogy 1867 után pusztán nemzeti identitásuk megőrzésének érdekében tevékenykedtek, modern nemzetté csak a két világháború közötti időszakban váltak. Társadalmuk szociális felépítése eltorzult – alapvetően hiányzott a vagyonosabb és a műveltebb réteg. Kultúrájuk az örömtelen valóságból gyakran menekült a természet, a vidéki élet, a régmúlt és a szlovákok történelmének idealizált világába. Megerősödött bennük saját jelentéktelenségüknek érzése, védekező állásba vonultak, megnőtt bizalmatlanságuk a külső világ iránt.²⁵ Ezek a sztereotípiák, amelyeknek mély gyökerei a XIX. századba nyúlnak, még ma is meghatározzák a szlovák társadalom egy részének értékrendjét és mentalitását.

- ¹ Hurban, J. M.: L'udovít Štúr - Rozpomienki. Bratislava 1959, s. 542.
- ² Tento postup deklaroval najmä leták Bratia, Slováci, ktorý vydal J. M. Hurban začiatkom apríla vo Viedni. Pozri Steier, L.: A tót nemzetiségi kérdés 1848-1849-ben. II. Okmánytár. Budapest 1937., s. 30-37.
- ³ Rapant, D.: Slovenské povstanie roku 1848-1849. Turč Sv. Marín 1937, s. 202.
- ⁴ Dokument Žiadosti slovenského národa uverejnil aj Steier, L.: Cit. Dielo, s. 48-52.
- ⁵ Pzri Deák, I.: Die rechtmäßige Revolution. Lajos Kossuth und die Ungarn (1848-1849). Budapest 1989, s. 103. Dokumenty týkajúce sa zasadnutia uhorskej vlády z 12. Apríla unerejnil Rapant, D.: Cit. Dielo, s 85-89.
- ⁶ Zjazdu oficiálne predložili dokument Žiadosti Slovákov a Rusinov uhorských. Pozri Žáček, V.: Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Sbíрка dokument. Praha 1958. S. 303.
- ⁷ Tamže s, 318.
- ⁸ Dohnány, M.: Historia povstaja slovenskjego z roku 1848. Skalica 1850, s. 101.
- ⁹ O príprave septembrového povstania pozri Škvama, D.: Fegyveres küzdelem a szabadságjogokért. História, 1998, 3, sz. 14-17.
- ¹⁰ Rapant, D.: Cit. dielo, diel tretí, časť druhá Dokumenty. Bratislava 1954, s. 21.
- ¹¹ Tamže, s. 22.
- ¹² Tamže, s. 27.
- ¹³ Steier, L.: Cit. dielo, s. 233.
- ¹⁴ Tamže, s. 240.
- ¹⁵ Pozri tamže, s. 252-254.
- ¹⁶ Rapant, D.: Cit. Dielo, diel tretí, časť druhá, s. 418.
- ¹⁷ Svoje názory prezentoval starokonzervatívny politický prúd verejne najmä na stránkach svojho tlačového orgánu Figyelmező.
- ¹⁸ Pozri Rapant, D.: Cit. dielo, diel tretí. Časť druhá Dokumenty. Bratislava 1958, s. 129-134.
- ¹⁹ Pozri Steier, L.: Cit. Dielo, s. 335-336.
- ²⁰ Tamže, s. 415-416.
- ²¹ Rapant, D.: Cit. dielo, Diel štvrtý, časť druhá Dokumenty. Bratislava 1961, s. 138.
- ²² Jednu z petícií uverejnil tiež Steier, L.: Cit. dielo, s. 574.
- ²³ Rapant, D.: Cit. dielo, Diel štvrtý, časť druhá, s. 490-493.
- ²⁴ Obete sa pokúsil spisať ako prvý účastník udalostí z rokov 1848/49 Daniel Lichard v kalendári Domová pokladnice. Kalendár na rok obyčajný 1851., s. 198-206.
- ²⁵ O koreňoch deformovaného vývoja a o jeho charaktere pozri Skvama, D.: Nagyságunk és kicsiségünk. In: Szlovákok az európai történelemben. Szerkesztette Molnár Imre Budapest 1994. s. 27-42.

Varsányi Péter István

A szlovák kérdés a helyreállítandó magyar alkotmányosság idején (1860–1861)

*„Neprijisuj svaté iméno vlasti
Kraji tomu, okterém bydléme,
Pravou vlast jen v srdci nosime...”*
(Ján Kollár)

A történelmi Magyarország határain belül élő szlovákság *haza-fogalmának* kialakulása – amely a 19. század elejétől jelentkező határozottabb formában – hosszabb folyamat eredménye. Kezdetben fontosabb volt a kulturális értékek, a szellemi együvé-tartozás, a műveltség azonosságának tudatosítása, semmint a nemzeti intézmények, vagy éppen az általuk igényelt terület körülhatárolása. Slovensko (Szlovákia) eleinte *eszmei fogalomként*, s nem kézzelfogható valóságként jelent meg (Kiss Gy. Csaba, 1988.). Vagyis a Slovensko kitétel jelentette a szellemi együvé-tartozást, a szlovák nemzetbe tartozók közösségét, s csak később azt a tényszerű területet, ahol a szlovák nép lakott. Az 1800-as évek elején találkozunk Slovensko fogalmával Anton Bernoláknál úgy is, mint a felső-magyarországi szlovákok-lakta föld; mindez viszont politikai tartalmat 1849-ben kapott Jan Kollár, František Hanrich munkásságában.¹

Az 1848. május 10-én Liptószentmiklóson (ma: Liptovsky Mikuláš) tartott nemzeti gyűlésen megszövegezett kérvény 3. pontja szerint *„...néprajzi határokat kell kijelölni, hogy minden nemzet erősen vonzódhassék és jogosult legyen vonzódni nemzeti központjához”*.² 1849 után – a magyarságot megosztani szándékozó császári intézkedések részeként – a Temesközből és a Bácskából mindaddig idegen, ismeretlen alakulat, a Szerb Vajdaság jött létre. Ez szolgáltatott mintát egy *szlovák kerület* (slovenské okolie) létrehozásának gondolatához.. Először – Magyarországon belül – a szlovákság jogi-politikai és területi különállásának célkitűzéseként (turócszentmártoni Szlovák Nemzet Memoranduma, 1861. június), majd – immár Ausztriában – önálló államjogi alakulatként (Bécsi Szlovák Memorandum, 1861. december).³ Csakhogy az uralkodó – éppen a magyar

nemzettel várható kibékülés elősegítéseként – 1860 végén számolta fel a Vajdaságot, illetve tagolta azt be ismét a vármegyerendszerbe. Az önálló szlovák kerület kiválsalma így elkészetté, Bécs irányában okavesztetté vált.

A nemzet – legalábbis a „túrócszentmártoniak” szerint – „erkölcsi személy”, amely a családok közösségén, a nyelv és a „lakóhely egységén” nyugszik. „Ahogy a lelki közösség egységének alapja a nyelv egysége, úgy testi egységének alapja az anyagi világban lakóhelyének egységével jelölhető” – írta 1861-ben A. Mudroň. A két tényező egymástól elválaszthatatlan, „...egyiknek vagy a másiknak a megromlása magát a nemzeti lényegét semmisítené meg”.⁴ Mivel azonban egyelőre nem tűnt közeli lehetőségnek az autonóm szlovák kerület kihatása az ország testéből, marad a haza fogalmának eszmei meghatározása. A követendő út annak a valóságnak a tagadása, amelyet akkor *Magyarországnak* hívtak. „Mi nem a nyelvben, de a szellemben ösmerjük a hazafiságot” – fordítja „szlovákra” Michal Mudroň Wilhelm Humboldt szavait („Die wahre Heimath ist eigentlich die Sprache”). Ismét aktuálisá vált – az általunk motóként idézett – Ján Kollártól (1793–1852) származó textus: „Ne nevezd a haza szent nevével azt az országot, melyben lakunk, az igazi hazát csak szívünkben hordozzuk”.⁵

A szlovákság „jutalma”: helyzetük 1849 után

Az 1849. március 4-i oktrojált alkotmány minden nemzeti-ségnek, a tartományokban „divatozó nyelvek”-kel élőknek egyenjogúságot ígért, mégpedig „...a nyilvános és polgári élet minden viszonyaiban célszerű intézmények által” (IX. fejezet 71. paragrafusa).⁶ A szlovák nemzeti mozgalom vezetői vérmes reményeket fűztek ehhez: nemzetük „meghatározott országhatárokon belüli” létét, a „szlovák föld”, vagyis „*Szlovákia*” elismerését várták.⁷ 1849 augusztusa, a magyar szabadságharc leverése után azonban nem egészen ez valósult meg.

Egy önálló szlovák terület (Slovensko) kialakításának igénye – amely 1848-ban Liptószentmiklóson csak mint „néprajzi határok” közötti „kijelölés” tűnt fel – a szabadságharc leverését követően sem került le a napirendről. E kívánság címzettje most nem lehetett a (szlovákokkal együtt élő) magyarság bármely „politikai intézménye”, csupán a győztes császári adminisztráció. Joggal tételezhetjük fel a szlovák politikusokról, hogy e törekvésükkel népük érdekeit képviselték, még ha az eredmény némileg el is

tért az eredeti szándéktól, s vált egy jól bevált, bizonyos vélt, vagy valós egységet megbontó politika eszközévé.

A megoldás, amely 1849-ben fogant, a következőképp vázolható fel: a Felvidéken az „arisztokrata, magyar szeparatív tendenciákat” képviselő magyar nemességet a katonatisztekkel, és a nem nemesi középosztályból származó tisztviselőkkel kell helyettesíteni. Ján Hlaváč követelései között volt néhány olyan, amely minden kétséget kizáróan jogosnak minősíthető: az igazságszolgáltatást, a községek vezetését bízzák az általános és szabad választás útján alakítandó elöljáróságra. Ezek modern, polgári követelések, amelyek 1789 óta éltek az európai köztudatban. Még az is elfogadható, hogy a kisebbségek nyelvének egyenjogúsításáért szállt síkra; az viszont már elgondolkodtató, hogy a különválasztott bírói, ügyészi állásokba „csakis megbízható” személyek kinevezését javasolja. Nem lehet kétséges, hogy 1849-ben a császári kormány biztosai kiket tekintettek megbízhatónak vagy megbízhatatlannak. A Hlaváč által deklarált kívánalmak egy részét jogosnak, a kor igényeinek megfelelő polgári követeléseknek tartottuk, csupán egyetlen gond volt elfogadásukat illetően. Ezeket a korszerű eszméket ugyanis olyan személyek hirdették (Hánrich, Hlaváč, Hurbán), akik a közelmúlt politikai szereplésével hitelüket veszítették. Steier Lajos (1885–1938) találó megfogalmazásával: „...az eszmét szerepük ellenszenves voltával indentifikálták” (Steier ugyanis a nevezetteket a szlovák érdekek elárulóinak tartotta, akiknek „...szájában méreggé válik az igazság és gyűlöletté a szeretet szava”).⁸

1849 októberében – Bach belügyminiszter felkérésére – František *Hánrich* tervezetet készített Felső-Magyarország (Horné Uhorsko) nemzetiségi alapon történő átrendezésére. Ez az új, szlovák terrénumnak minősíthető képződmény harmincnyolc egykori járást foglalt volna magába Árva, Liptó, Turóc, Trencsén, Nyitra, Pozsony, Zólyom, Bars, Hont megyékből, illetve Esztergom és Komárom vármegyéknek a Duna bal partjára eső részével. Az ebben érintett lakosság száma meghaladta volna a másfél milliót. *Hánrich* szerint a harmincnyolc járásból húsz tisztán szlováknak, egy szintizta magyarnak tekinthető; hétben vegyesen élnének szlovákok és németek; tízben a szlovákok mellett egyaránt magyarok és németek.⁹

1849. szeptember 10-én három „kerületi főbiztos” (*Cziráky* gróf, *Forgách* gróf és *Andreánszky* Sándor) emlékiratot nyújtott be Schwarzenberg miniszterelnöknek, Bach belügyminiszternek és Geringer császári biztosnak, hogy a szlovákok lakta területet nyilvánítsák koronatartományá, s mint ilyent, tagolják be az

összbirodalomba. Steier Lajos szerint ezt az „írásművet” tulajdonképpen nem ők, hanem Ján Kollár állította össze, „...mert szertelenséget eláruló jelzői, kifakadásai, magyargyűlölete Kollár tollára vallanak”. A címzettek, mindenekelőtt Schwarzenberg azonban – az ország további feldarabolását már sürgősen tartva – az emlékiratot megjegyzés nélkül tették irattárba.¹⁰

Egészen más indítéktól vezérelve jutott el egy önálló szlovák terület kialakításának gondolatához Alois Soltész selmecbányai római katolikus káplán („Időszerű politikai irányvonalak Magyarország részére”). A német származású pap mindenekelőtt azt igyekezett cáfolni, hogy a szlovákság mint olyan, teljes egészében császári (aulikus) érzelmű volna – ahogy azt a szlovák emigránsok állítják. Szerinte ugyanis a szlovák „nép” „dühös elszántsággal” küzdött a rebellesek zászlója alatt, s a „Kossuth-féle álmodó” azóta sem hajlandó felejteni. E szempontból tekintve tartja szerencsétlennek a „...tótságunk és a magyarságunk egy közös országban való megmaradását”. (Túltéve magunkat Soltész főtisztelendő jelzőin, mi sem kívánjuk azt a tényt elvitatni, hogy a szlovákok igen tekintélyes hányada vállalta a magyarokkal a harcot az áprilisi törvények védelmében; s valóban szívesen élték át a Kossuth-féle, vagy akár a Batthyány-féle „álmodó”...)

Alois Soltész ideájáról – az ország nemzetiségi alapon történő felosztásáról – mások véleményét, így Csajághy Sándor kalocsai kanonokét is kikérte. A válasz azonban eltért Soltész felfogásától: „A kormány ne veszélyeztesse az ország integritását egy Slovenskóval vagy egy Vojvodinával. Tapasztalatokon nyugvó meggyőződés az, hogy... Ausztriának szüksége van egy erőteljes magyarságra”. Ezzel szemben Soltész kitarított azon véleménye mellett, hogy a *szlávok*, a németek közel sem olyan veszedelmesek a monarchiára, mint a magyarok, „...akik nagyhatalom szeretnének lenni”, ezért az esetleg létesítendő Slovenskóhoz csakis tiszta szlovák megyék csatolása lenne indokolt.¹¹ Ekkor egy dologban Soltész, Hurbán, – „elvileg” Štúr –, Kollár és Hánrich azonos álláspontra jutottak: a létrehozandó szlovák területnek *külön* koronatarományá alakításának elképzelésével és felvázolásával.

1849. október 23-án Alexander Bach és Karl Geringer a Slovenské Noviny szerkesztőségébe új vezetőt neveztek ki, a szlovácul nem is tudó Anton Beck udvari tanácsos személyében. Egy miniszteri rendelet pedig – L’udovit Štúr, Michal Miloslav Hodža, Jozef Miloslav Hurban nyelvújító törekvéseivel ellentételesen – Ján Kollár javaslatára annak a nyelvnek a használatát vezette be, amelyen „...az egyházi könyvek, a biblia, Mária Terézia és II. József ren-

deletei irattak". A cseh „bibliai nyelvről” van szó, ami régi, elavult, „penészszagú”, mindenki előtt értelmetlen volt (Steier Lajos, 1937.). Ezt az intézkedést néhány hasonló követte: a szlovák nemzeti mozgalom (pontosabban az 1848-49-es felkelés) vezetőinek 1849-ben meg kellett érniük, hogy „...nyelvüket az osztrák reakciós kormány semmibe se veszi és hogy az iskolákban Thun gróf nem a tót nyelvet, hanem a cseh nyelvet taníttatja rendkívüli tantárgyként”.¹²

Közismert az, hogy a szabadságharc leverése után a megcsonkított Magyar Királyságot öt kerületre osztották (ezzel a vármegyék működését egyelőre felfüggesztették). Az öt egység további közigazgatási kerületekre tagolódott, amelyek élén úgynevezett kerületi főbiztosok (Districtsobercommisär) álltak. A több, korábbi megyére is kiterjedő közigazgatási kerületek egyike – a pozsonyi – foglalta magába Trencsén, Nyitra, Turóc, Liptó és Árva megyéket (a kerületi biztos Forgách Antal gróf volt); a kassai viszont Zólyom, Bars, Hont, Nógrád megyéket (Andreánszky Sándor biztossal). Hurbán és Štúr hasztalan kért állami alkalmazást, Geringer irodájában „elsüllyedt” a kérelemre adott esetleges válasz.¹³ Csupán kisebb hivatalt kapott Francisci, Pauliny, Daxner, Štefanovič, Tomašik. A szlovák mozgalom vezetői – Steier megítélése szerint – illúzióba, ábrándokba kapaszkodtak – és csalódtak: „Csalódtak Jellasicsban, a tót népben és számításaikban. Csalódtak egymásban is, különösen katonai vezetőikben, akiknek egynémelyike az osztrákok bizalmi embere volt ellenükben. Csalódtak a császársban, Schwarzenbergben, Bachban, Haynauban és mint felhasznált eszközök, félredobattak”.¹⁴

A szlovák nemzetiségi gyűlés közvetlen előzményei és lefolyása

Az 1860-ban kibocsátott Októberi Diploma után némileg enyhült az önkényuralom szigora, s mint említettük, az udvar részéről kísérlet történt a megegyezésre. Helyreállították a korábbi – 1849 óta szüneteltetett – magyarországi vármegyrendszer; újjáalakultak, többségükben 1848-as alapon, a megyebizottságok; megkezdődtek az előkészületek az országgyűlés összehívására. Ez a történés természetesen más-más reagálást váltott ki az ország magyar és a nemzetiségi politikusaiból. Az 1848–1849. évi szabadságharc leverését követően a nem magyar politikai mozgalmak – ahogy láttuk – még a nemzetiségi régiók államjogi különállásának elismerésében bizakodtak.¹⁵

A vármegyékben megalakuló bizottságokban társadalmi szempontból a középosztály, nemzetiségi viszonylatban a magyarság

túlsúlyba volt jellemző. A jelenség azzal is magyarázható, hogy 1848-ban, a Pozsonyban elfogadott törvények nem biztosították a törvényhatóságokban a „népképviselést” elvét; így nem is tette lehetővé azt, hogy nem magyar képviselők a lakosságon belüli számuknak megfelelő arányban kerüljenek a megyék vezetésébe. 1860–61-ben, a 48-as bizottmányok rekonstruálásával ez az ellentmondás is újratermelődött.¹⁶ Ez a helyzet a nemzetiségi politikusokat eltérő következmények levonására, megfogalmazására készítette. Megőrizték 1849 utáni elképzeléseiket és vágyaikat, de figyelembe vették a megváltozott szituációt – így fogalmazták és hirdették meg a *Magyarországon belüli* autonómia iránti igényeiket. Ez került felszínre a szerbek *karlócai* (1861. március 28.) és a szlovákok *turócszentmártoni* (1861. június 6–7.) értekezletén. A Februári Pátens (1861. február 26.) a nemzetiségi politikusok egy részét viszont arra is rádöbentette, hogy az udvar politikája nem ígéri a tartományokon *belüli* autonómia megvalósításának lehetőségét. A járható út: *a magyarokkal megköendő kompromisszum, megegyezés.*¹⁷

A nemzetiségi vezetők e szándéka közeledett a józanabb, előrelátóbb magyar politikusok elképzeléseihez, törekvéseihez. 1861-ben a politikusok már nemcsak az ország alkotmányos berendezkedésére, valamint Bécshez fűződő viszony szabályozására készültek, hanem *a magyarországi nemzetiségek helyzetének jogi rendezésére is.* (Ámbár láttuk: e józan szándéknak ellentmondott az újjászervezett megyebizottságok összetételének nemzetiségi, politikai egyoldalúsága.)

Az Októberi Diploma kibocsátásával egyidejűleg Ferenc József rendelte el az országgyűlés összehívását. Ennek előkészítését volt hivatva szolgálni az *esztergomi értekezlet* (1860. december 17.), amelyen arra az elhatározásra jutottak, hogy az országgyűlést csakis az *1848:V. törvénycikk* alapján lehet összehívni. 1861. január 23-án kezdte meg munkáját – az „ideiglenes törvénykezési szabályok” kidolgozására hivatott – *országbírói értekezlet.* 1861. február 14-én Ferenc József – „magyar apostoli királyi” minőségében – az *1848:V. törvénycikkre* hivatkozva, április 2-ra, Budára hívta össze az 1849 óta szünetelő országgyűlést. A megyékben, a választókerületekben megkezdődött a képviselőválasztások előkészítése.

A magyar országgyűlés megnyitásával szinte párhuzamosan tartott *karlócai szerb nemzeti kongresszus* – eltérve a szlovákok későbbi eljárásától – ismételten elkövette azt a hibát, amely 1848-ban joggal irritálta a magyar politikusokat: a törvényhozá-
sunk megkerülésével egyenesen a császárhoz intézték kérel-

meiket. A határozatok („garanciák”) között szerepelt az új Vajdaság megteremtésének kívánalma;¹⁸ ez az autonóm terület mindenre kiterjedő önálló beligazgatással rendelkezék; a Vajdaság területi gyűlése kapjon kollektív képviselőt a magyar országgyűlésen. (Az 1861-es országgyűlésen tartott beszédében, június 1-jén Jakov *Ignjatović* maga is szót ejtett erről: a „józan szerb nemzet” csupán nemzetiségét kívánja törvényesen biztosítani, de nem kíván államban államot képezni.¹⁹)

A szerb kezdeményezés adhatott ösztönzést a szlovákoknak arra, hogy hasonló kérelemmel álljanak elő. Akkor már, amikor maga a szerb Vajdaság is lekerült a napirendről (1860. december 27.). A magyar országgyűlés „félidejében”, 1861. június 6-án vette kezdetét a szlovákok gyülekezete a felvidéki (Horniaky) Turócszentmártonban.

Turócszentmárton (ma: Martin) szlovák mezőváros lakossága a 19. század közepén éppencsak meghaladta az ezer főt (pontosan 1134 lélek); ennek 81%-a volt evangélikus vallású (920 fő), 14,5%-a katolikus (164) és 4,5%-a izraelita (50).²⁰ E létszám és statisztika ismeretében nehéz elképzelni azt, amiről a Pesti Napló tudósított: mármint 1861. június 6-án „...mintegy 2-3000 főnyi tömeg a róm. Kat. és az evangélikus templomban vett részt istentiszteleten”.²¹ (Közelebb jutnánk a valós adathoz, ha ezekről a számokról lehangynók a zszurnaliszta-túlzás egy-két nulláját...) Az istentiszteleten és a misén – mintegy jelezve, hogy itt nem spontán akcióról van szó – két vármegye (Turóc és Liptó) főispánja is megjelent: *Révay Simon* báró és *Szentiványi Márton*.

A vallási szertartásokat követően a hívők a templom előtti téren a gyűlés elnökévé az ellenzéki *Pešt'-budínske* vedomosti című lap szerkesztőjét, *Ján Franciscit* választották meg. „A hangulat igen jó vala – írta a Pesti Napló tudósítója –, s már az első nap a gyülekezet oda nyilatkozott, hogy csak és egyedül a magyar országgyűléssel akar érintkezésbe lépni”. Már is eltértek – a nem éppen diplomatikus, mondhatni: tendenciózus – karlócai gyakorlattól. A szlovákok emlékezetében minden valószínűség szerint még elevenen élt a Bach-korszak, ezért nem nyilvánítottak Bécs irányában bizalmat, inkább a magyar országgyűlés illetékességét ismerik el (*Mikó Imre*, 1944.).²²

Az összejövetelen a szót *Štefan Marko Daxner* és *Jozef Miloslav Hurban* (1817-1887) vitte, őket követően többen is felszóltattak. „Lehetett szép de erőtlen beszédet is hallani, de volt bennök politika, költőiség és humor, de némelyekben teljes érvénytelenség is, miként ez ilyen alkalomkor másként nem is lehet”.²³ Június 7-én határozatot hoztak a *Matica Slovenska* létesítéséről, s elfogadták a

Memorandum néven ismertté vált emlékiratukat. Némi vita bontakozott ki akörül, hogy csak a magyar országgyűlésnek, vagy az uralkodónak is elküldjék-e a Memorandumot. Daxner a gyűlekezetet az „alkotmányos eljárásra” intette, ezért határoztak úgy, hogy „...csupán a magyar képviselőház elnökének adják át küldöttség útján, előzékenységből magyar nyelven”.²⁴ A küldöttség három megyei vezetőből állt: a már említett turóci és liptói, valamint, Bars megyei (*Justh József*) főispánokból. A határozatot megéljenezték, hasonlóképp a „magyar nemzetiség s a magyar nemzet” említését is.²⁵ Hurbán javaslatára hitet tettek a hon egysége mellett („Jelszavunk: egy szabad alkotmányos haza s abban nemzetek szabadsága, egyenlősége és testvérisége”). Ez kedvező fogadtatásra talált a magyar sajtóban.²⁶

A múlt, a történelmi indíték

A nemzetiségi kérvények, beadványok, memorandumok bevezető gondolatsorának (preambulum) – minden jel szerint – a történelmi múltból illik építkeznie. Így volt ez a karlócai szerb határozatban, hasonlóképp a liptószentmiklósi (1848) kivánsalmak és a turócszentmártoni memorandum esetében. A szerbek 1861-es történelmi argumentumai inkább a bécsi udvarnak, mintsem a magyar országgyűlésnek (magyarságnak) szóltak. A törökellenes harcok támogatására történt hivatkozás még hagyján, de a Rákóczi-szabadságharc és az 1848–1849-es önvédelmi harc leveréséhez nyújtott segítség ecsetelése Pesten nem nagyon talált volna elfogadásra. (Néhány évvel később, 1865-ben a belgrádi Miloš *Popović* kénytelen volt megállapítani: „Mindebben a legszomorúbb az, hogy a szerbeket, kik az uralkodóház iránti kötelességüket híven és őszintén teljesítették..., arra használták fel, hogy mások jóllétét és saját nemzeti boldogságukat feldúlják”.²⁷

A szlovákok ilyen, kvázi érdemekkel nem állhattak elő. Mivel beadványaik 1848-ban a magyar országgyűléshez, a felelős magyar kormányhoz, 1861-ben pedig az országgyűléshez szóltak, nem is lett volna diplomatikus illetően érvekkel operálni. Ők más argumentáláshoz folyamodtak – a Kárpát-medence népei között nem egyedülállóan.

A turócszentmártoni Memorandum megfogalmazói - akárcsak 1848-ban a liptószentmiklósiak, hisz a két okmány alapelveiben megegyezett²⁸ – a szlovák nemzet ősi, eredeti (autochton) fejlődésének bizonygatásával, a Kárpát-medence történelmének

szláv előzményeivel igyekeztek megalapozni a szlovák nemzet elismerésének igényét. Ebben az érvelésben a szlovák tartomány „történeti-közjogi előzménytelenségének” semlegesítése ragadható meg (Szarka László, 1994.).²⁹ „A magyarországi hazában élő szlovák nemzet kilencszáz esztendő álom után magát az ország ősi nemzetének érzi” – kezdődik 1848-ban a liptószentmiklósi petíció. A turócszentmártoni Memorandum – Ján Kollár gondolatmenetéből következően – már egyenesen a Kárpát-medence legrégebb lakóiként aposztrofálja a szlovákságot („...a magyarok bejövetele előtt őseink édes hazájoknak nevezték e földet”).³⁰ Némi anakronizmustól sem mentesen már akkorra előrevetítettek némely „nemzeti függetlenségi” harcot a „nyugati elnyomók” ellen. A szlovák történeti gondolkodók (írók) szívesen táplálnak egy hipotézist, miszerint a magyarok megjelenése előtt a szláv népek éppen a „confoederatio” felé haladtak, a honfoglalás e fejlődés „első fokán” akadályozta meg az együttműködést. Ezzel a történelmi fejleménnyel más államszövetség jött létre: „Szent István koronája alatt *Hungária*”.

A Memorandum tanúsága szerint a szlovákok is szívesen használták a régi, a magyarság körében ugyancsak kedvelt érvelést: a Nyugat védelmének fikcióját („...védve nyugati műveltséget keletnek barbár népei ellen”).³¹ Az évszázadok során – legalábbis szerintük – három veszély fenyegette ezt az országot: a tatár pusztítás, az iszlám hódítás és (némileg ellentmondva az iménti tételnek) a nyugati abszolutizmus. Az ellenük való küzdelem hevében a Kárpát-medencében („e hazában”) élő népek „egy egésszé olvadtak össze”. Az említett veszedelmek elmúltával „hazánk” – a törvény előtti jogegyenlőség kimondásával – „...szerencsésen szabadult a középkori feudalizmus bilincseiből” (1848). Még a tizenkét évi elnyomatás (1849–1861) sem volt képes „kebelükben elfojtani” a szabadságérzetet. A bő évtized centralizációja „egyenlő jognélküliséget” adott.

Ennél a résznél fontos fordulatra figyelhetünk fel: amolyan reménykedő/aggodalmaskodó utalásra a várható politikai következményeket illetően. „Nem hihetjük, hogy azon férfiak, kik jelenleg mint törvényhozók hazánk sorsa felett intézkednek, ezen gyászos emlékezetű centralizációnak, bár alkotmányos alakban, újjászületését elérni szándékoznak”.³² A szlovákok ugyanis érezték azt, hogy irányadó bécsi politikai körök keresik a meg egyezést a magyarokkal (az Októberi Diplomából is ezt olvasták ki): „...egy évi időtartama alatt kitűnt az, hogy a német kormány kiengedett bennünket a magyar és magyarón, alkotmányoskodó basauralom kezeibe” (Pešť'budinske vedomosti, 1861.).³³

Ami pedig a magyarokhoz való viszonyukat illeti: a szlovák politikusok úgy fogták fel, hogy Magyarország népei közti viszony rendezésének azok a magyar politikai erők törekvései is útjában állnak, amelyek *„...az 1848-as törvényekhez való maradéktalan visszatérést követelték”*. A vezető magyar személyiségek koncepciója szerint Magyarország egységes történelmi és politikai képződmény, csakhogy ez – a szlovákok szemében – a nem magyar népek individualitásának tagadását jelentette volna.³⁴

Nem szabad elhallgatnunk, hogy a Memorandum megfogalmazói a közös múltból, az együttélés évszázadainak történéseiből azokat az elemeket emelik ki, amelyek a két népet összekötötték, egymáshoz közelítették. Ha azt tekintjük, hogy kívánalmaikkal a magyar országgyűléshez szándékoztak fordulni, akkor ez természetes és érthető. Hivatkoznak Szent István intelmeire, miszerint az egynyelvű, egy erkölcsű népek „törékenyek” („regnum unius lingvae imbecille et fragile est”), az első magyar király ajánlását aktualizálják: a magyar országgyűlés is tartsa tiszteletben az országban lakó különféle népek szokásait és erkölcsseit. Azért azt sem hallgathatják el, hogy a magyar törvényhozás néhány jogszabályát sérelmesnek tartják, mivel a „régii magyar országgyűlések” (nevezetesen az 1791-es, 1792-es, 1805-ös, 1832–36-os és az 1848-as) *„...egyedül csak a magyarokat ismerik el nemzetnek”*, mintha ők, a szlovákok e hazában nem is léteznének. Holott – s itt bezárul az eszmefuttatás köre – ők a „legidősb örökösei e közös hazának”.³⁵

„Népek hazája...”

Minden meghatározás nyilvánvalóan elhatárolódás (elkülönítés) is más fogalmaktól. Amikor a szlovákok nemzeti mozgalmuk tartalmi elemeit fogalmazták meg, valahogy tisztázniuk kellett viszonyukat a magyarsághoz, az ország más nemzetiségeihez. A lipótszentmiklósiak - mint fentebb láttuk - a történelmi-közjogi előzménytelenség pótlásának szándékával, az *elsőbbség* érvével álltak elő. 1848-ban - *„...mint ennek a szentelt földnek ősi nemzete és egykori egyetlen birtokosa”* - nyújtottak baráti jobbot az „Egyenlőség és Testvériség” nevében a többi hazai nemzetiségnek.³⁶ A turócszentmártoni gyülekezet hasonló érzéséről biztosította az ország nem magyar népeit: *„Ezen szolidaritásnak a szabad magyar nemzetek színe előtt a szabadság s nemzetiség érdekében kinyilatkoztatásához, a nem magyar nemzetek elnyomtatása által kényszerítve érezzük magunkat”*.³⁷ Bár az „elnyo-

matót” egyértelműen még nem nevezik meg: amaz lehetett magyar, vagy 1849 után a császári abszolutizmus egyaránt.

A Memorandum megfogalmazói szerint Magyarország különböző népei a korábbi századokban igen jól megértették egymást, mert „...egynek sem jutott eszébe másnak a nyelvét megvetni, vagy éppen gyűlölni”. Vitathatatlan, hogy ez az „idilli” állapot a reformkorban, a nemzetté válás folyamatában szertefoszlott. A szlovákok a magyarokkal azonos értékű nemzetnek tartják magukat, amiből következően nem rendelkezhetnek kevesebb joggal mint ők (vagy „...hazánknak bármely más nemzete”). Meg is próbálkoznak egyfajta nemzetmeghatározással: „Felfogásunk szerint a nemzetek: *individumai az emberiségnek, melyekben az, bár különböző formában, de ugyanazon egy végrendeltetése felé fejlődik*”.³⁸

Felső-Magyarország (Horné Uhorsko) fekvése, az anyagi és szellemi igények és érdekek összefonódása, a mindennapi érintkezés és forgalom, sőt „még vérségi kötelékek” által is „testvéreinkkel a magyarokkal” a szlovákok egy természetes és erős egésszé forrtak össze. A felső-magyarországi „szlávok” annyira nem önzők, hogy – „...a nemzetek közti egyetértés kedvéért” – elleneznék a magyar nyelv („kellő határok közé foglalt”) diplomáciai szerepét, funkcióját. Ez természetesen nem jelentheti a magyar nemzetiségnek és nyelvnek az övékhez viszonyított felsőbb-ségének elismerését. Inkább csak hivatkozási alap a követelések alátámasztásához – állapítja meg Kiss Gy. Csaba –, azt kívánták vele sugallni, hogy a szlovákok a magyarok mellett egyenlő jogok birtokában éltek, amíg a reformkorban meg nem hozták a nyelvi diszkriminációt szolgáló törvényeket a magyar nyelv jogainak kibővítéséről.³⁹ E törvényekről még lesz szó.

A szlovák nyelv védelmével, jogainak biztosításával és kiterjesztésével a Memorandum több pontja foglalkozik. Deklarált alapelvük: „Mi nyelvünket senkire sem erőszakoljuk, csak azt kívánván, hogy nyelvünk természetes jogából ki ne szorítottassék”. Jogosnak tartják a magyar nyelv védelmét (bár az azt szolgáló törvényeket már nem), ugyanakkor – fűzik hozzá – „...amit ők (mármint a magyarok) legszentebb kincsök gyanánt őriznek, azt mi is épp oly szent és kipótolhatlan kincsnek tekintjük”.⁴⁰ Ennek érdekében, illetve e szempontoktól vezérelve követelik, hogy nemzeti nyelvük, a szlovák – „mint honi nyelv” – a koronázási oklevélben foglalt törvényként elismerve, „...elleneitől jöhető ármányok s megtámadtatások ellen” biztosítva legyen. A turóc-szentmártoni gyülekezet – mint említettük – hajlandónak mutatkozott az eltérő nyelvű nemzetek közötti megértés eszközeként „diplomátikus” nyelvként ismerni el a magyart, viszont e diplomá-

ciai nyelv „tere és joga” ott kezdődne, ahol a nemzeti nyelvek területe és joga megszűnik. Úgy képzelik, hogy a jövőendő országában az „egyes felek ügyeit” mindig az illető nemzetiségek („felek”) nyelvén fogják intézni, sőt a közös országgyűlésen sem zárnák ki e „...más honi nyelveknek használatát”.⁴¹

A Turócszentmártonban összegyűlt szlovákok szerint néhány magyar törvény nem egyeztethető össze a „nemzeti szabadsággal” és a „jogegyenlőséggel” (a Memorandum III/3. pontja). Ilyennek tekintették az **1791:XVI.** törvénycikket, amely az egyetemeken, az akadémiákon és a középiskolákban a magyar nyelv tanítását is lehetővé tette; az ezt megismétlő és megerősítő **1792:VII.** törvénycikket; a magyarországi főkormányshékek magyar nyelvű válaszadási kötelezettségéről, az alsó fok magyar perrendtartásáról szóló **1805:IV.** törvénycikket; a magyar és latin nyelven hozott törvények esetében az előbbinek irányadását kimondó **1836:III.** törvénycikket; az országos feliratok magyar nyelvűségét kimondó **1840:VI.** törvénycikket; a magyar nyelvet a közigazgatásban hivatalossá tevő **1844:II.** törvénycikket és végül az országgyűlés, a magyarországi megyék magyar tanácskozási nyelvét, a felelős, független kormány magyar voltát kodifikáló **1848:V., III.** és **XVI.** törvénycikket. Az 1861-es magyar országgyűléstől olyan „pozitív törvény” elfogadását várják, amely az említett paragrafusokat semmisnek nyilvánítja. A szlovákság számára ugyanis a saját nyelvük a legszebb, lehangzatosabb, csak az lehet nemzeti művelődésük egyedüli eszköze; „...míg ellenben ugyanazon szellem, ugyanazon lelkesedés, más nyelvbe, más öltönybe burkolva, mint nem a miénk s nem sajátunk, érintetlenül hágy bennünket”.⁴²

A „felső-magyarországi szláv kerület”

A nemzet – ahogy láttuk a szlovák teoretikusok bemutatásában – az „emberiség individuma”, amely meghatározott „végrendeltetés” felé fejlődik, halad. Amikor e politikusok népüket és önmagukat nemzetként vagy annak tagjaként definiálták, abban a haladásnak „okvetlen kifolyását” látták, illetve azt egy ilyen folyamat *objektív* eredményeként fogták fel (ami „...sem a mi hibánk, sem a mi érdemünk”). A nemzet kialakulása „Isten törvényeiből ered”, következésképp azt emberi törvények fel nem tartóztathatják. A nemzetet azonban nem elégséges csak általánosságban ismerni el, hanem úgy, ahogy az a „...valósággal van azon területi minőségben, melyben tetteleg létezik”. Egy nemzet

számára a „tettleg létezés” területét a „természet jelölte ki”. Szükségesnek tartják, következésképp követelik, hogy a szlovák nemzet „individualitása” azon a területen, amelyet „...az mint egy szakadatlan tömeg valósággal elfoglal, egy, a megyék határainak nemzetiség szerinti kikerekítésével alakítandó felső-magyarországi szláv kerületben (hornó-uhorské slovenské okolie) elősmerve s személyesítve legyen”.⁴³ Az önálló szlovák kerület kialakításának gondolata megtalálható a lipótszentmiklósi dokumentumban is, még ha nem is ilyen határozott formában: „...néprajzi határokat kell kijelölni – írták 1848-ban –, hogy minden nemzet erősen vonzódhassék és jogosult legyen vonzódni nemzeti központjához”.⁴⁴ Az 1848-ban formába öntött dokumentumban a szlovák kérdés megoldásaként is egy különálló szlovák koronaország létrehozása szerepelt.⁴⁵

A Memorandum tervezetét, vázlatát először, 1861 tavaszán Kállay Ödönnek (1815–1879) mutatták meg, az ő megítélése szerint az a magyar országgyűlésen tárgyalási alap lehet. A program „...erős támogatóra talált Teleki László gróf személyében” is (Stefan Marko Daxner visszaemlékezése). Magán a kongresszuson is heves vita középpontjába került az önálló szlovák kerület megteremtésére vonatkozó javaslat. Ján Palárik és Pavel Novák szerint ez a magyar–szlovák megbékélést veszélyeztető „túlzott” követelés. A gyűlés végül Hurban módosításával („kerület” helyett „vidék” szó alkalmazása) fogadta el a Daxner által fogalmazott szöveget.⁴⁵ Arra azonban, hogy a „néprajzi határok” fogalmát a „kikerekített” nemzetiségi vármegyék ideája váltotta fel, más példa is adhatott okot és magyarázatot. Egy kis kitekintés meglepő hasonlóságot mutat a korabeli szerb és szlovák követelések között.

A szerbiai Miloš Popović szerint a „...szerbeknek is vissza kell adni a jogot, hogy vojvodát bírassanak, aki láthatólag képviselne a láthatatlan nemzetiségi eszmét”.⁴⁶ A karlócai kongresszuson 1861 áprilisában éppen Csernovits Péter (1810–1892) javasolta, hogy a határőrvidék katonai szerkezetének megszüntetésével ehhez a területhez csatolják a határos megyék szerbek lakta részeit, s így alakuljanak át új vármegyékké. Ezekhez kapcsolva a Szerémséget, testet ölthet a Vajdaság territórium. Csernovits azt is természetesnek tartotta, hogy a Szerb Vajdaságban a hivatalos nyelv a szerb legyen. Más községekben, amennyiben azok vegyes lakosságúak lennének, az „...ügyvezetési nyelv választása a község lakosai többségének szabad akaratától függjön”. Ez közel állhatott Teleki László gróf elképzeléséhez, miszerint minden község maga határozhassa meg hivatalos nyelvét. Popović még

liberálisabb ügyintézést javasolt: a szerbek – az egyenjogúság jegyében – hozzájárulnának más nyelvű polgárok anyanyelvének használatához; miképp azokban a megyékben, ahol a szerbek vannak kisebbségben (Baranya, Temes, Arad) ugyanezt igényelhetnék a többiektől.⁴⁷ A karlócai határozat („garancia”) végül is a szerb nyelvet fogadta el a Vajdaság egészére hivatalos nyelvként; azok a községek, amelyekben más nyelv divik, használhatják saját nyelvüket, ezeken készíthetik beadványaikat, a végzést azonban szerb nyelven kapják meg.⁴⁸

A Memorandum tanúsága szerint a szlovákokat közel sem jellemezte a szerbekéhez hasonló tolerancia képzelte kerületük más nyelvű lakói iránt. Ha a tiszta „szláv megyékben” egyéb nemzetiségbeliek „egyenként találtak is”, ezek éppen úgy, mint a nem szláv megyékben lakó „egyes szlávok” a „...közönség rövidségével nemzeti különállást s jogokat magok részére nem igényelhetnek”.⁴⁹ Ennek az indítványnak két következménye lehetséges: megfosztja a kijelölendő szlovák kerület határai közt maradt magyar, szász vagy ruszin lakosságot a „nemzeti különállásból” fakadó jogoktól, ugyanakkor lemond – mint szlovák nemzet – a Békés megyében, a Bácskában és Bánságban szétosztottan élő nyelvrokonairól (nemzettagjairól).

Csupán a teljesség kedvéért, noha csak a felsorolás szintjén maradván kívánjuk érinteni a Memorandum által körvonalazott szlovák területet. A Memorandum készítői szerint a kerületbe (okolie) hét, a „legtisztább szláv megye” (Trencsén, Árva, Turóc, Zólyom, Liptó, Szepes és Sáros) mellett kilenc olyan törvényhatóság is tartozna, amelyek – az ő megfogalmazásukban – „nemzetközi vonal által átmetszettek”: Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Torna, Abaúj és Zemplén.⁵⁰

Mind a szerb, mind pedig a szlovák mozgalom vezetői igyekeztek elébe menni annak a vádnak, hogy ők az integer Magyarországot sértenék, netán felosztására készülének. Az ország területi egységének tiszteletben tartását egyelőre Szerbiából is tanácsolták: „...a szerbek odaát nemcsak jogilag nem követelhetnek maguk részére területet, hanem ilyesmi érdekükkel egészen ellenkezik is” – írta abban az időben Miloš Popović.⁵¹ Csernovits szerint a Szerb Vajdaság létezése nem gyengíteni, hanem erősíteni fogja a hazát, „...mert a részek kielégítése és erősítése által az egész szilárdul”.⁵² A szlovákok Turócszentmártonban is tiltakoztak azon „lehető vád” ellen, miszerint „...egy felső-magyarországi szláv kerületnek (horno uhorske slovenké okolie) alakítása hazánknak történeti jogok és pozitív törvények által szentesített egységes integritása ellen len-

ne irányozva". Az „egyedüli legitimitás erejével” nem lehet alkotni és fenntartani olyan egységet – legalábbis szerintük –, amely ellenkezik az „erkölcsiség s a természet törvényeivel”. A szlovákok a „Szent István által választott alapokon” kívánják tovább építeni „hazánk egységét”, amikor azt a kor szellemével, az élet szükségleteivel egyező „államszervezet által biztosítani kívánják”.⁵³ A felső-magyarországi szláv kerületben a „nemzeti jogegyenlőség” minden kétséget kizáró feltételét kell látni, amely „...ismét legbiztosabb alapja *hazánk egységének s integritásának*”. Az általuk lakott felső-magyarországi szláv kerületben a szlovák lehet az egyedüli hivatalos nyelv. A nemzeti nyelv, „mint nemzetünk szellemének valóságos kifejezése” éppen olyan jogos, mint ahogy „...jogosítva van maga a nemzet, hogy éljen”.⁵⁴

A kerület létrejöttével meg kell teremteni az annak megfelelő intézményeket is. Az erre vonatkozó kívánalmak között jogosak és túlzásokba esők egyaránt találhatók. A magyar országgyűlés is elfogadhatta és megvalósíthatónak minősíthette azt, hogy a legfelső országos semmitő törvényszéknél, a közigazgatási országos felső hatóságoknál legyenek a szlovák nyelvben jártas, a szlovák közvélemény által elfogadott, az „...előforduló esetekben nemzeti jogainkat is védeni képes” előadók; az országgyűlés hiteles törvényeit szlovákul is készítsék el; valamint – a karlócai „garanciák”-ban szintúgy szereplő igényhez hasonlóan – valamelyik szlovák városban egy jogi akadémia, a pesti egyetemen a szlovák nyelvnek és irodalomnak szentelt tanszék „országos költségen felállíttassék”; a szlovák irodalmi és tudományos intézeteket az országos jövedelemből (költségvetésből) aránylagosan támogassák.

Még az a kívánság is akceptálható lehetett volna, hogy egy feljebbviteli, egy váltótörvényszék „szláv hivatalos nyelvvel” álljon fel; s hogy szabadon alapíthassanak irodalmi és erkölcsi „nevelő nemzeti társulatokat” – a „szabad associatio” jogán. Nehezen képzelhető el viszont az, hogy a felső tábla újjászervezésénél a szlovák nemzetiség „...érdeke is tekintetbe vétessék s aránylag képviseltessék”. Túlzó megnyilvánulásnak tarthatjuk azt a kívánalmat, hogy a szlovák kerület területén a polgári élet, az egyházi szertartás „*egyedüli hivatalos nyelve*”, az iskolák „*egyedüli tanítási nyelve*” a szlovák legyen.⁵⁵

Ezeknek a követeléseknek egy része már megtalálható volt az 1848-as lipótszentmiklósi petícióban is. Az olyan követeléshez viszont, amelyet 1848-ban még érdemesnek tartottak hangoztatni – „...valamennyi magyarországi nemzetiségi küldötte eskü alatt köteles legyen a küldői által megadott utasításoknak az

értelmében szólni az országgyűlésen” – Turócszentmártonban már nem ragaszkodtak. A követutasítás intézményéről van szó, amelyet az 1848:V. törvénycikk a népképviselési rendszerrel a múltnak adott át. Szlovák részről ennek elhagyása 1861-ben azért érdemel figyelmet, mert a korban akadt olyan magyar kezdeményezés (Ugocsa megyében), amely éppen annak visszahozását szorgalmazta.

Nem sok türelmet tanúsítottak a szlovák nemzeti mozgalom vezetői az asszimiláció jelenségével kapcsolatban, illetve a már beolvadt társaikkal szemben. Az „elfajzott nemzetárulóknak” – írták 1848-ban a lipótszentmiklósi gyülekezet résztvevői –, akik anyanyelvüket alábecsülik, nem szabad közhivatalokat betölteniük. Szerintük a „szlovák vér, nyelv és nemzetiség” elárulása nemcsak saját nemzetük, hanem az egész magyar haza elárulása.⁵⁶ A Memorandumban 1861-ben – lévén, hogy az magyar országgyűlésnek készült – kissé visszafogottabban, a kompromisszum keresésének szellemében fogalmaztak: nem tagadják, hogy a szlovák kerületbe tagolódkó megyékben nemzetüknek „sok elidegenített fia van”, de ahogy a „haladó korszellem” felébresztette a magyarokban a „szunnyadó öntudatot”; a szlovákok is hiszik, hogy „...ugyanazon korszellem felébresztendi elfajult fiainkat tévedésök beösmerésére, s visszavezetendi őket azon nemzet és nép ölébe, melytől elszármaztak”.⁵⁷ Ha az ilyen, elszármazott (asszimilálódott) szlovákok nem akarnak visszatérni nemzetükhöz, akkor kénytelenek a magyarokat figyelmeztetni: nem hinnék, hogy a magyarság „...ezen nemzeti gyalázatunkkal díszlenni akarna”. A *Priatel L'udu* egyik Bars megyei levelezője – az országgyűlés után lehetünk, ahol és amikor a Memorandum körül vívott harc eredménytelenül zárult – újfent az átok fegyverét veszi elő: „Sokan... mint nemzetárulók, mint Szlávia kishitű, méltatlan fiai kiléptek táborotokból; ti pedig megátkoztátok őket: mi megismételjük az átkot, és szeretetünkéből kizárjuk őket, mint olyanokat, akik a legszentebb ügy árulói”.⁵⁸

Az „ország fogalmában” gondolkodva – két vegyes lakosságú megyében

Az európai események meglehetősen megtépták az uralkodó, Ferenc József tekintélyét (most éppen Észak-Itáliában). Mindez arra készítette, hogy 1860-ban, illetve 1861-ben – az alkotmányosság látszatát keltve – kibocsássa az Októberi Diplomát, a Februári Pátenst. Az „absolutizmus által sértett nemzet irányában”

a „kibékülés sugarául” kívánt feltűnni⁵⁹: helyreállította a vármegye korábbi határait, visszahelyezte jogaiba az ország alkotmányos intézményeit, engedélyezte a magyar nyelv hivatalos használatát a közigazgatási hatóságoknál és törvényszékeknél.

Nyitra megyében 1849 után az első megyei értekezletet 1860. november 22-én tartották Károlyi Lajos gróf (1799–1863), főispán tótmegyeri (ma: Palárikovo) palotájában. Akkor határozták el az 1848-as megyebizottság életre keltését, esetleg szükséges kiegészítését. A szomszédos Bars megyében a szervezkedés első jelét 1860. december 7-én figyelhetjük meg: az egykor konzervatív politikusként ismert főispán, Tarnóczy Kázmér (1804–?) – óvatos taktikázásra valló – felhívással fordult törvényhatósága népéhez: „...a megye szeplőtlen hírnevét ne szennyezzék be a volt rendszer tisztviselői személyes üldözésével”. Az aggodalmaskodás, féltve a konzervatív pályatársak, a letűnni látszó abszolutizmus kiszolgálóinak sorsát, jövőjét – minden valószínűség szerint – a negyvennyolcasoknak szólhatott.

Az első bizottsági üléseket 1860. december 21-én Aranyosmarótnban (ma: Zlaté Moravce), illetve december 29-én Nyitrán tartották. Az újjászerveződő Bars megyei közgyűlés „...kiindulási pont/ja/ gyanánt az 1848-ki törvényeket vette zsinórmértékül”; ugyanez a nyitraiak megfogalmazásában: „...az 1848-ki bizottmány visszahelyeztetett”. A testület munkáját december 29-én megemlékezéssel kezdte: a megye korábbi főispánjáról, az 1849 októberében kivégzett Jeszenák János báróról (1800–1849) volt szó, „...a szabadság azon mártírjáról, kinek lelkes özvegye s családja⁶⁰ jelenlétével a bizottmányi ülést szerencséltette”. A megyegyűlés termében elhelyezték a szabadságharc vértanújának arcképét „...intő emlékül szolgálendő az utókornak, hogy a hazáért élni, a hazáért halni kell”.⁶¹

A tisztújítás Bars megyében december 22-én, Nyitra vármegyében az esztendő utolsó napján ment végbe. 1861. január 8-án foglalták írásba a Nyitra megyeiek azokat a politikai követeléseiket, amelyek részben a 12 pontra, részben az áprilisi törvényekre támaszkodtak.⁶²

Nyitra vármegye az ország legkiterjedtebb törvényhatóságai közé tartozott. A 19. század közepén 345 546 fő lakta, ennek csupán 14,85%-a volt magyar (abszolút számban: 51 300 fő); 74,86%-a szlovák (258 663), 4,55%-a német (15 731). Vallásuk szerint a megye lakosságának 77,3%-a volt római katolikus, 15,33%-a ág. evangélikus, 5,73%-a izraelita és 1,62%-a református.⁶³ A lényegesen kisebb Bars vármegye 122 748 főt foglalt magába. Nemzetiségi megoszlásuk szerint 29,5% magyar (36 213

lélek), 59,54% szlovák (73 084), 10,5% német (12 900). Itt is a római katolikusok voltak többségben: a lakosság 86,78%-át adták (106 520); őket követték a reformátusok 10,68%-kal (13 109), az evangélikusok 2,1%-kal (2 573) és az izraeliták 0,46%-kal (546).⁶⁴

Károlyi Lajos főispán szerint Nyitrában, ebben a több nemzetiséget felölelő megyében csak egy lehet („mindnyájunknak”) a cél: „...szeretett hazánknek jelen aggodalmas bonyodalmaiból kiemelése”. Az egy célhoz csupán egy út vezet: „...a pártviszályok nélküli egyetértés, az összetartozás”. A kívánatos összefogást azonban szociális, politikai és nemzetiségi viszályok egyaránt nehezítik. Megterheli a megye társadalmát például az 1848-hoz való viszonyulás, az abszolutizmus korszakában átélt szenvedés, netán az akkor és abban vállalt szerep. Ez mindenképp ellentmondásként jelentkezik, amin már felül kellene emelkedni: „Temessük a múltat a felejtés kiengesztelő sírjába; takarjuk be azt szemfödélül a hazaszeretet szent fátyolával, s e sír fölött nyújt-suk egymásnak baráti jobbunkat”. Illő lenne kiküszöbölni a pártoskodást is, hogy „...az Országgyűlés alakulásának idő előtti civakodásunk által akadályt ne okozzunk”. A harmadik intelem – a később történetek ismeretében – külön is figyelmet érdemel: „Ezen alkalommal megemlítendőnek vélem, hogy *oly megyében élünk*, melyben a tótajkú lakosokkal testvéri egyesülés és egyetértés kívánatos”. 1848–1849 tragédiájának tanulságaként, a nemzetiségi kibékülés gesztusától vezérelve ajánlja, hogy részesítsük a szlovákokat („tótajkú lakosok”) mindenben, amit nekik – „...a törvény megsértése nélkül” – a kölcsönös méltányosság alapján, a „testvéri szeretet miatt” megadhatunk. Viszonzásul tőlük azt kéri, hogy ne kívánjanak olyasmit, amit nekik „...törvényeink megsértése nélkül meg nem adhatnánk”.⁶⁵ A főispán beszédét – a jegyzőkönyvi megörökítés mellett – nyomtatott változatban is terjesztették.

A fentiekben láttuk, hogy a főispán sejtése – a mind szembeszökőbb jelekből nem volt nehéz erre következtetni – 1861 júniusában Turócszentmártonban öltött alakot. A Memorandum „szülőatyjai” által felvázolt „szláv kerület” (okolie) Nyitrát és Barsot egyaránt a „nemzetközi vonal által átmetszett” megyékhez sorolták. Ezt a megye vezetői vagy lakói semmiképp sem hagyhatták szó nélkül. A Nyitra megyei ellenakció – néhány vitatható argumentummal – meglehetősen élesre sikeredett.

A megyebizottság közgyűlésének napirendjén 1861. július 1-jén szerepelt a szlovák Memorandum ügye. Egy percig sem vitatták azt a nyilvánvaló tény, hogy Felső-Magyarországnak (benne Nyitra vármegyének) vannak magyar és vannak „tótajkú magyar” lakosai.

A turócszentmártoni összejövétel résztvevői sem küldöttei, sem meghatalmazottjai, következésképp az emlékiratot az országgyűlésnek „...az összes tótajkúak nevében benyújtani jogosultaknak” semmiképp sem tekinthetők. A Memorandum – megítélésünk szerint – „...a magyar szent korona területi integritásának elforgatóságát”, az egyetértés és „testvérszeretet” felbontását tűzte ki célul, ami a „közös hazai érdekekkel” áll szemben. Ez – olvasható a reagálásban – nem egyéb „...az osztrák kormány alkotmányunk s szabadságunk ellen intézett alattomos *fegyvernél*”. Ha a nemzetiségi igények betérjesztését közvetlenül Bécshez intéznék, akkor a Nyitra megyei vezetők valószínű hálátlansággal vádolnák a felterjesztőket; itt – az okokat fentebb már láthattuk – a magyar országgyűlés számára készült a Memorandum, emögött viszont a „divide et impera” elv kísértését vélik felfedezni. Tipikus ördögi kör; avagy még működnek a régi reflexek.

A megyebizottság – tiltakozásának jeleként – maga is megfogalmazott egy, a képviselőháznak szánt és továbbított feljegyzést. Ebben először is összefoglalják a szlovák gyülekezet igényeit (területi elkülönülés, külön váltó és feljebbviteli törvényszék felállítás, a kerületben a szlovák nyelv kizárólagos használata), ami ellen „...Nyitra megye bizottmánya mint e megye 300 ezer tótajkú magyarok képviselője ünnepélyes óvást s tiltakozását kifejezi”. Tiltakoznak, mert a felsorolt igények „...nem egyebek, mint fegyverei idegen ellenséges ármánynak” (amelyeket „nemzeti szabadságunk, hazánk boldogsága, önállása, s léte” ellen indítottak); tiltakoznak, mert azok a „felső magyarországi szláv ajkú magyarok” Szent István koronájának annyi örömeiben és bújában osztoztak, tehát – legalábbis szerintük – „...soha sem fognak oly igényt formálni, mely által a magyar Szent korona területi épsége, s a közös hazai érdek sértetnék”.

Azzal a ténnyel, hogy a magyarok és nem magyarok között nincs minden rendjén, Nyitra megyében is tisztában voltak. Ezt 1849, vagyis a szabadságharc leverése, a benne szereplők egymás iránt táplált érzelme, szenvedése egyértelművé tette. Az 1861-es országgyűlésre delegált képviselők, politikusok határozott szándéka volt a Kárpát-medence nemzetiségeinek megbékéltetése. Ezzel van összhangban a nyitraiak fogadkozása: „Nyelvük szabad használata, s annak fejlesztése kívánalmaik összessége, s ezeknek, valamint e hon területen lakó többi nemzetiségek jogos igényeinek megadását, a jelenben összegyűlt nemzet képviselői ígervén”. (Megjegyezzük viszont, hogy Nyitra megye, nem éppen jogszerű „követi utasításai” között nem szerepel a nemzetiségi kérdésre utaló kitétel.)⁶⁶ Az ígéret beváltásának („testté válásának”)

van azonban egy, s nem is elhanyagolható feltétele: a „haza jelenben veszélyben forgó közjogi önállásának” biztosítása. A közelmúltban (pontosabban a szabadságharc, illetve az azt követő abszolutizmus korában) a „gonoszág sötét ármánya” testvérharcot szított magyarok és szlovákok között, kis időre „elkábíta némeleket”; az együttes szenvedés azonban kiábrándította az eltevelyedetteket, „újólag összekulcsoltak a kezek”. Nyitra megye és a többi felső-magyarországi „tótajkú lakosok” – szól a hivatkozás az újkeletű közös történelmi élményre – „....mindig méltók lesznek azokra, kik 1849-(ben) a branyiszközi győzelemmel vívták”. Szerintük Nyitra megye „minden tótajkú lakosa” tudja azt, hogy „....a négy folyam s a hármás bércz hazájában több nemzetiség lakik ugyan, de a nemzet csak egy, s ez a magyar”.⁶⁷ Az országgyűlés nemzetiségi törvényjavaslatára reflektáló szlovákok – például a *Priatel' Školy a Literatúry* szerkesztősege – ezt a kérdést másképp értelmezte. Az 1861. év 34. számában a következő megjegyzésük válaszol – áttételesen – a Nyitra megyeiek vélekedésére: „Magyarországon (Uhorsko) egy politikai nemzet van, a magyarországi (uhorský), de ez nem a magyar (maďarský) nemzet! A magyarországi (uhorský) politikai nemzet több nemzetiségből áll; mégpedig: magyarokból, szlovákokból, románokból, szerbekből, ruszinokból, németekből”.⁶⁸

A szlováklakta településeken gyűléseket tartottak, a lakosok között petíciókat köröztettek, az elöljárókkal nyilatkozatot irattak alá mindannak bizonyítására, hogy Turócszentmártonban a nevükben megkérdezésük nélkül beszéltek. Szabad György Daniel *Rapant* szlovák történészt idézi, aki szerint e tiltakozások kieroszakoltak voltak, a „spontán” demonstráció pedig megrendezett.⁶⁹ Természetesen ezt sem zárhatjuk ki. A Nyitra megyei bizottság július 1-i határozata szerint nyilatkozatukat – az országgyűléshez történő felterjesztés mellett – eljuttatják az „illető szolgabíróknak”, hogy aztán „....néhány népember társaságában községről községre járván, annak érdeméről s céljáról a lakosokat kitanítsák, s hol lehet a lakosok személyenkinti, hol pedig nem, a községek elöljáróinak pecséttel ellátott önkénytes aláírásait gyűjtsék”, azokat július 8-ig a megye alispánjához küldjék be.⁷⁰ Mindez Rapantot látszik igazolni. Csakhogy a turócszentmártoni gyűlés sem spontán akcióként jött létre, a Memorandum születése sem valami – szlovák fejből – hirtelen kipattant szikra volt. Valamiként így kellene megítélni és elfogadni a reflexió szemmel látható szervezethez tartozó tényét is.

Az országgyűlés 1861. július 6-i ülésén hozták nyilvánosságra Nyitra megye tiltakozását a Turtócszentmártonban tartott „szláv

gyülekezet”, annak határozatai ellen; osztatlan bizalmat szavazva a képviselőháznak („...melytől a nemzetiségi ügy méltányos megoldását kétségtelenül várják”). Az iratot a nemzetiségi bizottsághoz továbbították.⁷¹

A Nyitra vármegyei szolgabírák – legalábbis az eredményből erre lehet következtetni – jó munkát végeztek. E törvényhatóság területéről 328, részint magyar, részint szlovák nyelvű *beadvány* érkezett. Nyitra megye első alispánja, Batthyány Ferdinánd a proklamációkat – amelyek megközelítően azonos szövegezésűek voltak – 1861. július 12-én küldte el a képviselőház elnökének, *Ghyczy* Kálmánnak (1808–1888). Az országgyűlésről még ugyanabban az évben, 1861-ben megjelent kiadvány ezek közül Család (ma: Čeládice) község beadványát közli. A július 7-én keletkezett dokumentum – a megyei határozathoz hasonlóan – elsősorban az ország egységét fenyegető pontokat kárhoztatja: fájdalommal értesültek arról, hogy feltűntek a színen egyesek, akik a felső-magyarországi „szlávajkú magyarok nevében” jogtalanul és törvénytelenül olyan igényeket támasztottak, amelyek célja „...a magyar szent korona területi integritása sértése és az egyetértés és testvéri szeretet felbontása”. Amikor „...oly nagy a hazánk fölött lebegő veszély”, ilyen igényekkel fellépni, az azonos tartalmú a hazaárulás fogalmával. Család község lakói – „Mi nagyobb részben szláv ajakkal magyar szível magyarok vagyunk” – ünnepélyesen óvnak és tiltakoznak az ellen, hogy a Memorandumot Turócszentmártonban meghatalmazásuk nélkül állították össze; azt az „...összes felső-magyarországi szlávajkú lakosok” nevében nyújtották be az országgyűlésnek. A nemzet fogalmában a fő meghatározónak ők nem a nyelvet tartják, hanem azt a „magasztos érzést, a honszerelem érzelmét”, amellyel a „közös haza” iránt valamennyien éreznek és viseltetnek. (Ismeretes, hogy a Memorandum az „*isten* gondviselés” mellett⁷² vagy éppen előtt meghatározó tényezőnek a szlovák nyelvet tartja.) Ünnepélyesen nyilvánítják ki tehát a Nyitra megyei község lakói a nemzet színe előtt – némi pátosznak sem híján –, hogy „...mi annak hű áldozatkész fiai vagyunk, s maradunk, s ha teltre hív majd a veszélyben forgó haza, életünket és vagyonunkat áldozni készek vagyunk, s egy szível s akarattal sereglünk össze azon háromszínű zászló alá, mely a magyar nemzet ezer éves dicsőségének jelképe”. (Csupán emlékeztetünk arra, hogy 1848-ban a Liptószentmiklóson összegyűltek még a kétszínű szlovák zászló mellett voksoltak.) Család község nyilatkozatát harmincheten írták alá – köztük jónéhányan szlovák hangzású névvel (Pekárik, Novisedlák, Hurtha, Hamada, Mottkó stb.).

Nyitra megyéhez hasonlóan Bars is a szlovák és a magyar nyelvterület (kultúra) határmezsgyéjére került („nemzetközi vonal által átmetszett” megye). Turócszentmárton „szláv nemzeti memorandumával” a megyebizottság immár az országgyűlés feloszlata után, 1861. szeptember 9-én foglalkozott. Ők is arra az álláspontra helyezkedtek, miszerint a memorandum az ország politikai egységének megbontására törekszik. Az okok keresésében azonban a barsiak nem a legszerencsésebb argumentumot vették elő: „A korlátlan osztrák kormány férfiainak politicala léte kockázatva lévén – élet halál harcukban már is oly fegyverekhez kapkodnak, mellyek élet elbizakodásuk lejárt idejében, egy gyorsan múlt sükernek feláldozzák!”.

A Bars megyei bizottság szlovák tagjainak két magyar képviselő (Mácsay Lukács és Rudnyánszky Flórián) „lelkis népszerű tót előadásaikkal” magyarították meg a megye állásfoglalásának lényegét. A „tót atyafiak” biztosították a megyegyűlést („...a lélek bennsejéből fakadó kívánalmak után”), hogy ők, s az általuk képviselt nép „...soha sem egyezend abba: hogy bár mi néven nevezendő töredék áskálódásai következtében, főnnálló alkotmányos alapzatunk szilárdsága meggyöngítessék”. Vagyis a megye egy részét „...egy, az enyészet magvát magába hordó”, elkülönülő „országos testülethez” csatolják. Lelkiismeretük számára hallgatva jelentik ki, hogy a turócszentmártoni gyülekezetet Bars megye szlovák ajkú lakosai közül senki sem hatalmazta fel. A törvényesen megválasztott országgyűlési képviselők, „*politikai hitvallásában*” is szerepelt – legalábbis a megyebizottság jegyzőkönyve szerint –, hogy „...a szabadság, törvényesség, testvériség alapján jogegyenlőséget óhajtanak létesíteni az ország minden nemzetiségű s vallású felekezetei között”.⁷⁴ A véletlen folytán ránk maradtak a három Bars megyei kerület képviselőválasztásának jegyzőkönyvei,⁷⁵ de azok egyikében sem olvasható politikai hitvallás, vagy a legkisebb hivatkozás is a megoldandó nemzetiségi problémákra.⁷⁶ (Bár az is igaz, hogy ez sem 1848-ban, sem 1861-ben nem volt kötelező.) Akkor pedig disszonáns hivatkozni ilyenre a megyei jegyzőkönyvben.

A leírtak alapján Bars megye ünnepélyes és nyilvános óvást emel az ellen, hogy a „drága hon” – amelynek „fölséges alkotmánya” mindenkinek egyenlő polgári jogot biztosít és mindenkire egyenlő kötelezettséget ró – „...alaptörvényei ellenére földaraboltassék, s nemzetiségi tartományokra szétosztassék!”. Hivatkoznak arra is, hogy a megye „tót ajkú fiai” 1848-ban is küzdöttek a nemzet önálló létéért, a független Magyarországért és az alkotmányos szabadságért, „...szívük vérével pecsételték a

közös ügy melletti frigyét". A jegyzőkönyvi bejegyzés egy szép, szinte kenetes mondattal zárul: „Áldja a mindenható nagy Isten fáradságait eredménydús sikerrel, s bennünket ne vigyen a kísérltetbe, de szabadítson meg a gonosztól!”.⁷⁷

Nyitra és Bars megye – mint erre utaltunk – a szlovák és a magyar kultúra érintkezési régiójába esett. A szlovák nemzeti mozgalom vezetői azt kívánták (volna) az itt élőkötől, hogy feltétel nélkül azonosuljanak nemzeti ideológiájukkal, így a területi autonómia eszméjével. Erre viszont a nemzeti érzelmű („...az ország fogalmában gondolkodó”) réteg nem volt hajlandó.⁷⁸ Ők lehettek azok, akik aláírást gyűjtöttek a Felvidéken a Memorandum ellen.

További tiltakozások a szlovák Memorandum ellen

A turócszentmártoni Memorandum *beterjesztéséről* a honatyák az 1861. június 21-i ülésén értesülhettek. Ekkor mutatta be azt a Háznak az elnök, Ghyczy Kálmán, majd küldte át tanulmányozásra és véleményezésre a nemzetiségi bizottságnak.⁷⁹ Ámbátor az akkor már nem hatott az újdonság erejével a képviselők körében.

Az országgyűlés ügyrendjén 1861 júniusától egymást érték a tiltakozó beadványok. Érvrendszerük három problémakör szerint csoportosítható: voltak, akik a szlovák emlékirat megfogalmazásából a *Habsburg-abszolutizmus cselszövését* vélték kiérezni; mások a szlovák kerület ideájától – a *történelmi ország fel-darabolására* irányuló *szándékot* kárhóztatva – határolódtak el; s nem kevesen – az alkalmat megragadva – *1848 közös magyar-szlovák történelmi élményére, emlékére és alkotmányára* próbáltak emlékeztetni.

A Memorandum tényleges benyújtása előtt két nappal, június 25-én már szóba került *Trencsén* megye közönségének „rosszsal-lása” a Turócszentmártonban „közelebb tartott szlávgyűlés fölött”.⁸⁰ A megyei közgyűlés ugyanis június 15-én foglalta írásba a Memorandumot érintő véleményét és tiltakozását. E törvényhatóság véleménye azért is figyelemre méltó, mert – a szlovák nemzeti mozgalom tagjainak rangsorolásában – ők a „legtisztább szláv megyék” kategóriájába kerültek. Turócszentmártonban „egyes egyéniségek” magukat akarták a felső-magyarországi „tótajkú lakosság” vezetőivé feltolni – legalábbis a trencséniek szerint –, s nem iszonyodnak a nemzetiség palástjába burkolózva („csupa önérdek hajhászatából”) alkotmányos szabadságunkat és függetlenségünket „...egy abszolút hatalom kezébe játszani”. Tiltakoznak az ország területi megcsonkítása, városuk és megyéjük „...területé-

nek is abba leendő beolvadása" ellen.⁸¹ Július 6-án a Nyitra megyei *Szokolca* (Skalica) és a Trencsén megyei *Bán* (Bánovce nad Bebravou) település közönsége protestálása szerepelt a képviselőház bejelentései között. A honatyák megéljenezték Bán községnek azt a nyilatkozatát, miszerint a „...képviseelőháznak, melytől a nemzetiségi ügy méltányos megoldását kétségtelenül várják, osztatlan bizalmat szavaznak”.⁸²

Nagyszombat (Trnava) szabad királyi város beadványa (július 6.) felháborodását és fájdalmát hangoztatja, amiért „...hazánk többi külön-ajkú lakosaival a legszebb egyetértésben élő jámbor tótajkú nép” izgatók „kárhozatos működésének” áldozatául esett. A turócszentmártoni „magánértekezleten” született Memorandumot a város lakosai közül senki sem tekinti sajátjának. Az egyébként szlovák nyelvű település *magát inkább tekinti az „alkotmányos haza utolsó falujaként... mintsem illetően alkotmányellenes hűtlenség-koholta területnek fővárosaként”.*⁸³ A Memorandum egyébiránt nem foglalkozik az elképzelt kerület székhelyének kérdésével. Nem tartjuk valószínűnek, hogy – praktikus szempontból – a szláv kerület nyugati szélére eső város lenne a központ; Besztercebánya inkább megfelelt volna e célnak (noha tudjuk: Szlovákia jelenlegi fővárosa, Bratislava fekvése ellentmond e feltételezésünknek).

Hasonlóképp a szembeállítás, a megbontás szándékát véli felfedezni a turócszentmártoni szlovák kezdeményezésben a Trencsén megyei *Bittse* (Bytča) választókerület tizenkilenc községe. A Memorandum készítőinek célja „édes hazánk eldarabolása, elgyengítése” – írták június 23-án az országgyűlésnek –, hogy ezáltal „...az eddigi szép egyetértés megzavartassék, hogy annál könnyebben elleneink kezeibe kerüljön”. Az ország színe előtt vallják: „...mi Magyarországot, az abban lakó nemzetiségek közös hazájának, és ezeket testvéreknek tekintvén, mint magyarok (uhri) hazánk alkotmányos szabadságáért és integritásáért élni és halni készek vagyunk”.⁸⁴

A bittseiek beadványának egyik adalékára hívnánk fel a figyelmet: „...méltó gyanúval láttunk az említett gyülekezetre megyénk területén át *oly egyéneket sietni*, kik mint az osztrák kormány bérenczei, alkotmányos szabadságunk fizetett ellenei”. Azokról van szó – szerintük –, akik a szlovák nemzeti mozgalmat az abszolutizmus eszközévé teszik. Az 1849 utáni kor, benne 1860–1861 fordulójának legnagyobb hibája az, hogy amikor a magyar nemzettel való megegyezés „minden esetre valószínűbb(nek) és akadálytalanabb(nak)” látszott, szinte csak azok álltak a szlovák mozgalom élén, akik 1848-ban a lázadást szervezték, „...kiknek szelleme a

bécsi ígéretések révén meg volt mételvezve" (Steier Lajos, 1912.).⁸⁵ A szlovák politikusok kétségtelenül arra törekedtek, hogy tovább éltesék 1848–1849. nemzeti emancipációs szándékait. Milan Podrimavsky szerint az 1860-as évek e küzdelmei azt bizonyították, hogy a szlovákok képesek az államalkotó tényező szerepének betöltésére. Ugyanakkor az uralkodó tudtára kívánták adni, hogy az 1848–1849-es évek tapasztalataiból okulva úgy kellene Magyarország nem magyar népeinek államjogi helyzetét rendezni, hogy a „nemzetek” egyenjogúságára vonatkozó uralkodói proklamációk és ígérek megvalósuljanak.⁸⁶

A beadványok között találunk olyat is, amely magától értetődően tesz hitet a szlovák nemzeti mozgalom jogossága mellett. A Liptó megyei mezőváros, *Rózsahegy* (Ružomberok) közönsége 1861. július 13-án írta: „Mi is tudjuk ugyan méltányolni hazánkban lakó szláv nemzetiségű polgártársaink, kik közé mi is számítjuk magunkat, *igazságos és az egyenjogúság alapjára fektetendő korszulte igényeit*”. Olyan messzire viszont nem hajlandók elmenni, mint amennyire a Memorandum készítői merészkedtek. Kérik az „országgyűlésileg egybegyűlt nemzet képviselőit”, hogy a szóban forgó emlékiratot a „...honunkban lakó egyetemes szláv nemzetiségű polgártársaink igényei kifolyásának” ne tekintsék.⁸⁷ Ez a beadvány is a nemzetiségi törvény előkészítésére hivatott országgyűlési bizottsághoz került.

Egy-egy törvényhatóság tiltakozásának technikai menete, hivatali útja követhető végig *Besztercebánya* (Banská Bystrica) sz.kir. város példáján. Elhatárolódásuk a turócszentmártoni kezdeményezéstől már július 9-én megfogant, a városi közgyűlés azt azonban csak augusztus 2-án hagyta jóvá; s egy újabb hét elteltével került a képviselőház plénuma elé (augusztus 9.). A felterjesztés szerkesztői szerint – némi túlzással – a „tót ajkú” megyékben „...a nemzetiségek egyenjogúsággal bírnak, a mennyiben a nyilatkozók minden akadály nélkül akármely nyelvben mondhatják ki véleményeiket”. Ezek után nem hat a meglepetés erejével Besztercebánya városa ünnepélyes revelációja: a Memorandum „...részint elkülönzésre vezető, részint azt magában foglaló szövegével nem ért egyet, és az lakosai akaratjának sem kifolyása”. Következésképp óvást emelnek minden ellen, amit a „...magyar önállóság(gal), integritás(sal) és alkotmányossággal” összeférhetetlennek tartanak. A Memorandum többi pontja ezek felforgatását, a „maga reményeiben túlhevülő tót nemzet megalapítását” szolgálja (például a szlovák akadémia felállítás, a szlovák nyelv kizárólagos használata stb.).⁸⁸

A Liptó megyei *Rózsahegy*, a Zólyom megyei *Besztercebánya* éppúgy szlovák territórium része („legtisztább szláv megye”), mint

Turóc. E törvényhatóság bizottmánya által augusztus 5-én hallatott tiltakozásával az országgyűlés augusztus 21-én foglalkozott.⁸⁹ Támponjtjuk az 1848-as törvénykönyv, melyhez „mint saját életükhöz” ragaszkodnak, s amelynek módosítására csak alkotmányos úton, az országgyűlés és „koronázott király” által kerülhet sor. A „felmerült nemzetiségi kérdést” – amelyet a hon „jelen válságos helyzetében” a legfontosabbnak tartanak – az országgyűlés a „teljes jogegyenlőség alapján” fogja megoldani. A Turóc megyei nyilatkozat elfogadásánál jelen volt a turócszentmártoni gyűlés egyik szervezője, Michal Miloslav *Hodža* (1811–1870) szucsányi (Sučany) evangélikus lelkész, aki a következő megjegyzésekkel kívánta azt megtoldani: ha a nyilatkozat a „nép hozzájárultával” tétetik, abba az is vételessék bele, hogy az országgyűlés, az ismeretes szentmártoni Memorandum ellen emelt óvások által magát félrevezetni ne engedje; ha pedig csak a *megyebizottság* nyilatkozatáról van szó, abba „...más értelemben, de minden esetre bele szövessék e nemzetiségi kérdés”.⁹⁰ A képviselőház elé került beadvány azonban nem tartalmazza a *Hodža* által javasolt módosítást.

Egy másik, ugyancsak „legtisztább megye”, Árva bizottsága Alsókubinban (Dolný Kubin) tartott ülésén elfogadott felszólamlása szerint nem kívánnak „...semmiféle tót nemzetiség ürügye alatt... elszakadni vagy elkülöníttetni az anyahontól”, mert a történelemből tudják, hogy minden ország és nép, mely pártokra bomlott, csakhamar „tönkre jut”. Problémáikra megoldást – többé-kevésbé megkérdőjelezhető módon – az 1848. áprilisi törvényekben látják: „Adassanak vissza az összes egy hazának az ezer nyolcszáz negyvennyolcadiki vívmányok, s Árva tót ajkú népe meg leend elégedve”. Köztudott ugyanis, hogy az áprilisi törvények lényeges előrelépést jelentettek a polgári átalakulás és a nemzeti függetlenség terén, de nem tartalmaztak kimondottan nemzetiségi jogszabályt. Végül egy figyelmet érdemlő részlet: a turócszentmártoni gyűlésen öt evangélikus (szlovák) lelkész vett részt „Alsókubin tájáról”, akik az ott elhangzottakat „nevetség tárgyává teszik és kárhoztatják”.⁹¹

Hasonló hangnemben és hasonló érvekkel operálva emelték fel tiltakozó szavukat Kassa (Košice) és Korpona (Krupina) szabad királyi városok, Szepes vármegye közönsége, Gömör és Kishont megye, Selmecbánya (Banská Štiavnica) stb.⁹² E tiltakozó beadványokból most csupán egyetlen mondatot kívánunk kiemelni: Ó-Zólyom (Zvolen) városa 1861. július 13-án tartott közgyűlésén azt remélve óvta meg a Turócszentmártonban hozott határozatokat, hogy a nemzetiségi kérdés még ezen országgyűlés folyama alatt el

fog dőlni”.⁹³ A magyar országgyűlés 1861. június 25-i ülésén – értesülve a turócszentmártoni szlovák (és a karlócai szerb) értekezletről és követeléseikről – egyhangúan fogadta el Eötvös József indítványát „...a nemzetiségi kérdés iránti véleményezés” céljából huszonhét tagú választmány kiküldéséről.⁹⁴ Ismeretes, hogy ez a nemzetiségi bizottság meg is fogalmazta a nemzetiségi törvényjavaslatát, elfogadtatására azonban nem volt sem ideje, sem módja.

Fentebb egymás mellé helyeztük a karlócai szerb és a turócszentmártoni szlovák határozatokat. A kettő – célját tekintve – valóban közel állt egymáshoz. A szlovák elgondolás és igény azonban a szerbnél lényegesen keményebb visszhangra talált a magyar képviselőházban. A szerbek ugyanis egy, már korábban Béctől kapott képződmény (Vajdaság, Vojvodina) visszaállításáért szálltak sikra, a szlovák határozattal viszont eddig – történelmileg – ismeretlen jogigény jelentkezett. Ez pedig elfogadhatatlan volt az egy politikai nemzet elve alapján álló magyar fél számára.⁹⁵

A turócszentmártoni Memorandum „utóéletéhez” csupán két adalék tartozik: ugyanazon a gyűlésen határozták el a szlovákok a *Matica Slovenska* alapítását is. Steier Lajos szerint ez a terv hozta össze a szlovák vezetőket Štefan Moyses (1797–1869) püspökkel, aki a magyar országgyűlés feloszlata után a szlovák küldöttséget *Ferenc József elé vezette*, átnyújtva neki a turócszentmártoni Memorandumon alapuló Szlovák Felsőfolyamodványt (Slovenský prestolný prosbopis, 1861. december 12.). Ebben még szerepel az 1849. március 19-i folyamodvány lényeges eleme: a szlovák kérdés megoldásaként létrehozandó különálló szlovák koronaország, vagy egy autonóm szlovák tartomány (Okolie, Dištrikt).⁹⁶ A Bécsi Memorandum tulajdonképpen az 1848. évi lipcsei követelések és az 1861-es turócszentmártoni Memorandum összegzését jelenti – állítja Daniel Rapant szlovák történész –. „A Bécsi Memorandum által ohajtott önkormányzatiság kiterjedését és tartalmát tekintve is a legtöbbet jelentette, amit a szlovákok Magyarhonban valaha is kívánni merészelték”.⁹⁷ A bécsi kormány csak a *Matica* alapítását hagyta jóvá, a szlovák mozgalom vezetői közül néhányan előkelő megyei hivatalokba kerülhettek: Francisci lipcsei főispán, Daxner gömői alispán lett (1864. december 26.).⁹⁸

A nemzetiségi kérdés az 1861. évi országgyűlésen

Az országgyűlés 1861. július 6-i 57. ülésén került sor Deák Ferenc és pártja híressé vált *feliratának* előadására. A magyar politikai vezetők – tanulva a „múlt idők” (1848–1849) „szomorú eseményeiből” – igyekeztek mindent megtenni, hogy a „félreértések” elháruljanak, s a hon „...minden nemzetiségű polgárai érdekében s érzelmében összeforrjanak”.⁹⁹ (Nem kívánunk most azzal vitatkozni, hogy a magyar szabadságharc menetében oly jelentős gondként jelentkező nemzetiségi ellentétet elég csak „káros félreértésnek” tekinteni.) Mindenesetre elengedhetetlen feltétel az ország területi integritásának és önállóságának tiszteletben tartása.

A képviselőház augusztus 8-án válaszolt az újabb, a július 21-én kelt „legmagasabb leirat”-ra. Az *uralkodó* – egyebek mellett – arra szólította fel az országgyűlést, hogy fogjanak hozzá Magyarország nem magyar ajkú lakosainak nemzetiségi jogait biztosító törvényjavaslatok tárgyalásához. Ezzel akkor nyitott kaput döntött: mint láttuk, a nemzetiségi törvényt előkészítő bizottság már június 25-én megalakult. Deák válaszában különösebben nem is tért ki erre; alaptalannak találta viszont azt a vádat, hogy az 1848-as törvények sértették volna Magyarország nem magyar ajkú lakosainak „nemzetiségi jogait”. Hiszen azok a törvények szüntették meg a „hűbéri viszonyokat”, deklarálták az egyenjogúságot, terjesztették ki mindenkire a polgári és politikai jogokat, s tették a nép millióit a „hon szabad polgárává”. E jótékony intézkedéseknek – legalábbis Deák szerint – minden nemzetiség részese volt (vagy lett volna). Ámbár a képviselők e kijelentést „Úgy van! Igaz!” felkiáltásokkal nyugtázták, nyitott marad a kérdés, hogy a felsorolt jogok valóban kielégítették-e a nemzetiségek várakozásait és igényeit. Deák Ferenc szerint az áprilisi törvények a nyelvrendelet kérdésében semmi újat nem hoztak: említést tesznek ugyan az V. törvénycikk 3. szakaszáról (a törvényhozás nyelve egyedül magyar), a XVI. törvénycikk 2. szakaszának e./ pontjáról (a megyei gyűlések tanácskozási nyelve a magyar); de „...mindezek nem valának új rendeletek, hanem korábbi törvényeinknek – név szerint az 1830:8-dik, 1840-dik 6-ik, s 1844-dik évi 2-dik törvénycikkelynek folytonos gyakorlat által is szentesített következtései”. Csakhogy a nemzetiségi megmozdulások vezetői – történetesen a turócszentmártoni Memorandumban – éppen ezeknek a törvényeknek hatályon kívül helyezését követelték.

Ha az 1848-as törvények annyira sértették volna a nemzetiségek jogait, az „absolut rendszernek” (miután 1849-ben a magyar alkotmányt, az ország törvényeit felfüggesztette) megadatott a cselekvési lehetőség a „népek nemzetiségi érdekeinek oltalmára”. Kimondta a nemzetiségek egyenjóságát, ezt az által valósította meg, hogy „...mindenütt, minden nemzetiségre nézve, törvénykezésben, közigazgatásban és iskolákban a német rendszert és a német nyelvet hozta be”. Még a szerbek kedvéért létesített Vajdaság is csak a nevében volt szerb. A képviselők tudják – legalábbis ezt állították 1861-ben –, hogy „...a mind inkább fejlődő nemzetiségi érzet figyelmet érdemel”, amit már nem lehet a „...múlt időknek és régebbi törvényeknek mértékével mérni”. Nem fogják felejteni – hangzik a T.Ház felirati válasza –, hogy „...Magyarország nem magyar ajkú lakosai szintű Magyarország polgárai, s mi őszinte készséggel akarjuk mindazt, a mit e részben az ő érdekeik s a haza közérdeke megkíván, törvény által biztosítani (Közhelyeslés)”. A leirat által elvárt nemzetiségi törvényjavaslat is az uralkodó előtt volna, amennyiben Ferenc József meghívta volna az országgyűlésre mindazokat, akiket a törvény erre feljogosít (Erdély, Partium, Horvátország).¹⁰⁰

A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó bizottság augusztus 1-jére készült el a törvényjavaslattal, s nyújtotta be azt az országgyűlésnek. A bizottság, az eötvösi elveket magán viselő, előzetes jelentésében eljárásuk két választási lehetőségére utalt: az országban található „egyes nemzetiségek” által megfogalmazott kívánságok teljesítése (hivatkozva a turócszentmártoni gyűlés, a szerb kongresszus és az erdélyi románok igényeire); vagy azoknak a határoknak a kijelölése, amelyeken belül „...az egyes nemzetiségek saját e részbeni igényeiket szabadon érvényesíthetik”. A honatyák a második eshetőséget, támpontot választották.

A bizottság javaslatában a „magyar nemzet” a magyar állam történeti fogalmának igyekezett megfelelni (a törvényjavaslat egyik főelve: „Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csak is egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és osztatlan magyar nemzetet képezik”); az ország „politikai egységének” hangsúlyozásán belül juthatnak megnyugtató megoldáshoz az „egyenjogú nemzetiségek” igényei. (A másik főelv: „...az országban lakó minden népek, név szerint: a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz stb. – egyenjogú nemzetiségeknek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik”). A nemzetiségi részről felmerülő „concrét kívánalmak” megvalósítása (ilyen például a szlovák terület)

területi változásokat, úgynevezett „kikerekítéseket” tétélezne fel, amelyek az ország politikai egységét veszélyeztetnék, valamint a nagyobb nemzetiségek területén lakó kisebb népcsoportok „végelnyomására” vezetne. Ez az a pont, amelyben nem jött létre kompromisszum: ugyanis az eötvösi alapállás az, hogy ne az ellentétek jussanak kifejeződésre, hanem az azokat átívelő kölcsönös engedmény (Galántai József, 1996.).

A törvényjavaslat előkészítői a nemzetiségi kérdést olyan törvényes intézkedésekkel kívánta „egyszer mindenkorra” rendezni, amikor az egyes polgár jogos kívánalma „...a haza területének bármely részén” védve; az egyes nemzetiségeknek mint testületnek „...szabad egyesülés útján kifejlődhetése” biztosítva lesz. Ilyen „törvényes intézkedésként” említik a községi önkormányzatot; a vallásfelekezetek egyházi és tanügyi autonómiáját; a „helyhatósági rendszert” (amely „...úgy a fizikai, mint morális egediségeknek az államegység legszükségesebb korlátain belüli szabad mozoghatása képezik”).¹⁰¹

Ferenc József – köztudottan – augusztus 21-én az országgyűlést feloszlatta, e törvényjavaslat tárgyalására így már nem kerülhetett sor. Nemzetiségi törvény elfogadására 1868-ig kellett várni.

Egy rendezési kísérlet visszhangja

A karlócai szerb kongresszuson és a pesti országgyűlésen egyaránt ott volt egy szerb származású politikus, 1848-ban királyi biztosként ténykedő Csernovits Péter, aki a nemzetiségi törvényt előkészítő bizottság tagja is lett. A kérdéstről alkotott véleményét a szerb kongresszuson is kifejtette,¹⁰² az országgyűlés feloszlása után pedig külön brossúrában publikálta.¹⁰³ Azért tartjuk indokoltnak foglalkozni vele (és nézeteivel), mert több olyan kérdést is érintett, amelyek a turócszentmártoniaknál is felszínre kerültek.

Csernovits a szerbeket Karlócán Magyarország területi integritásának, Szent István koronája szuverenitásának, az alkotmánynak, illetve az „abból fejlődött” 1848-as törvényeknek elismerésére akarta rávenni. Nem tartja sem időszerűnek, sem elfogadhatónak az ország föderalista átszervezésének ötletét, mivel az „...egy történelmi gyökérzetű ős monarchiában lehetetlen és esélytelen”. A szerb nemzetet (következésképpen ezt a fogalmat használja) a magyar alkotmányos épületbe akarja beépíteni, hogy annak erős oszlopát képezve, „...nemzeti életünk alapjai a közalkotmány földében legyen lerakva”.¹⁰³

A szerb önkormányzat (Vajdaság) tárgyában nyilvánvalóan vetődött fel a nyelvhasználat kérdése. Csernovits szerint is egyértelmű, hogy ott az a szerb legyen. Más települések esetében, amennyiben azok vegyes lakosságúak lennének, az „ügyvezetési nyelv” megválasztása a község lakosai többségének szabad akaratától függhet. A karlócai határozat (mint már említettük: a „garantiák”) ebben az ügyben a szlováknál megértőbb javaslatot tartalmazott. A hatodik pont ugyanis az egész Szerb Vajdaságra nézve hivatalos nyelvként a szerbet fogadja el, de azok a községek, amelyekben más nyelv is él, ott mindenki a saját nyelvét használhatja. Felterjesztéseiket minden „gyakorlatban lévő nyelven” benyújthatják, a végzést azonban a hivatalos, a szerb nyelven kapják meg.¹⁰⁴

Csernovits maga is a nemzetiségi autonómia elkötelezettje, szép hasonlatával: az önkormányzat „...természeti növény, mely ott, hol meghonosult, a szabadság gyökereit az egész területen szétárasztja”. A nemzetiségi probléma megoldásának előfeltétele a nyugodt gondolkodás, a kevesebb öntetszelgés, a szenvedélyeknek a szükségletekhez igazítása.¹⁰⁵ Azt is jogos kívánságnak tekintette, hogy az országos méltóságok betöltésénél az alkalmas szerb férfiakat se mellőzzék, s az úgynevezett Vajdaság valamelyik nagyobb városában állítsanak fel szerb nemzeti tanintézetet (akadémiával).¹⁰⁶ A nemzetiségi kérdés megoldását megkönnyítené, ha a nemzetiségek jogos kívánságai a haza közös óhajaként jelennének meg. Csernovits – Mocsáry Lajoshoz hasonlóan („Program a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában”, 1860.) – elutasít minden föderalista elképzelést. Az ország helyzete ugyanis („...a keleti kérdés torkolatánál, és nem messze az éjszaki nagyhatalmasságtól”) nem alkalmas a cselekvés gépezetének bonyolultabbá és bizonytalanabbá tételére.¹⁰⁷

Mocsáry Lajos (1826–1916) – néhány képviselőtársával közösen – felhívással fordult a megyei jegyzői hivatalokhoz, hogy a nyelvkérdés közigazgatási megoldására vonatkozó, az újjárendezés alkalmával hozott határozatokat és intézkedéseket a tapasztalatok összegezése céljából küldjék meg nekik.¹⁰⁸ Az az elhatározás vezérelte Mocsáryt, hogy a sok elvi nyilatkozat, jószándék bizonygatása helyett a dolgot gyakorlati térre kell terelni. Ez azért is érdekes, mert a kezdeményezés akkor indult útjára, amikor a nemzetiségi gyűlések (Karlóca, Turócszentmárton) követelése (mint az „ország integritását” sértő jelenségek) ellen a megyék az országgyűléshez intézett felterjesztésekben tiltakoztak; amikor – legalábbis Tóth Ede szerint – az országgyűlés az ígéretek ellenére a kérdés gyakorlati oldalával nem foglalkozott.¹⁰⁹

Egy törvényjavaslatot összeállítani kétségtelenül elméleti munka; de annak elfogadására – köztudottan – az országgyűlés feloszlatása miatt nem kerülhetett sor. A gyakorlati végrehajtásáról így nem is beszélhetünk. De ez nem a magyar törvényhozás mulasztása vagy hibája.

Az egykori honvédezeredes, 1861-ben a dunapataji kerület (Pest megye) képviselője, *Ivánka Imre* (1818–1896) a Pesti Napló 1861. október 22-i számában reagált a turócszentmártoni szlovák követelésekre. Talán vitatható az, hogy a „köztünk és a szomszédok közötti” határt a természet szabta meg; a „...magyar faj és e hazában lakó tót és német ajkú polgárok” között azonban új mezsgyét vonni „...a legszentebb érdekek megsértése nélkül nem lehet”. Ő fogalmazta meg azt, amiért a magyar képviselők, politikusok a szlovák kerület ötlete ellen oly vehemensen tiltakoztak: „egybe forrottak és csomósodtak itt” a nyelv kölcsönös tudása, a családi kapcsolatok, birtokviszonyok, a kereskedelmi forgalom, az egyházi élet. Mindezek következtében mást nem lehet várni a „túlnyomólag szlávok által lakott megyék(től) és városok(tól)”, mint amit eddig is tettek: „...t.i. nemzeti szükségüknek és igényeiknek igazságos és méltányos kielégítését” várják a magyar országgyűléstől.¹¹⁰

Ugyanerről a jelenségről természetesen más véleményt formáltak a nemzetiségi (itt: szlovák) mozgalom vezetői. A *memorandumellenes* tiltakozások, petíciók születéséről írta *Mally-Dusanov* 1861. augusztus 9-én: akik azokat kézjegyükkel látták el, nem mind értették, hogy tulajdonképpen mi ellen tiltakoznak. A szlovák kerület ellen azért is lehetett aláírásokat gyűjteni, mert a népet becsapták azzal, hogy a Memorandum voltaképp Magyarország földarabolását jelenti. Hasonlóképp az is felmerült a korabeli szlovák sajtóban (Priatel' L'udu), hogy a szlovák kerület – fentebb ecsetelt – követelése, illetve elképzelése azért is veszélyes, mert azzal lemondanának a magyar megyékben lakó szlovákokról (mint ahogy kizárnák a létesítendő szlovák kerület területén élő magyar és német kisebbséggel törődés lehetőségét is).¹¹¹

Steier Lajos, a szlovák történelem és kérdés avatott ismerője több munkát is szentelt az általunk most tárgyalt mozgalomnak és törekvéseknek. Szemléletét és értékítéletét az határozta meg, hogy a történelmi Magyarország integritása szempontjából a Felvidéken a fő veszély – legalábbis szerinte – a *cseh és szlovák egyesülési törekvés*, minek következtében ő az önállósuló, *de Magyarország keretei között maradni akaró* szlovák nemzeti közösségnek több engedményt kíván adni.¹¹² A szlovák nemzetben „benne van” az az

évszázados érzés, hogy csakis Magyarországon belül található meg nemzeti boldogulását (Steier Lajos, 1919.). Ezért „...a tót nemzeti mozgalmak, mint például 1848-ban, 1861-ben, 1867-ben maximális nemzeti követeléseiket az állam keretein belül kialakítandó autonómiába összegezték”.¹¹³ Ami konkrétan az 1861-es nemzetiségi mozgalmakat illeti: a szlovák nemzet „végzetes balsorsa” az volt, hogy abban a korban is azok akarták a politikai sorsát irányítani, akik 1848–1849-ben is „...a bécsi reakció szolgálatába szegődtek”.¹¹⁴ Ugyanez „finomítottabb” változatban: a 19. század hatvanas éveinek vezető szlovák politikusai jórészt L. Štúr közeli munkatársainak és követőinek köréből kerültek ki. Ők magukénak vallották a „Štúr-iskola” (az 1830–1840-es években formálódó) hagyományait; a nemzeti fejlődésnek štúri koncepcióját.¹¹⁵ S hogy ez adott időben a császári politika uszályába került, az egy másik kérdés.

Nem térhetett ki a szlovák nemzetiségi mozgalom politikai és jogi értékelése elől Mikó Imre az 1944-ben megjelent monográfiájában. A történetek összefoglalása szerint 1861. június 6-án Turócszentmártonban Ján Francisci elnökölt, a szót Štefan Daxner és Jozef Hurbán vitte, a szellemi irányító viszont a háttérben Štefan Moyzes besztercebányai püspök volt. Az általuk fogalmazott emlékirat „...megegyezett az 1848. évi lipótszentmiklósi kérvénnyel”. De a szlovákok emlékezetében még élt a Bach-korszak, s „...ezért nem nyilvánítanak többé bizalmat Bécs iránt, hanem elismerik a magyar országgyűlés illetékességét”. Hurbán javaslatára hitet tesznek a haza egysége mellett is, ami a magyar sajtóban kedvező fogadtatásra talált. Ez a határozat is az országgyűlés elé került, s főként a nemzetiségek törvényjavaslatának kialakításában játszott – szerinte „nagy mértékben” – szerepet.¹¹⁶

A szlovákok történetével foglalkozó újkeletű, rövid összefoglalás szerzője, Szarka László szerint a Memorandum történeti bevezetőjével (nagyorva előtörténet, konföderatív nemzetiségi szerkezetből adódó sorsközösség stb.) a különálló szlovák tartomány történeti-közjogi előzménytelenségét próbálta semlegesíteni, illetve *pótolni*. A Memorandum kétségtelen újdonsága a „felső-magyarországi szláv kerület” megrajzolása, ami – Szarka szerint – „...a 19. század második felében az önszerveződés szakaszába jutó szlovák nemzeti mozgalom magna chartája lett”. Ezt a Szlovákia-képet a kiegyezés után elsősorban az ellenzéki szlovák sajtó tudatosította körükben.¹¹⁷ Napjaink szlovák történetirői is ezen a ponton ragadják meg a kérdést: a szlovákság történelmének maradandó értékei közé sorolják a Štúr-nemzedék hozzájárulását ahhoz, hogy nem csak etnikai/kul-

turális, hanem politikai közösségeként is kialakulhattak. Az 1860-as évek „nemzeti emancipációs küzdelmei” azt bizonyították, hogy a szlovákok képesek az államalkotó tényező szerepének betöltésére.¹¹⁸ Podrimavsky szerint ezek az évek jelentették a Štúr-nemzedék csúcsteljesítményét a szlovák politikai életben. A turócszentmártoni tanácskozás résztvevői természetesen tisztában voltak azzal, hogy egy ilyen területi változás („nemzeti kerület”) nem valósítható meg pusztán deklarálással, a „...nemzeti terület önállósulása egy politikai játszma kimenetelétől függ”.¹¹⁹ Arra pedig még várni kellett ötvenhét (1918), esetleg százharminckét (1993) évet...

-
- ¹ Kiss Gy. Csaba: Hungária és/vagy Szlovákia. In: Forradalom után – kiegyezés előtt. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988. 484.
- ² Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon. Kossuth Kiadó, Bp. 1980. 164.
- ³ „Memorandum Národa Slovenskeho”, illetve „Viedenské Memorandum Slovenské”. Kiss Gy. Cs.: i.m. 486.; Milan Podrimavský: L’udovít Štúr, a Štúr-nemzedék és a szlovák politika a 19. század hatvanas éveiben. Limes, 1999/I. sz. 87–92.
- ⁴ A. Mudroň: Egy szó a nemzeti képviselő jogáról. In: Pestbudinske Vedomnosti (Pest-budai ismertető), 1861. 44–45.; idézi: Kiss Gy. Cs.: i.m. 474.
- ⁵ Steier Lajos: A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. Liptószentmiklós, 1912. 23. (A kiemelés tőlem – V.P.I.).
- ⁶ Spira Gy.: i.m. 195.
- ⁷ Szarka László: A szlovákok története. Bereményi Könyvkiadó, Bp. é.n. 103.
- ⁸ U.a. 633–634.
- ⁹ U.a. 631.
- ¹⁰ U.a. 631–632.
- ¹¹ U.a. 635–639.
- ¹² Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. Magyarország újkortörténetének forrásai. Bp. 1937. I. 619–620.
- ¹³ U.a. 624.
- ¹⁴ U.a. 662–663.
- ¹⁵ Szarka L.: i.m. 115.
- ¹⁶ Galántai József: Nemzet és kisebbség Eötvös József életművében. Korona Kiadó, Bp. é.n. (1996) 53–54.
- ¹⁷ U.a. 55–56.
- ¹⁸ Pesti Napló, 1861. április 19.
- ¹⁹ Az 1861-ik évi országgyűlés képviselőházának naplója. Pest, 1861. I. 386.; Varsányi Péter István: Szerbek és magyarok között a Tisza mentén. Csemovits Péter politikai pályája. Békéscsaba–Szeged, 1988. 162–163.

- ²⁰ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851.
- ²¹ Pesti Napló, 1861. június 12.
- ²² Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Minerva Kiadó, Kolozsvár, 1944. 109.
- ²³ Pesti Napló, 1861. június 12.
- ²⁴ Szabad György: Forradalom és kiegyezés válaszfútján. Akadémiai K., Bp. 1967. 544.
- ²⁵ Pesti Napló, 1861. június 12.
- ²⁶ Mikó I.: i.m. 109.
- ²⁷ Miloš Popović: A nemzetiségi kérdés Magyarországon szerb szempontból. Szabadka, 1865. 74.
- ²⁸ A Memorandumot közli: Mikó Imre i.m. 126–133.
- ²⁹ Szarka L.: i.m. 116.
- ³⁰ Mikó I.: i.m. 126.
- ³¹ U.a. 127.
- ³² U.a. 128.
- ³³ Pešťbudinske vedomosti, I. évf. (1861) 66. sz.; Steier Lajos: A tót kérdés fejlődése... 42. (A kiemelés tőlem – V.P.I.).
- ³⁴ Bello Polla: Slovenské politické snahy v rokoch 1859–1860. Historické štúdie XV. Bratislava, 1970. 15. és 17.; M. Podrimavsky: i.m. 88.
- ³⁵ Mikó I.: i.m. 127–130. (A kiemelés tőlem – V.P.I.).
- ³⁶ Spira Gy.: i.m. 163.
- ³⁷ Mikó I.: i.m. 133.
- ³⁸ U.a. 128. (A kiemelés tőlem – V.P.I.)
- ³⁹ Kiss Gy. Cs.: i.m. 478.
- ⁴⁰ Mikó I.: i.m. 132. (A kiemelés tőlem – V.P.I.)
- ⁴¹ U.a. 128–132.
- ⁴² U.a. 132.
- ⁴³ U.a. 128–129. (A kiemelés tőlem – V.P.I.).
- ⁴⁴ Spira Gy.: i.m. 164.
- ⁴⁵ M. Podrimavsky: i.m. 90–91.
- ⁴⁶ Szabad Gy.: i.m. 543.
- ⁴⁷ M. Popović: A nemzetiségi kérdés... 115. (A kiemelés tőlem – V.P.I.).
- ⁴⁸ Csemovits Péter beszéde a karloviczi szerb nemzeti congressuson. Pest, 1861. 13–15.
- ⁴⁹ Pesti Napló, 1861. április 19.
- ⁵⁰ Mikó I.: i.m. 129.
- ⁵¹ U.o.
- ⁵² M. Popović: i.m. 108.
- ⁵³ Csemovits P. id. beszéde.
- ⁵⁴ Mikó I.: i.m. 130.
- ⁵⁵ U.a. 131.
- ⁵⁶ U.a. 131–133.

- ⁵⁶ Spira Gy.: i.m. 165.
- ⁵⁷ Mikó I.: i.m. 129.
- ⁵⁸ Idézi Kiss Gy. Cs.: i.m. 495.
- ⁵⁹ Megyei alkotmányos mozgalmak 1860. október 20-tól 1861. április 2-ig, mint a nemzetgyűlés megnyitása napjáig. Pest, 1861. IV–V.
- ⁶⁰ Az egykor hét tagú családból már csak ketten éltek: felesége, Forgách Alojzia grófnő, leánya, Gizella (Esterházy István gróf neje); a három fia közül a legfiatalabb 1848-ban, Sándor 1853-ban, Béla 1854-ben, János 1859-ben hunyt el. Vö. Kumlik Emil: A szabadságharc pozsonyi vértanúi. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1998. 132.
- ⁶¹ Štatny oblastný archív v Nitre (a továbbiakban: ŠONA). Állami Területi Levéltár, Nyitra. Nitirianska župa I. (municipial vybor). Nyitra megye, megyebizottság I. jegyzőkönyvi szám.
- ⁶² Megyei alkotmányos mozgalmak... 70–72., 149–152.; ŠONA, 1860. Tekovska župa (Bars megye), Kongregačné pisomnosti I. 1. jkv. sz. (1860. december 21.).
- ⁶³ Fényes Elek: Magyarország statistikája I. Pest, 1842. 47. és 50.
- ⁶⁴ U.a. 48. és 51.
- ⁶⁵ ŠONA, Nitr. župa I. 15. jkv. sz. (1861. január 9.)
- ⁶⁶ U.o. 173. jkv. sz. (1861. március 6.)
- ⁶⁷ U.o. 602. jkv. sz. (A kiemelés tőlem – V.P.I.).
- ⁶⁸ Idézi Kiss Gy. Cs.: i.m. 474.
- ⁶⁹ Szabad Gy.: i.m. 544–545.
- ⁷⁰ ŠONA, Nitr. župa I. 602. jkv. sz.
- ⁷¹ Az 1861-ik évi magyar országgyűlés. Pest, 1861. III. 191–192.
- ⁷² Idézet Hodža nekrológiájából: „A szlovák nemzet az, amelyet mi Isten kegyelméből az emberiség alkotórészeként a világ színterére vezetünk” (1870). Vö. M. Podrimavsky: i.m. 88.
- ⁷³ ŠONA, Tekovska župa, Kongr. pis. 1861. 1615. jkv. sz. (a kiemelés tőlem – V.P.I.).
- ⁷⁴ Az aranyosmaróti kerületben Balogh Jánosé, az újbányaiban Mácsay Lukácsé és a lévaiban Konkolyi Pálé.
- ⁷⁵ ŠONA, Tekovska župa. Középponti választmány (Menoslovy voličov) üléseinek jegyzőkönyvei, 1861. 463.
- ⁷⁶ U.o. Kongr. pis. 1615. jkv. sz.
- ⁷⁷ Kiss Gy. Cs.: i.m. 494.
- ⁷⁸ Az 1861-ik évi magyar országgyűlés III. 175.
- ⁷⁹ U.a. 166.
- ⁸⁰ Pesti Napló, 1861. június 27.
- ⁸¹ Az 1861-ik évi magyar országgyűlés III. 191–192.
- ⁸² U.a. 217. és 455–457. (A kiemelés tőlem – V.P.I.).
- ⁸³ U.a. 457–460.
- ⁸⁴ Steier L.: A tót kérdés fejlődése 45.
- ⁸⁵ M. Podrimavsky: i.m. 87–92.
- ⁸⁶ Az 1861-ik évi magyar országgyűlés 222. és 462–464.

- ⁸⁸ Pesti Napló, 1861. augusztus 5.; Az 1861-ik évi magyar országgyűlés III. 301.
- ⁸⁹ U.o. III. 324.
- ⁹⁰ Pesti Napló, 1861. augusztus 9.
- ⁹¹ U.a. 1861. július 4.
- ⁹² U.a. 1861. augusztus 17.; Az 1861-ik évi magyar országgyűlés III. 301–324.
- ⁹³ Mikó I.: i.m. 110.
- ⁹⁴ Az 1861-ik évi magyar országgyűlés III. 167.; Mikó I.: i.m. 108.
- ⁹⁵ Ehhez lásd: Galántai József: Nemzet és kisebbség Eötvös József életművében. Korona K., Bp. é.n. 58.
- ⁹⁶ M. Podrimavsky: i.m. 90–91.
- ⁹⁷ Daniel Rapant: Viedenské memorandum slovenské z roku 1861. Turócszentmárton, 1943. 31.; M. Podrimavsky: i.m. 91.
- ⁹⁸ Steier L.: A tót kérdés fejlődése 43–45.
- ⁹⁹ Az 1861-ik évi magyar országgyűlés III. 205.
- ¹⁰⁰ U.a. III. 284–286.
- ¹⁰¹ Az 1861-ik évi magyar országgyűlés III. 387–339.; Galántai J.: i.m. 60–61.
- ¹⁰² Csemovits Péter beszéde a karloviczi szerb nemzeti congressuson. Pest, 1861.
- ¹⁰³ A nemzetiségi kérdés a jelen és a jövő szempontjából. Pest, 1861.
- ¹⁰³ Csemovits P. beszéde 13.
- ¹⁰⁴ Pesti Napló, 1861. április 19.
- ¹⁰⁵ Csemovits P.: A nemzetiségi kérdés 35.
- ¹⁰⁶ Csemovits P. beszédei 13–15.
- ¹⁰⁷ Csemovits P.: A nemzetiségi kérdés 35. és 47.; Varsányi Péter István: A szerbek és magyarok között a Tisza mentén. Békéscsaba–Szeged, 1988.
- ¹⁰⁸ Pesti Napló, 1861. június 6.; Tóth Ede: Mocsáry Lajos élete és politikai pályakezdetek (1826–1874). Akadémiai K., Bp. 1967. 95–96.
- ¹⁰⁹ Tóth E.: i.m. 96.
- ¹¹⁰ Ivánka Imre: Nemzetiségi kérdés. Pesti Napló, 1861. október 22.
- ¹¹¹ Kiss Gy. Cs.: Hungária és/vagy Szlavia. 482–483.
- ¹¹² Glatz Ferenc: Történetíró és politika. Akadémiai K., Bp. 1980. 37. (A kiemelés tőlem – V.P.I.).
- ¹¹³ Steier L.: Csehek és tótok. Táltos könyvek, Bp. 1919. 10.
- ¹¹⁴ Idézi Glatz F.: i.m. 37.
- ¹¹⁵ M. Podrimavsky: i.m. 87.
- ¹¹⁶ Mikó I.: i.m. 109.
- ¹¹⁷ Szarka László: A szlovákok története. Bereményi Könyvkiadó, Bp. é.n. 117–118.
- ¹¹⁸ M. Podrimavsky: i.m. 92.
- ¹¹⁹ Szarka L.: i.m. 118.

Az 1868. évi magyar–horvát kiegyezés*

A polgári nemzetté válás folyamatát és a polgári nemzetállam létrejöttét a Duna-tájon konfliktusok sorozata kísérte. A közös birodalmi államkeretben élő nemzeti közösségek tettek kísérletet az egymáshoz fűződő kapcsolatok és a Habsburg-monarchiában birtokolt pozíciók újrendezésére. A magyar–horvát viszony szerves része ennek az évtizedeket átfogó folyamatnak, amelynek alakulását az etnikai arányok, a monarchián belüli erőviszonyok, és a külső hatalmi feltételek befolyásoltak. A Szent István-i országterületen (Magyar Királyság, Erdély, Horvátország és a Katonai Határőrvidék) a 19. század első felében a magyar volt a legnagyobb lélekszámú etnikum, de részaránya Horvátország és a Határőrvidék nélkül számított területen sem érte el, hanem csak megközelítette az 50%-ot. A számszerű arányokat meghaladó befolyást biztosított a magyar elemnek az ország központi területén egy tömbben való elhelyezkedése, szórványokban való országos jelenléte és a hungarus tudatú nemesség meghatározó befolyása az országgyűlésben és a megyei igazgatásban. A Magyar Királyság állami egységét és a Habsburg-birodalmon belüli államjogi elkülönülését a Horvátország feletti hatáskörrel rendelkező politikai és pénzügyigazgatási kormányzások (Magyar Kancellária, Helytartótanács és Magyar Kamara) reprezentálták. Ez a feudális-rendi eredetű intézményrendszer legális fórumot biztosított a birodalmi centralizmussal szembeni védekezésre, s egyes magyar nemzeti, elsősorban nyelvi-kulturális célkitűzések keresztülvitelére.

A magyar liberális reformnemesség az 1840-es években nagyszabású terveket értelt ki az összmonarchia és Magyarország kapcsolatainak új alapokra helyezésére és a gazdasági-társadalmi viszonyok átalakítására. A Habsburg-monarchián belüli állami különállást erősítő alkotmányos biztosítékok kiépítése, az önálló gazdaságpolitika feltételeinek megteremtése és a Szent István-i korona területének magyar nemzeti állammá alakítása jelentette a főbb államjogi célkitűzéseket, amelyhez a feudális rendszer felszámolására irányuló nagyszabású társadalmi reformprogram (jobbágyfelszabadítás, közteherviselés, polgári jogegyenlőség) társult. A történeti jogra épülő magyar nemzetfelfogás tiszteletben tartotta a horvátok külön területi és politikai autonómiához való jogát, de annak kiterjedéséről és jogosítványairól a 19. század első felében már korántsem esett egybe a magyar és horvát felfogás.

* E tanulmány a Király K. Béla és Romsics Ignác által szerkesztett, az Atlantic Research and Publishers Inc.-nél megjelent „Geopolitics in the Danube Region, Hungarian Reconciliation Efforts, 1848–1998” c. kötetben szereplő angol nyelvű tanulmány bővített változata.

Kétségtelen, hogy a horvát nemzeti mozgalom érdekérvényesítő lehetőségei a magyarhoz képest korlátozottak voltak. Súlytalan rendi intézményrendszer, széttagolt államterület, szerény demográfiai mutató és a *natio hungarica* rendi hagyományaihoz igazodó nemesi vezetőréteg jellemezte a polgári átalakulás küszöbére lépett horvát társadalmat. A középkori eredetű magyar–horvát államközöség keretében fennmaradtak a horvát rendi elkülönülés olyan tényezői mint a tartománygyűlés (*sabor*) és a báni tisztség, de ezek jelentősége és befolyása az évszázadok folyamán inkább csökkent mintsem erősödött. A bán katonai funkcióját a 18. században az osztrák főhadparancsnokság, közigazgatási feladatait pedig jórészt a magyar kormányzások vették át. A horvát szabor az autonómiát illetően számos jogositvánnyal rendelkezett, s választott képviselői vettek részt a három megye királyság nevében a magyar országgyűlésen. A birodalmi centralizmussal szembeni rendi szolidaritás jegyében a 18. század végén a szabor átengedte a magyar országgyűlésnek – a horvát megyékre alkalmazott 50%-os adókulcs megőrzése végett – az adómegajánlás jogát és törvénybe iktatta a magyar helytartótanácsnak a három megye királyság feletti illetékességét. A középkor óta végbement területi és etnikai átrendeződés folytán a horvát territorium nem képezett államjogi és igazgatási egységet. A horvát rendi intézmények hatásköre ténylegesen messze nem esett egybe a horvát történeti államjogban foglalt területi állománnyal. A virtuális horvát államterület kifejezésére szolgáló „Dalmát–Horvát–Szlavón Három megye Királyság” elnevezés legalább négy teljesen különböző területi egységet jelentett. A horvát rendi intézmények korlátozás nélkül gyakorlatilag csupán a báni Horvátország három vármegyéjét (Zágráb, Körös, Varasd,) foglalták egységbe. Ettől a törzsterülettől a bécsi haditanács közvetlen irányítása alá tartozó katonai határőrvidék választotta el a három szlavón vármegyét. Törvényhozási, adó-és pénzügyigazgatási szempontból a magyarországi kormányzati szervekhez rendelt, igazságszolgáltatási téren a zágrábi báni tábla alá tartozó, a magyar diétán és a horvát tartománygyűlésben egyaránt képvisellel bíró vármegyékre mind magyar mind horvát részről igényt tartottak. Hasonló kettősség miatt támadhatott polémia a többségében horvátok lakta Muraköz hovatarozása kérdésében, amely közigazgatásilag a magyar Zala vármegyéhez, egyházszerzetileg pedig a zágrábi püspökséghez tartozott. Ezen túlmenően a horvát államjogi felfogás a Bécsből kormányzott Dalmáciát, a magyar koronához csatolt egykori német birodalmi kikötővárost, Fiumét és az Oszmán Birodalomhoz tartozó ún. Török–Horvátországot is a három megye királyság majdani

területi állományához sorolta. A területi elhatárolás vitás kérdései mellett látens konfliktus rejlett abban, hogy a magyarországi kormányserveknek a horvát területek feletti joghatóságát a horvát közjogi felfogás a területi restitúció megvalósulásáig fennálló átmeneti állapotként kezelte. Súlyos tehertételt jelentett az államigazgatás racionális működtetése büvkörében fogant nyelvtörvények alkalmazása is. A latint felváltó magyar államnyelv használatát a közös országgyűlésen illetve a magyar kormánysszékek és a horvát hatóságok közötti érintkezésben horvát részről a háromegy királyság politikai autonómiája súlyos korlátozásának érezték.¹

A korabeli statisztika szerint a Habsburg-birodalomhoz tartozó horvát tartományok lakóinak száma meghaladta a két milliót. A demográfiai mutató értékét rontotta, hogy a horvát etnikai bázis csupán a báni Horvátországban volt homogén. A horvát tartományok egészére vetítve a lakosság 22%-át görögkeletiek, tehát a szerbek tették ki, de a határörvidéken és a szlavón vármegyékben 40% körül mozgott a szerbek részaránya. Dalmácia politikai-igazgatási arculatát pedig a városok olasz jellege határozta meg. A horvát autonóm területen – néhány szórványtól eltekintve – nem volt számottevő magyar lakosság, így a magyar-horvát viszonyt nem terhelte magyar földesúr – nemzetiségi jobbggy másutt oly mélyen gyökerező ellentéte.²

A Magyarországhoz fűződő államjogi kapcsolat kérdésében gyakorlatilag a reformkorban alakult ki az a megoszlás, amely a 19. század végéig alapját képezte a kétpólusú horvát pártrendszernek. A magyarbarát politikai irányzat, melynek bázisát nemesi földbirtokosok, kormányzati és vármegyei tisztviselők, gazdasztek alkották, a magyar államkeretben való megmaradást tekintette a horvát nemzeti fejlődés biztosítékának. Az autonómia és a hagyományos megyeszervezet megőrzése mellett elfogadták a magyar országgyűlési képviselő fenntartását, és támogatták a magyar liberális nemesség gazdasági és társadalmi reformprogramjának horvátországi bevezetését. A másik pártcsoporthosulás, amely a bécsi birodalmi központ irányába tájékozódott, az illirizmus integratív délszláv ideológiája jegyében szerveződött s az 1840-es évektől Nemzeti Párt néven vált jelentős politikai tényezővé. Programjában a horvát rendi hagyomány és a szláv gondolat ötvöződött. Elsődleges célkitűzése a horvát rendi államjog határolta területeken az egységes horvát államnemzet kialakítása és a háromegy királyság Magyarországgal egyenrangú államjogi állásának elérése volt. A szláv komponens jelentősége abban nyilvánult meg, hogy a nemzeti önmeghatározásra használt illír elnevezés alkalmazásával a délszláv népek etnikai egységét

hirdették, s végső soron azok kulturális közelítésére és politikai egyesítésére törekedtek. Ez a szellemi mozgalom viszont a magyar oldalon keltett bizalmatlanságot, hiszen a horvát vezetésű délszláv egyesülés távlatai nyilvánvalóan a Szent István-i államterület integritását veszélyeztették.³ A magyar–horvát szembenállásnak a reformkorban tehát a rendi-államjogi eredetű gyökerei és a kismemzeti lét kölcsönös fenyegetettség-tudatát hordozó összetevői voltak.

Az ellentétek áthidalására az 1840-es években napirendre került egy optimális megoldás: Magyar- és Horvátország közigazgatási szétválasztása. Pest vármegye közgyűlésén *Kossuth* Lajos abból a megfontolásból vetette fel a Horvátország különválásához való hozzájárulást, hogy a szerény anyagi forrásokkal rendelkező horvát autonómia aligha lesz képes ellenállni a birodalmi kormányzat abszolutizmusának és központosító törekvéseinek, s ezért politikai önállósága megőrzése végett Horvátország önkéntesen fog támaszt keresni a magyar államkeretben.⁴ *Kossuth*nak az önálló külkereskedelem megteremtését célzó gazdaságpolitikai elképzelése, elsősorban a *Vukovár–Fiume* vasút megépítésére tett javaslata azonban hamarosan felértékelte a Horvátországgal való állami közösség fenntartását. A fiumei vasúttervezés egyébként kedvezett a horvát gazdasági érdekeknek, hiszen a kelet-nyugati vonalvezetés a horvát és szlavón területek integrálódását segíthette. *Kossuth* azt remélte, hogy ez a vasút hozzájárul Horvátország gazdasági fellendüléséhez, s ez erősíti majd a két ország egymásra utaltságának tudatát.⁵ A nagyszabású gazdasági vállalkozás kilátásai azonban nem oldották a politikai feszültséget. Az utolsó rendi országgyűlés 1847–1848-ban is az éles szembenállás jegyében zajlott. *Kossuth* részéről ekkor hangzottak el olyan kijelentések, amelyek kétségbe vonták Horvátország államjogi különállásának történeti alapjait.⁶

Konfrontáció 1848-ban

Az európai és hazai forradalmak nyomása alatt a magyar rendi országgyűlés ellenzéki nemesi szárnya 1848 tavaszán liberális, szociális és nemzeti vívmányok egész sorát foglalta törvénybe. A rendi privilégiumok megszüntetése, a polgári jogegyenlőség és a jobbágyfelszabadítás kinyilvánítása mellett az 1848-as áprilisi törvényekben a Szent István-i korona országainak kormányzati és törvényhozási egyesítése, a magyar parlamentnek felelős, a monarchián belül szinte teljeskörű önállósággal rendelkező kor-

mány kinevezése is megkapta az uralkodói szentesítést. A horvát autonómia átfogó reformjára, a parlamentáris kormányzás igényeinek megfelelő átalakítására nem került sor. Noha Horvátország különállását megerősítették, lényegében a korábbi politikai és területi status quo maradt érvényben. Az áprilisi törvények főként elveket rögzítő jellege magyarázza, hogy magyar-horvát viszonylatban részletesen csak azokat a kérdéseket szabályozták, amelyek közvetlenül kapcsolódtak a miniszteri felelősséghez, és az újonnan létrejött intézményekhez. Az autonómia követelményének megfelelően kimondták a horvát hivatali nyelvet, a nemzeti színek és a címer szabad használatát. A bán uralkodó általi kinevezését – az alkotmányos monarchiában szokásos módon – miniszteri ellenjegyzéshez kötötték. A rendi hagyományoknak megfelelően a bán lett a felállítandó horvátországi nemzetörtség főparancsnoka, de jogállása és hatásköre az új körülmények között számos kérdésben tisztázatlan maradt. A törvények nem részletezték a magyar országgyűlés és a horvát szábor kompetenciáját, csupán a népképviselő elvét és a horvátok magyar parlamenti képviselőjének módját rögzítették. Eszerint a szlavón vármegyéből egyénileg választott képviselőket, míg Horvátországból a szábor által delegált követeket küldhettek a magyar parlamentbe.⁷ A követküldési gyakorlat változatlansága horvát szemszögből azt jelentette, hogy fennmaradt a báni Horvátország és Szlavónia államjogi-területi szétszakítottága.

A horvát autonómia tartalmát a pozsonyi törvényalkotók a magyar országgyűlés és a horvát szábor közötti közvetlen tárgyalások alapján később kívánták konkretizálni. Elsősorban a magyarbarát nemesi liberálisokra támaszkodva remélték az államközösség megújított formában való fenntartását.⁸ A forradalmi időszak rohanó eseményei közepette az autonómia bázisán történő megyegyezés kilátásai gyorsan meghaladtá váltak. Az 1848. márciusi zágrábi népgyűlésen elfogadott nemzeti forradalmi akcióprogram Magyarországgal egyenrangú államjogi státuszt, önálló törvényhozó és végrehajtó hatalom azonnali megteremtését követelte Horvátországnak.⁹ A horvát igényeket a forradalmi napokban az udvar által a báni posztra kinevezett császári ezredes, Josip *Jelačić* váltotta valóra. Az autonómiát jelképező báni tisztségben hosszú idő után ez a határőr-tiszt lett az első olyan személyiség, akinek az illír irodalmárok által teremtett nimbuszát a nevéhez kapcsolt szociális és nemzeti intézkedések egész sora növelte. *Jelačić* a forradalmi időszak lehetőségeihez igazodva valóban nem egyszer merészen lépett túl a rendi hagyomány és a fennálló törvényesség keretein. Kiáltványban hirdette ki a job-

bágyfelszabadítást, s ezáltal ellensúlyozta a magyar országgyűlés szociális döntésének hatását. Nem ismerte el a pozsonyi áprilisi törvényekben kimondott kormányzati jogfolytonosságot. A megszünt magyar Helytartótanács ügykörének átvételére külön kormány-szervet hozott létre, s így már a horvát autonómia megvédésének jel-szavával fordult szembe a magyar kormánnyal. Az ellenszegülésnek kedvezett, hogy a bán, mint főhadparancsnok, rendelkezett a horvátországi és határőrvidéki ezredekkel. Katonailag így 1848 tavaszán-nyarán előnyösebb helyzetben volt, mint a magyarországi csapatok feletti rendelkezés jogát éppen csak kikényszerítő, a tisztikar bizalmát kevéssé élvező pesti kormány. A felmerült viszálly tárgyalá-sos rendezésének kilátásait beárnyékolta, hogy *Jelačić* kétségbe vonta az áprilisi törvények legalitását, kifogásolva azoknak az uralkodó jogait korlátozó jellegét.¹⁰

A horvát nemzeti mozgalmat nem csupán a bilaterális viszony-ból származó ellentét, a tisztázatlan államjogi kapcsolat fordította szembe a magyar kormánnyal. Mindenekelőtt az európai for-radalmak nyomán kirajzolódó nemzetállami átalakulás és elhatárolódás perspektívái erősítették a Habsburg-monarchia fennmaradásához fűződő horvát érdekeltséget. A soknemzeti-ségű Monarchia létét fenyegető nemzeti forradalmak, – a német, az olasz és a magyar – győzelmének várható kilátásai, a horvátság demográfiai adottságai, politikai-földrajzi elhelyezkedése folytán inkább félelmet, mintsem bizalmat ébresztettek. Az európai for-radalmi átalakulás centrális kérdését a frankfurti parlament által reprezentált német egységállam konstitúciója és területi kiter-jedésének mértéke jelentette. Noha a német egyesülés közvet-lenül nem érintette a horvát területi és etnikai állományt, de áttételesen több dimenzióban behatárolta a horvátok moz-gásterét. A nagynémet államalakulást a horvátok főként azért vetették el, mert a német-osztrák tartományok csatlakozása esetén megszilárdulna a Habsburg-monarchia keleti utódállama – a korabeli horvát röpirat kifejezésével élve – Erdélyt és Horvát-országot magában foglaló „kossuthi Nagymagyarország”.¹¹

Közép-Európa nemzetállami átalakulásának vázolt perspektívá-ja segítette elő, hogy a horvátok 1848 nyarán a Habsburg-monar-chiának a német egységállamtól való elkülönülését és ausztrósláv jellegű alkotmányos föderalizálását kívánták. Az ausztriai szlávok nemzeti egyenjogúsítását biztosító föderalizmus reményében nyilvánította ki a horvát szábor a hárommegy királyság kiválását a magyar államkeretből, s új államjogi kapcsolat létrehozását Ausztriával, beleértve a bécsi birodalmi parlamentben való részvé-tel szándékát.¹² A szeparatizmus, az elszakadás egyoldalú

deklarálása mindenkor súlyos teherterele a kétoldalú kapcsolatoknak. A horvát ausztroszlavizmus azonban nem csupán a magyar-horvát viszonyt különválással rendező parciális nemzeti elképzelés volt, hanem a birodalom egészének átalakítására szánt délszláv integrális program. Megvalósulása a birodalmon belüli magyar különállás korlátozása és a magyar területi integritás sérelmére mehetett végbe. A horvát állami egyenjogúság elérése ausztroszláv kontextusban a Habsburg-monarchia egészének alkotmányosan centralizált kormányzását kívánta meg, amely a magyar pénz- és hadügyi önállóság felszámolását feltételezte. Másfelől a horvát állami emancipáció nagyszabású területi átrendezést irányzott elő. A történeti horvát területeknek a magyar államkeretből való kiválásán túlmenően a monarchiában élő délszlávok egészét, a Dél-Magyarországon kialakuló szerb vajdaságot és az osztrák örökös tartományok szlovének lakta területeit kívánták egyesíteni a hárommegy királysággal. Ezeknek a követeléseknek 1848 nyarán nagyarányú horvát katonai mozgósítás kölcsönzött nyomatókat. A magyar-horvát feszültség augusztus végén érte el tetőpontját, amikor a birodalmi központnak a magyar különállást szűkítő fellépése alkalmat teremtett a katonai támadásra. A birodalmi központ és a magyar kormány nyílt szembekerülésekor a horvátok az uralkodó jogainak helyreállítása, a birodalmi egység megvédése és a nemzetiségi egyenjogúsítás hármasszavával léptek akcióba. A horvát offenzíva elhárítására szolgáló magyar békekezdeményezés augusztus végén az államjogi kapcsolat felbontásának, azaz Horvátország állami különválásának lehetőségét tartalmazta.¹³ Ez az indítvány nem megkésettsége és a szlávön terület részleges, feltételekhez kötött átengedése miatt bizonyult eredménytelennek. A kétoldalú szeparáció önmagában érdektelen volt a horvátok számára, hiszen 1848 őszén már nem csupán az autonómia biztosítása vagy az állami egyenjogúság elérése volt a horvát támadás célja. Valójában a magyar állami különállás egésze volt számukra elfogadhatatlan, hiszen szemükben ez képezte a Habsburg-monarchia ausztroszláv föderatív átalakításának legfőbb akadályát.

A magyarországi horvát intervenció kudarca és a bécsi októberi felkelés leverésében való közreműködés korántsem csökkentette az uralkodóház melletti katonai szerepvállalás horvátországi támogatottságát. Az ausztroszlavizmus jegyében fogant horvát nemzeti egyetértés végül is 1849 tavaszán a centralista birodalmi alkotmányhoz való viszonyulás és a sajtószabadság korlátozása kérdésében bomlott meg. Az abszolutista restauráció jelei és a magyar honvédsereg katonai sikerei

hatására egyes horvát liberálisok újragondolták a Magyarországhoz fűződő viszony problémáját, de ez a számvetés megmaradt a helyzethez alkalmazkodó, óvatos tájékozódás keretében. A magyar nemzeti mozgalomhoz való horvát közeledésre csak a forradalmak bukását követően, a neoabszolutizmus évtizedének csalódásai után került sor.

Közös frontban 1861-ben

A Habsburg-monarchia háborús vereséggel végződött kísérlete az olasz nemzeti egyesülés feltartóztatására az 1850-es évek végén a nyitányát jelentette a birodalom strukturális és kormányzati átalakítását célzó reformok sorozatának. A válságba jutott neoabszolutizmust a német hegemonia fennmaradását konzerváló alkotmányos centralizmus váltotta fel, amely a Habsburg-monarchiát a központi kormány megtartásával és az összbirodalmi parlament intézményesítésével törekedett konszolidálni. Az 1861 tavaszán összehívott magyar országgyűlés mellett a horvát tartománygyűlés is elutasította ezt a kormányzati rendszert. A bécsi birodalmi parlament hatáskörének elismerése és küldötteinek megválasztása helyett mindkét nemzeti képviselő az állami különállást ill. a nemzeti autonómiát biztosító régi alkotmány megőrzése és az 1848-ban elért államjogi vívmányok életbe léptetése mellett foglalt állást. Magyar szempontból 1848 államjogi öröksége elsősorban a Szent István-i korona országai területi és törvényhozási egységének helyreállítását, valamint alkotmányos képviselői kormányzását jelentette az áprilisi törvények alapján. Ez magában foglalta a neoabszolutizmus idején külön koronatarományként igazgatott Horvátországhoz fűződő államjogi kapcsolat felújításának igényét. A jogfolytonosság elvéhez ragaszkodó magyar politika a horvát autonómia tartalmát illetően hajlott a messzemenő változtatásokra. A magyar vezetőréteg támogatását élvező *Deák Ferenc* teljes mértékben elhatárolódott a reformkori magyar romantikus nacionalizmus hódítás elméletétől, amelyből Horvátország korlátozott autonóm jogait eredeztették.¹⁴ Mindkét országgyűlési feliratában leszögezte, hogy Horvátország saját terítóriummal rendelkező, külön politikai nemzet, s a két parlamenti testület kölcsönös megállapodása alapján lehetségesnek nevezte a horvát autonómia hatáskörének jogkiterjesztő módosítását. Sőt azt is tudomásul vette, hogy Horvátország a teljes államjogi különválás mellett dönt és belép a központi birodalmi parlamentbe. A vitás területi kérdésekben is kompromisz-

szumra törekvés jellemezte a magyar álláspontot. A három szlavón vármegyét, amelynek hovatartozása a reformkorban és 1848-ban a magyar–horvát ellentét egyik forrása volt, Deák egyértelműen a hárommegy királyság részének nyilvánította. Az 1849 után Horvátországhoz csatolt, 1860-ban visszakebelezett Muraközről, s a magyar koronához való tartozását deklaráló olasz többségű Fiuméről viszont nem kívánt lemondani.¹⁵

Az 1860-as évek elején fellépő horvát politikai irányzatok változatlanul a Magyarországgal való államjogi kapcsolat tartalmának és jellegének kérdésében differenciálódtak. A neoabszolutizmus idején szerzett negatív tapasztalatok, a horvát autonómiát korlátozó intézkedések és germanizáló törekvések hatására újraeledt az a nemesi liberális koncepció, amely a magyar államkeretben kereste a horvát nemzeti érvényesülés lehetőségét. A magyar orientációt az 1860-as évek elején is elsősorban arisztokraták, nemesi birtokosok képviselték, de társadalmi támogatottságuk időlegesen nagyobb volt mint 1848 előtt. Az illír mozgalom korábbi nemesi és értelmiségi hívei, s a városi polgárok közül számosan jutottak arra a meggyőződésre, hogy a birodalmi kormány abszolutizmusával és központosításával szemben az alkotmányos magyar állam biztosíthatja a horvát autonómia kiteljesedését. A városi polgárság megváltozott felfogását jelezte, hogy Zágrábban 1861-től egy évtizeden át mindig unionista képviselőket választottak a száborba.¹⁶ Az unionisták államjogi programja elismerte az 1848. évi áprilisi törvények érvényességét, mint a birodalmi centralizáció elhárításának biztosítékát. Egyúttal azonos értékű jogforrásnak tartották a horvát tartománygyűlés 1848. évi határozatait is, amelyekkel Horvátország megteremtette kormányzati önállóságát. A horvát *de facto* önállóság deklarálását a Magyarországgal való önkéntes társulás szükségességével kapcsolták össze, amelynek alapja a történeti jog és a jelen viszonyaiból eredő közös érdek, az alkotmányos szabadság védelme.¹⁷ A társulás létrehozásához a nemesi liberálisok nem támasztottak előzetes feltételeket, de a hárommegy királyság alkotmányos képviselői kormányzása, autonóm intézményeinek és területi integritásának helyreállítása részükről is alapkövetelménynek számított. A Magyarországgal való államjogi uniót képviselő Nemzeti Alkotmányos Párt elfogadottságának erősödése ellenére sem vált a horvát társadalom meghatározó, jellegadó csoportjává. Az unionisták mind az 1861-es alkotmányos átalakulás idején, mind pedig 1865–67-ben, az osztrák-magyar kiegyezés előkészítése időszakában kisebbségben maradtak a tartománygyűlésben.

A horvát nemzeti mozgalom domináns irányzatát az 1860-as évektől a liberális polgárság, a katolikus papság és a Bach-korszakban állami hivatalos vállalkozó, többnyire honorárius értelmiség sajátos szövetségén alapuló Nemzeti Párt jelentette, amely számos területen átvette és továbbfejlesztette a reformkor és 1848 örökségét. A jugoszlavizmus formájában megújult integratív délszláv ideológia és a Habsburg-monarchia föderalizálása a két legfontosabb kontinuum alkotóeleme a horvát nemzetiek eszmévilágának. Ezek azonban jobbára távlati célok voltak, s az 1861. évi szabor nemzeti liberális többsége a három megyei királyság állami egyenjogúsítását és a horvát történelmi államjog szerinti területi restitúcióját tekintette a legfőbb feladatának. A Magyarországgal fennálló államközösséget az 1848. évi forradalom következményeként nemcsak ténylegesen, hanem jogilag is megszűntnek nyilvánították, s a tartománygyűlésről tiltakozásul kivonult magyarbarát kisebbség távollétében megszavazták az 1861. évi 42. törvénycikket, amelyben a különválás tényét, a három megyei királyság állami önállóságát és területi kiterjedését kodifikálták. A Magyarországgal való államjogi kapcsolat megújítása elől elvileg nem zárkóztak el, de ennek feltételül a három megyei királyság állami egyenjogúságának, és a történelmi államjog szerinti területi integritása előzetes elfogadását szabták. Ennek fejében hajlandóknak mutatkoztak a Magyarországgal való törvényhozói és kormányzati közösség helyreállítására, amelynek keretében a közigazgatási, vallási, oktatási, igazságszolgáltatási és bírósági ügyek teljes egészében a horvát autonómia hatáskörébe tartoznának. A birodalmi kormány az alkotmányos centralizmust elvető magyar ellenállás megtörése végett támogatta a horvát államjogi emancipációt, de kevésbé hajlott történelmi jog szerinti területi integritás megvalósítására. A Dalmáciában kialakított választási rendszer az egyesülést ellenző autonomistáknak kedvezett, míg a határőrvidék polgárosítását és reinkorporációját az uralkodó és a katonai vezetés akadályozta meg. A területi széttagoltság fennmaradása miatti csalódottságot csak kevésbé csökkentette Fiume horvát kézben hagyása. A horvát szabor adó- és újoncmegajánlási hatáskörét eltörölő alkotmányos centralizmus-hoz való viszonyulás végeredményben erősen megosztotta a Nemzeti Pártot. A tartománygyűlés kis többséggel, de elutasította az Ausztriával való közös ügyeket és a birodalmi parlamentben való részvételt.¹⁸

A szabor feloszlata és az abszolutizmus visszaállítása után a Nemzeti Pártban hamarosan szakadás következett be. Elsősorban Ivan *Mažuranić* horvát udvari kancellár körül tömörülő hivatalnok-

értelmiségiek törekedtek arra, hogy az Ausztriával való közös ügyek elismerése és az uralkodóval való kompromisszum árán érjék el az államiság jegyeit hordozó autonómiát és a birodalmi parlamentben való részvétellel a szétagolt horvát területek organikus összenövését. Stratégiai céljuk a magyar vezető réteg és a birodalmi központ kiegyezésének megelőzése volt. A centralista rendszerrel való kompromisszumnak azonban jelentős horvátországi ellenzéke támadt. A magyarbarát unionisták egésze és a nemzeti liberálisok nagyobb hányada közösen fordult szembe ezzel az elképzeléssel. A két irányzat összefogása a horvát történeti államjog védelmében a schmerlingi kormányzás idején meghiúsította Horvátországban az alkotmányos birodalmi centralizmust elfogadó parlamenti többség kialakításának kísérletét.¹⁹

A kiegyezés létrejötté

A hatvanas évek közepén válságok sora jelezte, hogy a centralista kormányzat nem képes a Habsburg-birodalom belpolitikai és pénzügyi viszonyainak megszilárdítására. A Schmerling-kormány többek között eredménytelen magyar politikája miatt veszítette el az udvar bizalmát és a birodalmi tanács támogatását. A birodalom egzisztenciális érdekei a Szent István-i korona országai államjogi helyzetének rendezését kívánták, amelynek kompromisszumos megoldására mindkét oldalon a korábbinál nagyobb hajlandóság mutatkozott. A magyar politikai vezetőréteg késznek nyilatkozott az 1848. évi áprilisi törvényeket a Monarchia biztonságával és szilárdságával összhangba hozni, azaz az uralkodó személyének közössége mellett elfogadni a közös ügyek létét. Az uralkodó környezetében pedig olyan álláspont kerekedett felül, amely hajlott a Szent István-i korona országai területi, törvényhozói és kormányzati egységének helyreállítására. A centralista Monarchia helyébe állított alternatíva, az alkotmányos dualizmus lehetősége jelentősen átrendezte a horvát politikai erőviszonyokat. Az unionistáknak és a nemzeti liberálisoknak a birodalmi centralizmus elutasítása jegyében fogant együttműködése felbomlott. Az unionisták helyeselték a Monarchia dualista átalakítását, s annak folyamányaként a magyar államkeretben létrejövő horvát autonómiát. A nemzeti liberálisok célkitűzése viszont a hárommegy királyság állami egyenjogúsítása és a birodalom föderalizálása volt, s a centralista kormányzat korábbi támogatóival összefogva többséggel rendelkeztek az 1865 őszi összehívott tartománygyűlésben.²⁰ A

siker azonban nem lehetett teljes, hiszen az osztrák orientációjú csoport súlya és befolyása *Schmerling* bukását s a magyarokkal való kiegyezést ellenző Ivan Mažuranić horvát-szlavón udvari kancellár lemondását követően a birodalmi politikában lényegesen csökkent. A nemzeti liberálisok irányváltása jól mutatta a horvát nemzeti mozgalom dilemmáját, amely a német centralizmus virulens jelentkezésekor a magyar államkeretben remélt védelmet, a dualizmussal szemben, viszont a birodalmi központnál keresett támaszt. A horvát államjogi emancipáció és a területi integritás volt az ár, amelyet mind a Magyarországgal való társulás, mind pedig a birodalmi központtal való együttműködés feltételül szabtak.

A formálódó dualista elrendezés nem kedvezett a teljeskörű horvát állami egyenrangúsításnak. A birodalmi központ ugyan változatlanul fontosságot tulajdonított a horvát törekvéseknek, de azokat 1865 őszétől főként, mint a magyar kiegyezés eléréséhez szükséges nyomásgyakorlás és engedménynyújtás eszközét kezelték. A horvátokkal való érdekközösség szélesítése végett a magyar országgyűlés 1866. februári felirata az uralkodóval való kiegyezés feltételei között, a magyar államkeretben helyreállítandó horvát területi integritás követelményét is felemlítette.²¹ Mindez azonban csak a magyar és a horvát országgyűlési küldöttségek tárgyalásának a birodalmi központ által is ösztönzött megkezdéséhez, nem pedig az eredményes befejezéshez bizonyult elegendőnek. A nemzeti liberálisokból és az osztrákbarát Nemzeti Önálló Párt híveiből álló horvát országgyűlési küldöttség 1866 áprilisában maximális programmal, az állami egyenjogúsítás ill. a történeti jog és az etnikai elv alapján körülhatárolt virtuális horvát államterület elismertetésének igényével érkezett a magyar fővárosba. A Pragmatica Sanctiora hivatkozva a magyarok elvetették a horvát 1861. évi 42. tc-nek perszónaluniós értelmezését, de készen mutatkoztak az abban foglalt autonóm kormányzati hatáskörök teljes elismerésére. Területi kérdésekben magyar részről a szlavón vármegyét a három megye királyság integráns részének ismerték el, de elzárkóztak az 1848-as horvát katonai támadás során elfoglalt Muraköz átengedésétől és Fiuméről való lemondásról. A tárgyalások az osztrák-porosz háború hírére félbeszakadtak, és a békekötés után sem került sor a folytatásra.²²

A vereséget szenvedett Ausztriának a Német Szövetségből való kiválása után a horvát nemzetiek körében újult erővel lángolt fel a bizakodás, hogy a Habsburg-birodalom a megváltozott hatalmi feltételek hatására szakítani kényszerül mind a német népességre alapozott centralizmussal, mind pedig a német-magyar

szupremáciára épülő dualizmussal, s így megnyílhat az út a birodalom szlávjai nagyobb politikai befolyáshoz juttató föderaliztikus államberendezkedéshez. A horvát területi és etnikai állomány egyesítésén kívül a föderalizmus fontos feltételének tartották Magyarország demográfiai és területi nagyságának ellensúlyozására egy horvát vezetésű délszláv államtest létrehozását, amelyhez az osztrák örökös tartományok szlovén területeinek és Dél-Magyarország szerbek lakta körzeteinek egyesítését tervezték a három megye királlyal. Ezen túlmenően a dualizmus elhárítása végett folytonosan a délszláv elem birodalmon belüli súlyának növelését sürgették a balkáni területi expanzió, elsősorban Bosznia-Hercegovina elfoglalása révén.²³ E logika szerint a balkáni terjeszkedés lehet a Monarchia sikeres és tartós föderalizálásának biztosítója a dualista kísérletekkel szemben. A horvát elképzelések esélyeit csökkentette, hogy az ausztrósláv föderalisták 1866 augusztusában kidolgozott pentarchia terve, amely öt történelmi országcsoport autonómiáját irányozta elő, a délszláv területek helyzetének szabályozását közvetlen magyar-horvát megegyezéshez kötötte.²⁴ Másfelől nem kedvezett a horvát föderalista célkitűzéseknek és a boszniai aspirációknak, hogy azokat a délszlávság másik ága, a monarchiai szerbség kifejezetten ellenezte. Szerb nézőpontból a föderalizált Habsburg-monarchián belüli délszláv integráció azért látszott aggályosnak, mert az perspektivikusan kétségesse tehetné a szerb fejedelemiség önálló állami létét.²⁵

A dualista átalakulás árnyékában a horvát nemzetiek a koronával való külön egyezkedés útján remélték elképzeléseik megvalósítását. A szábor 1866. decemberi felirata a virtuális horvát államterület egyesítését, felelős tartományi kormány kinevezését igényelte, s egyúttal kilátásba helyezte a birodalmi közös ügyek elismerését és a központi kormány támogatását. A birodalmi központ erős fenntartással fogadta a horvát irányváltást, hiszen ez a magyar kiegyezésnek az uralkodó által már elfogadott elvét, a dualizmust és a Szent István-i korona országainak törvényhozói és kormányzati egységét kérdőjelezte meg. A magyar kiegyezési tárgyalások eredményes befejezése érdekében ezért bizonytalan időre elnapolták a tartománygyűlést.²⁶

A horvát nemzetiek 1866–1867 fordulóján választott stratégiája, az uralkodó támogatásának elnyerésén túl, az ausztrósláv föderalisták eredményes antidualista ellenállásával számolt, és a szerb fejedelemiséggel való titkos kooperációra épült. Arra számítottak, hogy a közös ügyek és az alkotmányos kérdések rendezésére a ciszlajtán tartománygyűlések delegáltjaiból összehívandó rendkívüli birodalmi tanácsban a magyar-osztrák kiegye-

zés különböző pártállású ellenfelei és a szlávok közös fellépése parlamenti eszközökkel akadályozhatja meg a Monarchia dualista átalakítását. Az osztrák kormánypolitika 1867 februárjában bekövetkezett fordulata, a föderalista elveket képviselő Richard *Belcredi* államminiszter lemondása azonban keresztülhúzta ezt a számítást. Az antidualista erőket tömörítő rendkívüli testület összehívását felfüggesztették, s a magyar kiegyezést az osztrák németek parlamenti fölényét biztosító rendes birodalmi tanács elé utalták.²⁷

A nemzeti célok elérésére beiktatott külső tényező, a szerb fejedelemség balkáni aktivizálódása sem járt közvetlenül hasznosítható előnyökkel. A horvát nemzetiek azért vállalták egy boszniai törökellenes felkelés előkészítésében a szerb kormány titkos támogatását, mert a balkáni szláv nemzeti átalakulástól remélték az ausztriai szlávok tárgyalási pozícióinak és a föderalizálás feltételeinek javulását. Sőt *Strossmayer* püspök körétől perspektivikusan egy önálló délszláv állam gondolata sem volt idegen. A belgrádi kormánynak a fegyveres konfliktus kockázataitól való félelme, továbbá az osztrák abszolutista-centralista restauráció lehetőségével és a monarchia föderalizálásával kapcsolatos fenntartásai folytán a szerb-horvát közeledés végülis nem alakult a dualizmus ellen irányuló hatékony politikai szövetséggé.²⁸

Az állami egyenrangúsítás, a területi integritás és a monarchia föderalizálásának egyidejű elérésére törekvő horvát nemzetiek a külső támogatás elmaradása és az ausztrioszláv föderalisták megosztottsága miatt légüres térbe kerültek, s messze eltávolodtak a magyarokkal való lehetséges kiegyezés alapjától. A magyar dualista program ugyanis ellentéte volt a monarchia föderalizálásának, s szembenállt a balkáni területszerzés gondolatával. Ezért a a dualista platformon álló magyar liberálisok számára nem képezte megfontolás tárgyát, hogy a hárommegy királyságot Ausztria és Magyarország között, teljes állami különállással bíró harmadik országcsoportként ismerjék el. A dualista korszak első magyar miniszterelnöke, *Andrássy Gyula* 1867 tavaszán egyenes összefüggést látott a horvát-szlavón-dalmát királyság teljes állami különállásának elismerése és a Monarchia föderalizálása között.²⁹ A horvát kiegyezés tartalmának és milyenségének alakulására végeredményben a birodalmi központ érdekei és a magyar liberálisok törekvései nyomták rá a bélyeget. Ezt az összefüggést szimbolizálja a hárommegy királyság államjogi helyzetéről határozó minisztertanács összetétele is. A magyar miniszterelnök horvát rendezési tervéről az uralkodó, az osztrák kormány vezetője és a horvát-szlavón udvari kancellár közreműködésével született meg

az elvi döntés. A résztvevők elfogadták Andrassy tervezetét, amely a horvát társországnak szubdualista jogállást irányozott elő. Ez az államjogi elrendezés a kétközpontú Monarchia többi részével szembeni magyar-horvát állami közösséget jelentett, de pontosan meghatározott területekre korlátozta a magyar törvényhozói és végrehajtói hatalom horvátországi hatáskörét, s elismerte az 1861. évi 42. törvénycikk által igényelt, az autonóm ügyekben a külön horvát törvényhozás és kormányzat illetékességét. A teljes horvát állami különállás sokat idézett jogalapjával kapcsolatban az uralkodó egyébként kijelentette, hogy ezt a törvénycikket annak idején nem szentesítette, hanem mint a magyar országgyűléssel való tárgyalási alapot hagyta jóvá. A magyar pozíciók erősödését jelezte, hogy *Ferenc József* hozzájárult egy királyi biztos Fiuméba küldéséhez, amellyel de facto a magyar kormány igazgatása alá került a kikötőváros. A veszteségért a horvátok számára nem volt közeli kilátás területi kompenzációra, hiszen az osztrák kormányfő egyenesen óvott a Dalmáciára támasztott horvát igény hivatalos pártolásától.³⁰

A hárommegy királyság szubdualista jogállásának elvi elismertetésére *Ferenc József* magyar királlyá koronázása teremtett ünnepélyes alkalmat. A minisztertanácsi döntés alapján 1867 áprilisában a magyar országgyűlés meghívta a szábor küldötteit Horvát-Szlavón- és Dalmátországok államjogi helyzetét rögzítő közös koronázási hitlevél összeállítására, és a koronázáson való részvételre, s ígéretet tett a lehető legszélesebb autonómia megadására.³¹ Egyúttal az uralkodó személyes tekintélyét és politikai engedmények egész sorát vetették latba az államjogi egyenrangúsítást kívánó tartománygyűlési többség véleményének átformálására. A befolyásos horvát politikust, *Strossmayer* püspököt *Ferenc József* eredménytelenül szólította fel az autonómia támogatására, s hiába figyelmeztették a szábor hivatalnok képviselőit az uralkodó iránti lojális magatartásra. A tartománygyűlési többséget alkotó Nemzeti Pártnak *Andrassy* az autonóm kormány átvételét ajánlotta fel, s keresztülvitte a horvát parlamentarizmus egyik fontos, 1861 óta elfogadásra váró követelését, a szábor képviselőinek mentelmi jogáról szóló törvény szentesítését. Mindezek ellenére a többség ragaszkodott a decemberi felirat elveihez. Az állami egyenrangúsítás és területi integritás elismeréséhez, s az osztrák-magyar kiegyezésnek a szábor általi jóváhagyásához kötötte a koronázáson való horvát közreműködést. Válaszul az uralkodó feloszlatta a szábort, s a koronázás a horvátok távollétében ment végbe.³²

A birodalmi központtal eredetileg különmegyezésre törekvő, elszigetelt helyzetbe került horvát szábor 1867 tavaszán látványos, de kétes értékű politikai demonstrációval válaszolt az osztrák-magyar dualizmus létrejöttére. A koronázástól való tüntető távolmaradás kiváltotta a birodalmi központ rosszállását, de a magyar kiegyezési ajánlat merev visszautasítását még a horvát nemzetiek szláv szövetségesei is az alkotmányos átalakulással és parlamentáris kormányzással elégedetlen reakciós és katonai körök tevékenységével hozták összefüggésbe.³³ Az antidualista beállítottságú katonai körökkel való horvát kooperáció miatti bizalmatlanság mélyen áthatotta a magyar politikai vezetőréteget, ami jelentős szerepet játszott abban, hogy a horvát kiegyezés létrehozását a későbbiekben kizárólag a Magyarországgal való állami közösség híveire építették. Új választást írtak ki, amelynek előkészítése során a horvátországi kormányzatban és a megyei igazgatás felső szintjén jelentős szervezeti és személyi változások következtek. A dualista átalakulás miatt lemondott állásáról a Magyarországgal való államjogi kapcsolat egyik befolyásos ellenfele, a báni tisztséget 1860 óta betöltő Josip Šokčević tábornagy, akinek kezében az abszolutizmus gyakorlatának megfelelően a horvátországi polgári igazgatás irányítása és a katonai határvidék főparancsnoki feladatai összpontosultak. Visszalépése után a báni tisztség katonai és polgári funkcióit szétválasztották. A hadügymisztérium alá tartozó katonai határvidék különállása megmaradt, de élére német nemzetiségű tábornokot helyeztek.³⁴ A báni Horvátország polgári kormányzását és a választások előkészítését báni helytartó, a magyar kormány bizalmát élvező unionista nagybirtokos Levin Rauch vette át. A magyar kormány támogatásával az unionista irányzat kétségtelenül előnyösebb helyzetbe került mint a birodalmi támaszát veszített Nemzeti Párt.

A Magyarországgal való kiegyezés hívei döntően nemesi eredetű földbirtokosokból kerültek ki. E társadalmi csoport magyar orientációját a történeti rendi tradíció, a kormányra került magyar nemesi liberálisokhoz közelálló társadalomszemlélet és az abszolutista modernizáció következményeivel való szembenállás motiválta. A horvát nemesi földbirtokosok a magyar államkeretben nagyobb esélyt láttak a mezőgazdaság korszerűsítését gátló tőkehiány megszüntetésére, az agrárpiaci lehetőségek bővítésére és a hiányzó közlekedési infrastruktúra kiépülésére. Társadalompolitikai téren a Magyarországgal való államjogi kapcsolat megújítása nyújthatott lehetőséget a megyei autonómia helyreállítására, a nemesség hagyományos hatalmi pozícióit az abszolutizmus idején elfoglaló hivatalnok réteg kiszorítására. E

törekvéseknek a báni helytartó már a választási előkészületek során érvényt szerzett, amikor sorra eltávolította a birodalmi centralista kormány által kinevezett, a dualizmust ellenző megyei főhivatalnokokat. A magyarbarát hangulatot erősítette a horvát társadalomnak az 1849 utáni abszolutista és centralista kormányzati rendszerrel szembeni általános elégedetlensége, hiszen az állandóan növekvő adóteher, a rendőri-hivatali bürokrácia mindenhatósága egyaránt irritálta a társadalom különböző rétegeit. Különösen a kisnemesi birtokosok, de még a földesurakkal az úrbéri perekben sokszor ütköző parasztok is a horvát alkotmányos szabadság visszaállítását ígérő unionistákhoz fűzték az abszolutizmus eme terhes örökségétől való megszabadulás reményét. A vagyoni cenzust leszállítva szavazati joghoz juttatták ezeket a rétegeket, s így ellensúlyozták a nemzeti párti városi polgárság, valamint az egyházi és honorácior értelmiség befolyását. Az 1867 decemberében tartott választásokon az igazgatási és kormányzati pozíciók birtoklásának előnyeit messzemenően érvényesítő unionisták elsöprő győzelmet arattak. A Nemzeti Párt képviselői tiltakozásul lemondtak mandátumaikról, s így a kiegyezési tárgyalásokra választott horvát regnikoláris deputáció – 1866-hoz hasonlóan – ismét egyetlen irányzat híveiből, csak ezúttal a magyarbarát unionistákból került ki.³⁵

A magyar állami közösséget elfogadó unionisták számára sem lehetett természetesen alku tárgya a horvát nemzeti mozgalom olyan axiómája mint a széleskörű autonómia kiépítése és a történeti jog szerinti horvát területek egyesítése. A magyar és horvát parlament küldöttei 1868 áprilisától több hónapi tárgyalás során dolgozták ki a két fél viszonyát szabályozó kiegyezési törvény tervezetét. Az egy évvel korábbi osztrák–magyar megállapodáshoz hasonlóan a magyar–horvát kiegyezés is történeti jogalapra, elsősorban a Pragmatica Sanctiora épült. A másfél-százados alaptörvényhez azért nyúltak vissza, mert így hallgatólag megkerülték a két nemzeti mozgalom egymást kizáró jogi kánonjait, az 1848. évi áprilisi törvényeket és az 1861. évi horvát 42. törvénycikket. Ennek ellenére a fenti törvények számos eleme, elsősorban a Szent István-i korona országainak állami egysége és a horvát autonómia intézményesítése megtalálható a két parlament által kölcsönösen elfogadott 1868. évi magyar–horvát kiegyezésben.³⁶ Ez egyfelől deklarálta Magyarország és Horvát–Szlavón–Dalmátországok közötti megoszthatatlan állami közösséget, de egyidejűleg kodifikálta az állami szuverenitás részleges megosztását, a horvát politikai nemzet territoriális különállását és belpolitikai önállóságát, azaz a belkormányzat, a vallásügy, a köz-

oktatás és az igazságszolgáltatás külön horvát törvényhozás és kormány általi intézését. Az autonómia területén a kiegyezési törvény kizárólagos jelleggel írta elő a horvát nyelv használatát, amely az autonóm hatóságokon kívül a közös kormány horvátországi közegeire is vonatkozott. Ennek az elvnek az érvényesítése biztosította, hogy az osztrák–magyar kiegyezés alapján szervezett külön magyar fegyveres erő keretében létrejött horvát honvédség (domobranstvo) vezényleti nyelve horvát lett.³⁷ A horvát autonómia külsőségeiben is megnyilvánult. Az autonóm szervek és a horvát honvédség saját nemzeti színeiket és a magyar szent koronával fedett horvát címet használták.

A horvát autonómia anyagi alapját az állami bevételekből meghatározott kulcs alapján fedték, amelynek felhasználásáról a szábor döntött. Az autonómiára és a magyar–horvát államközösség, ill. a Monarchia közös ügyeire fordítandó költségek arányát tíz évenként megújítandó pénzügyi egyezményben rögzítették. A közös költségekhez az adóképesség arányában kiszámított horvát hozzájárulás nagysága a kiegyezés idején meghaladta a gazdaságilag fejletlen Horvátország teljesítőképességét, ill. a visszamaradó saját bevétel nem bizonyult elegendőnek az autonómia költségeinek fedezésére. Ezért az autonómia költségvetésére az első tíz évre általányösszeget, évi 2,2 millió forintot állapítottak meg, amely Horvátország bevételeinek 45%-át jelentette. Bár ily módon közös költségekre a horvát jövedelmek 55%-át irányozták elő, erre a célra a horvátoknak még akkor is csupán az általányösszeget meghaladó többletet kellett befizetni, ha az nem fedezte a magyar horvát államközösség büdzséjének és a Monarchia közös költségvetésének szükségleteit. A hiányt ebben az esetben a magyar költségvetésből előlegezték meg, s ha valamelyik évben többlet keletkezett, azt a közös költségekre használták fel. A Monarchia közös ügyeire fordítandó költségekből a magyar kvóta 6,44%-a esett Horvátországra. A kvóta kérdése, a közös költségekhez való hozzájárulás mértéke, miként az 1867 utáni osztrák–magyar viszonyoknak, a magyar–horvát kapcsolatoknak is neuralgikus pontja maradt. Magyar oldalon az autonómiához nyújtott pénzügyi támogatást sokallták, míg horvát részről a pénzügyek közös kezelését tartották hátrányosnak, amiért a pénzügyi önállóságról lemondó unionistákat hibáztatták. Valójában a kiegyezés időszakában a pénzügyek kezelésének módjáról nagyon kevésbé voltak kidolgozottak a horvát elképzelések. A pénzügyi önállóságot eredetileg a Nemzeti Párt sem szabta az államjogi emancipáció feltétlen követelményének, hiszen a pénzügyek mind az alkotmányos cent-

ralizmus gyakorlatában, mind az ausztrorszláv föderalisták programja szerint a központi birodalmi kormány hatáskörébe tartoztak. A kiegyezési tárgyalások során elsősorban Deák Ferenc hangoztatta, hogy az egész Monarchiában egységes közvetett adókat kivéve, a horvátok kapjanak teljes pénzügyi autonómiát, mert a közös ügyek körének szűkítésével csökkenthető a kétoldalú súrlódások lehetősége. Az autonómiával kapcsolatban általános elvként fogalmazta meg a horvát nemzeti önérzetet irritáló magyar gyámkodás minél teljesebb kiküszöbölését. Elképzelései azonban sem a horvát sem pedig a magyar regnikoláris deputációban nem kaptak többségi támogatást. A horvátokat a kiterjedt autonómiával járó pénzügyi terhek bátortalanították el, míg magyar oldalon a dualista partner érdekeit védő Andrássy Gyula miniszterelnök álláspontja érvényesült. A pénzügyi önállóságra kiterjedő horvát autonómiát Andrássy azért ellenezte, nehogy ez a precedens Ciszlajtániában a cseheknek és a lengyeleknek a tartományi autonómián túllépő, a német hegemoniát veszélyeztető törekvéseit ösztönözze. Nem kisebb súllyal esett latba az a megfontolás, hogy pénzügyi önállóság esetén a csekély horvát állami bevételek nem jelentenek kellő biztosítékot a tökeigényes infrastrukturális beruházásokra, elsősorban a vasútépítésre.³⁸

Az összbirodalmi és gazdasági szempontok mellett a magyar-horvát szubdualizmus jellegét és kialakuló intézményrendszerét nyilvánvalóan befolyásolták a két állam eltérő demográfiai területi súlyából, gazdasági fejlettségéből eredő különbségek, valamint hatottak a dualista Monarchia kormányzatának abszolutista maradványai. Mindez tükröződött az autonóm kormányzat felépítésében ill. a horvát autonómia és a magyar központi kormányzat viszonyában. A horvát autonóm kormányzat élén a bán állt, akit az uralkodó a magyar miniszterelnök javaslatára és ellenjegyzésével nevezett ki. A bán a szábornak tartozott felelősséggel, de parlamenti függősége korántsem volt teljes. Hivatali állása elsődlegesen a magyar miniszterelnök és az uralkodó együttes bizalmának függvénye, noha a kormányzáshoz végső soron nem nélkülözhetette a szábor többségének támogatását. Az autonóm kormányzat szervezetének felépítése is a szábor hatáskörébe tartozó, uralkodói jóváhagyást igénylő intézkedésnek számított. A horvát törvényhozásra is érvényes volt az ún. királyi előszentesítési jog, mely szerint minden törvényjavaslatot csak az uralkodó előzetes jóváhagyása után lehetett a szábor elé terjeszteni. A horvát bán nem közvetlenül, hanem a budapesti közös kormányon keresztül, a horvát-szlavón-dalmát miniszter közreműködésével érintkezett az uralkodóval. A horvát-szlavón-dal-

mát miniszter egyfajta alkotmányos udvari kancellárnak számított, aki a budapesti közös országgyűlésnek tartozott felelősséggel, a kormányban szavazati joggal rendelkezett, s hatáskörét a horvát érdekek előmozdítása, védelme s az autonóm kormányzat ellenőrzése alkotta. Ellenőrzési jogát a kiegyezés 1873. évi revíziója módosította, amely szerint a báni előterjesztéseket nem küldhette vissza, hanem véleményezve az uralkodó elé kellett terjeszteni.³⁹ Az uralkodó ezáltal nagyobb ellensúlyt jelenthetett az autonómiát csorbitó központi kormányzati törekvésekkel szemben.

Az autonóm ügyektől eltérően az ún. közös ügyekben, amelyet a Budapesten székelő központi kormány és közös törvényhozás intézett, a horvátok befolyása lényegesen korlátozottabb mértékben érvényesülhetett. Magyar–horvát viszonylatban a közös ügyek jogi eredetüket tekintve két nagy csoportból tevődtek össze. Egyfelől az osztrák–magyar kiegyezésből eredő, Horvátországot is érintő összbirodalmi vonatkozású ügyek (külügy, hadügy és ezek pénzügyi fedezete) és a közös egyetértéssel kezelendő kérdések (mint pl. a kereskedelmi- és vámszövetség, a közös költségek felosztása stb.) összességét, másfelől az államközösségből származó speciális magyar–horvát közös ügyeket jelentették. Az utóbbiak közé az udvartartás költségeinek megajánlása, a hadkötelezettséget illető törvényhozás, az országos pénzügyek, továbbá különböző ipari területek és közlekedési ágazatok tartoztak. A közös ügyekben a törvényhozói jogokat gyakorló pesti parlamentbe a szábor saját soraiból küldhetett a lakosság számáraának megfelelően képviselőket. A számukat 1868-ban 29 főben állapították meg, amely a határőrvidék Horvátországhoz csatolása után az 1880-as évek elején negyvenre emelkedett. A közös ügyeket illetően a horvát képviselők felszólalási és egyéni szavazati joggal rendelkeztek. Hasonlóképpen rendezték az arányos horvát képviseletet az osztrák–magyar közös ügyeket ellenőrző delegációban, ahol négy horvát képviselő s egy felsőházi tag kapott helyet. A horvátok mindkét testületben szabadon használhatták a nemzeti nyelvet.

Parlamenti befolyásukat elsősorban a többségi elv korlátozta, hiszen a magyar képviselők közel tízszeres számbeli túlsúlyban voltak. A horvát képviselők parlamenti súlya így behatárolta a közös ügyekben az érdekérvényesítés és a központi kormány ellenőrzésének lehetőségét. A kiegyezési törvény azonban több olyan elemet tartalmazott, amely az aszimmetrikus parlamenti erőviszonyoktól függetlenül a közös ügyek területén körülbástyázta a horvát autonómiát. A kiegyezési törvényt nem lehetett a közös

országgyűlésen, hanem csak a magyar parlament és a horvát szábor kölcsönös hozzájárulásával módosítani. Nagy elvi jelentősége volt annak a rendelkezésnek, hogy az állami jogositványok folyamatos bővülésének időszakában a kiegyezési törvény kizárta a közös ügyek kiterjesztésének lehetőségét. Minden olyan ügyet, amely a közös országgyűlésnek és a központi kormánynak fenntartott területeken kívül esett, az autonómia hatáskörébe utaltak. Egyes speciális pénzügyi műveletekhez, mint például a horvát-szlavón állami földbirtok elidegenítéséhez, a szábor beleegyezésére volt szükség (8.). Azokban a minisztériumokban pedig, amelyek hatásköre Horvátországra is kiterjedt, horvát osztályokat kellett felállítani, s a hivatali állásokat, éppúgy mint a közös kormány horvátországi közegeinél, lehetőség szerint horvát illetőségű hivatalnokokkal betölteni. A horvát honos tisztviselők aránya ill. a horvát nyelv kizárólagos használatának későbbi mellőzése és a magyar nyelv bevezetésének kísérlete a horvátországi közös hatóságokkal való hivatali érintkezésben, különösen pedig a közös kezelésű vasúti és postai igazgatásban, állandósította a kiegyezés értelmezése körüli magyar–horvát polémiát.

Területi vonatkozásban a horvát unionisták a kiegyezési tárgyalások során lemondtak az etnikai és a történelmi elv egyidejű érvényesítéséről. Muraköz, Isztria és az észak-adriai szigetek, amelyek kívül estek a horvát történelmi államterületen, 1866-tól eltérően nem szerepeltek a horvát területi követelések között. Megkísérelték viszont a Török Birodalom boszniai területeire támasztott horvát igényt elfogadtatni, de ettől a kérdés külpolitikai vetülete miatt magyar részről zárkóztak el.⁴⁰ Ily módon a kiegyezés csak a Habsburg-monarchiához tartozó területekre ismerte el a három megye királyság integritását. Ez elvben a báni Horvátország, Szlavónia, a tizenegy határőrezred és Dalmácia együvértartozását deklarálta, de az Ausztriához tartozó Dalmácia államjogi helyzetén ténylegesen nem változtatott. Kimondták, hogy Magyarország elősegíti Dalmácia és Horvátország egyesítését, de az osztrák dualista partnerrel nyilvánvaló konfliktust jelentő területátcsatolás keresztülviteléhez hiányzott a kellő magyar elszántság és főként az érdekelttség. Területi kérdésekben a magyar és horvát érdekek elsősorban a katonai határőrvidék polgárosítása ügyében estek egybe. A határőrvidéket magyar részről mint a birodalmi centralizmus restaurációjának lehetséges bázisát kívánták felszámolni, és polgári igazgatás alá helyezni. A horvátok számára pedig ezáltal nyílt lehetőség, hogy e körzeteket, ahol jelentős szerb lakosság is élt, integrálják a horvát államba. A magyar kormány nyomására 1869-ben kezdődött meg a határőr-

vidék több mint egy évtizedig tartó reformja, amelynek eredményeként megduplázódott a horvát autonóm kormány igazgatása alatti népesség és terület nagysága. Ez azt jelentette, hogy a Monarchiához tartozó horvát etnikai és területi állomány közel kétharmadát foglalta magában az autonómia. Fiume hovatarozása kérdésében viszont nem született megállapodás. A horvátok az állami közösség elismerése fejében reméltek engedményt a kikötőváros ügyében, a magyarok Szlavónia átengedését akarták a Fiume birtoklásával kompenzálni. A fiumei olasz polgárság gazdasági érdekei, nyelvi és közigazgatási autonómiája szempontjából ígéretesebbnek látszott a kivételezett helyzetű kikötővárosi státuszt jelentő magyar fennhatóság, mint a gazdaságilag elmaradott, a horvát nyelv dominanciáját a saját államterületén nem kisebb elszántsággal érvényesítő Horvátországhoz tartozás. Megállapodás híján és a kölcsönös jogigény kinyilvánítása mellett az 1870-ben kiadott ún. fiumei provizorium, amely a dualizmus idején mindvégig fennállott, a magyar kormány által kinevezett kormányzó igazgatása alá helyezte a kikötővárost.

Az 1868. évi magyar–horvát kiegyezés historiográfiai tablóján többnyire sötét tónusú, kudarcot sejtető színek dominálnak.⁴¹ A negatív értékelést egyik forrása az a megközelítési mód, amely a kiegyezést a nemzeti mozgalom optimális érvényesülésével, az önálló államisággal mérte össze. Más szerzők az ausztrójugoszlavizmus ideáljának megghiúsulása, a horvát vezetésű délszláv egység és a monarchián belüli állami egyenrangúsítás elmaradása miatt marasztalják el a szubdualizmust. Kétségtelen, hogy a kiegyezés a horvátok számára a nemzeti önmegvalósítás korlátozott formáját tette lehetővé. Ez azonban végső soron egybesett a horvát nacionalizmus egyik jellegzetes irányzatával, s lényegében megfelelt a horvát etnikum kondíciójának és gazdasági fejlettségének. A kiegyezés megkötésekor a horvát nemzeti terület erősen széttagolt, gazdasági szempontból rendkívül hátramaradott régióknak számított. A kiegyezés létrejötté elősegítette e területek igazgatási egyesülését, gazdasági integrálódását és a modernizálás-felzárkózás folyamatának a horvát vezetőréteg általi befolyásolását. A horvát autonómia ugyanis magában hordozta az államiság számos elemét, s kormányzati-törvényhozói jogositványai szélesebb körre terjedtek ki, mint amekkorát az 1848 előtti feudális keretek nyújtottak, vagy a forradalom alatt készült ausztrioszláv programok előirányoztak. Nem is szólva az 1860-as évek első felében az alkotmányos centralizmus gyakorlatáról. Az 1868-as kiegyezés következtében lehetővé vált, hogy Horvátországnak külön polgári és büntető jogrendszere,

közigazgatási szervezete, s a népiskolától az egyetemig önálló iskolarendszere alakult ki. A horvát szubdualizmus keretében fennmaradt ugyan a Horvátország feletti magyar fennhatóság, de a horvátok a Habsburg-monarchiában a két vezető nemzetet követően a legmesszebbmenő intézményes autonómiával rendelkeztek, amelyhez hasonlóra az európai államok gyakorlatában csak kevés példa akadt. Az ír Home Rule mozgalom kielégítésére vállalkozó angol liberális politikus, Gladstone például az 1880-as években többek között a magyar–horvát kiegyezést mint követendő modellt vette figyelembe az ír autonómia létrehozását célzó törvényjavaslatának (Home Rule Bill) kidolgozásakor, amelynek életbe léptetését egyébként elvetette az állami egységet féltő angol parlament.⁴² A magyar–horvát közjogi kompromisszum elfogadottsága és támogatottsága sohasem érte a kívülről és külföldi kortársak pozitív méltánylásának szintjét. A horvát nemzeti közvélemény nehezen békült meg a korlátozott önmegvalósítással, különösen az állami egyenrangúság és a pénzügyi önállóság hiányával. A kiegyezést tető alá hozó unionista nemesi liberálisok a belső elégedetlenség folytán gyorsan elvesztették nemzeti legitimációjukat. Az egyedüli kormányzás számukra csupán egyetlen parlamenti cikluson keresztül tartott. A horvát autonómiának az 1868-ban kialakult rendszere intézményesen bebiztosította, hogy a magyar–horvát államközöséget támogató nemesi liberálisok szinte a dualista Monarchia felbomlásáig részesei maradtak az autonóm törvényhozó és végrehajtó hatalomnak. A száborban a választott képviselők mellett 50%-ot tett ki a többnyire földbirtokos virilisták aránya, akik választás nélkül kerültek a törvényhozó testületbe. Az autonóm igazgatásnak a magyar kormánytól is függő pozícióit, mint a báni tisztséget és a horvát–szlavón–dalmát miniszteri állást a dualizmus korában többnyire horvátországi nemesi földbirtokosok töltötték be. Az államjogi kapcsolat és a társadalmi *status quo* védelmére szorítókozó unionisták befolyása az 1870-es években érzékelhetően csökkent a horvát politikában. A dualista struktúra birodalmi méretű sikertelen átalakításának kísérlete, mely a ciszlajtán Hohenwart-miniszteriumhoz kapcsolódott, a kiegyezést elutasító Nemzeti Pártot az államjogi ellenzékiiség feladására készítette. Az unionistákkal való pártfúzió révén létrejött új kormánypártban és az autonóm kormányzatban lényegében a volt nemzeti pártiak jutottak meghatározó szerephez. Az így kialakuló parlamentarizmus Horvátországban lehetővé tette a jogi, igazgatási, oktatási és kulturális intézményrendszer liberális szellemű korszerűsítését, s a horvát területi integritás részleges helyreállítását eredményező határörvidéki reformok befejezését.

- ¹ Miskolczy Gyula: A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában. I. Budapest, 1927.; Jaroslav Šidak et al.: Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret. Zagreb, 1990.
- ² Wolfgang Kessler: Politik, Kultur und Gesellschaft in Kroatien und Slawonien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts Historiographie und Grundlagen. München 1981, 118–130.; Mirko Valentić: Vojna Krajina i pitanje njizina sjedinjenja s Hrvatskom 1848–1881. Zagreb 1981, 46.
- ³ Kessler: i. m. 89–96, 269–287.; Jaroslav Šidak: Stranački odnosi u Hrvatskoj prije 1848. In: Studije iz Hrvatske povijesti XIX stoljeća. Zagreb 1973, 125–151.; Varga János: Helyét kereső Magyarország. Budapest 1982. 77–92.
- ⁴ György Szabad: Hungary's Recognition of Croatia's Self-Determination in 1848 and its Immediate Antecedents. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica 21 (1981), 23–38.
- ⁵ Gergely András: Egy gazdaságpolitikai alternativa a reformkorban (A fiumei vasút). Budapest 1986. 37–38.
- ⁶ Kossuth Lajos Összes Munkái. XI.kötet. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. Szerk. Barta István. Budapest 1951, 382 és 434–35.
- ⁷ Az 1848-as törvénycikkekre lásd: Magyar törvénytár. 1836–1868. évi törvény-cikkek. Budapest 1896, 216–260.
- ⁸ Károlyi Árpád: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Budapest 1936, 110–114 és 272.
- ⁹ Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországnán. Budapest 1980, 22–24 és 144–146.
- ¹⁰ Ernest Bauer: Joseph Graf Jellachich. Wien–München 1975.; Jaroslav Šidak: Seljačko pitanje u hrvatskoj politici 1848. In: Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848–1849. Zagreb 1979, 175–195.
- ¹¹ E. I. Ignatijewitsch (Tkalac): Croaten, Serben, Magyaren, ihre Verhältnisse zu einander und zu Deutschland. Wien 1848, 20.
- ¹² Jaroslav Šidak: Poslanstvo hrvatskog sabora austrijskom parlamentu god. 1848. In: Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848–1849. Zagreb 1979, 175–195.
- ¹³ A magyar békeajánlat iratai: Kossuth Lajos összes munkái. XII. kötet. Szerk. Sinkovics István. Budapest 1957, 800 és 805–806.; Szabad i. m. 30–38.
- ¹⁴ Katus László: A magyar politikai vezetőréteg a délszláv kérdéstről 1848 és 1867 között. In: Szerbek és magyarok a Duna mentén II. Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből (1848–1867). Szerk. Fried István. Budapest 1987, 166.
- ¹⁵ Deák Ferenc beszédei 1842–1861. II. kötet. Összegyűjtötte Kónyi Manó. Budapest 1903, 605–616.
- ¹⁶ Mirjana Gross–Agnéza Szabo: Prema Hrvatskome gradanskom društvu. Zagreb 1992, 250–251.
- ¹⁷ Emerich Bogovich: Politische Rückblicke in Bezug auf Kroatien. Agram 1861, 74–75.

- ¹⁸ Gross-Szabo: i. m. 129-140.
- ¹⁹ Jaroslav Šidak: Ivan Mažuranić kao političar. In Šidak 1973, 297-300.; Gross-Szabo: i. m. 170-180.; Vasilije Dj. Krestić: Horvatska-ugarska nagodba 1868. Beograd 1969, 177-196.
- ²⁰ Gross-Szabo: i. m. 192-198.; Krestić: i. m. 214-219.
- ²¹ Deák Ferenc beszédei 1861-1866. III. kötet. Összegyűjtötte Kónyi Manó. Budapest 1903, 556.
- ²² Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései. Budapest 1928, 179-184. Gross-Szabo: i. m. 200-203. Krestić: i. m. 220-225.
- ²³ Petar Korunić: Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici. Zagreb 1986, 278-318.
- ²⁴ Somogyi Éva: A birodalmi centralizációtól a dualizmusig. Budapest 1976, 149.
- ²⁵ Korunić: i. m. 311-312.
- ²⁶ Gross-Szabo: i. m. 207-208.; Krestić: i. m. 235-236.
- ²⁷ Somogyi: i. m. 178-182.
- ²⁸ Ress Imre: A szerb külpolitika és a Habsburg monarchia dualista átalakulása 1865-1867. In: A magyar polgári átalakulás kérdései. Szerk. Gergely András, Dénes Iván és Pajkossy Gábor. Budapest 1984, 381-402.
- ²⁹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Kabinettsarchiv, Geheimakten. Karton 21. I April 1867.
- ³⁰ Magyar Országos Levéltár Budapest, K 26, magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867. április 1.
- ³¹ Deák Ferenc beszédei 1861-1866. IV. kötet. Összegyűjtötte Kónyi Manó. Budapest 1903, 482-490.
- ³² Gross-Szabo: i. m. 209-211. Krestić: i. m. 253-261.
- ³³ Vojislav V. Vučković: Politička akcija Srbije u južnoslovenskim pokrajinam Habsburške monarhije 1859-1874. Beograd 1965, 297.
- ³⁴ Mirko Valentić: Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s hrvatskom 1849-1881. Zagreb 1981, 141-144.
- ³⁵ Gross-Szabo: i. m. 221-223.; Krestić: i. m. 264-278.
- ³⁶ Csengery: i. m. 185-239. A magyar-horvát kiegyezési törvényt tartalmazó 1868. 30. tc. lásd: Magyar törvénytár. 1836-1868. évi törvénycikkek. Budapest 1896, 422-432.
- ³⁷ Josip Horvat: Kultura Hrvata kroz 1000 godine. Zagreb 1942, 450-451.
- ³⁸ Deák és Andrassy eltérő koncepciójára lásd Csengery: i. m. 218-224, valamint Josip Živković: Kako je postala hrvatsko-ugarska nagoda. U Zagrebu 1892. 56-74.
- ³⁹ A magyar-horvát kiegyezési törvény revíziójára lásd az 1873. évi XXX. tc. Magyar törvénytár, az 1872-1874. évi törvénycikkek. Budapest 1896, 222.
- ⁴⁰ Csengery: i. m. 210.
- ⁴¹ A magyar-horvát kiegyezést értékelő fontosabb munkák a teljesség igénye nélkül:
Vasilije Krestić: Über einige politisch-historische Bedingungen der Entstehung

des kroatisch-ungarischen Ausgleichs 1868. In *Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867*. Bratislava 1971, 783–829.

Wacław Felczak: *Ugoda węgiersko-chorwacka 1868 roku*. Warszawa 1969.

Ferdo Hauptmann: *Der kroatisch-ungarische Ausgleich von 1868*. In: *Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867, Seine Grundlagen und Auswirkungen*. München 1968, 36–48.

Branko M. Pešelj: *Der ungarisch-kroatische Ausgleich vom Jahre 1868*. In *Der österreichisch-ungarische Ausgleich vom 1867. Vorgeschichte und Wirkungen*. Wien 1967, 169–185.

Mirjana Gross: *The Character of Croatian Autonomy in the First Decade after the Hungarian-Croatian Compromise of 1868*. In *The Mirror of History. Essays in Honor of Fritz Fellner*. Santa Barbara-Oxford 1988, 275–294.

A magyar-horvát kiegyezésnek a horvát nemzeti fejlődésben betöltött pozitív vonatkozásait a feldolgozások közül közül egyedül Josip Horvat értékeli. Vö. 37. lábjegyzet.

⁴² Anton Radvánszky: *Das ungarische Ausgleichsgesetz vom Jahre 1867*. In *Der österreichisch-ungarische Ausgleich vom 1867. Vorgeschichte und Wirkungen*. Red. Peter Berger. Wien 1967, 109.

Varsányi Péter István

**Adalékok a vidék forradalmához.
Az 1848-as változások Magyarország
nyugati régiójában**

A régió társadalmi képének néhány vonása

Az általunk vizsgálatra kiválasztott és – talán önkényesen – körülhatárolt régió öt megyéje 283 négyzetkilométer nagyságú területet foglalt magában, ahol 1841-ben 1 068 377 lakos élt.¹ A legnépesebb megye, Pozsony, a maga 269 153 lakosával, a legkisebb Moson 58 361 fővel. Magyarország e nyugati sávjában öt jelentősebb nemzetiség élt: aránylag a legnagyobb a magyar (48,5%); majd a német (24,4%), a szlovák (11%), a horvát (9,4%) a szlovén (3,6%) és egyéb, főleg zsidók (3,1%) következnek. A legtöbb magyar – propozícióját tekintve – Zala megyében lakott (74%), a legkevesebb Moson megyében (13%). Valamennyi megyében csupán a magyar és a német népcsoport volt jelen, míg a szlovénok csak Vasban és Zalában, a szlovákok pedig kizárólag Pozsony vármegyében.

Zala megye 563 községe közül 420 minősíthető magyar lakosságúnak, 109 horvátnak, a többi szlovén (29) és német (5). A horvát falvak a Muraközben, a Dráva és a Mura mellékén, a szlovén falvak Lendva és a Kerka mentén sorakoznak, a németek csupán egy-egy nyelvszigetet alkottak. A „kemény fajnépek dolgában” – írta 1902-ben Balogh Pál (1854–1933) statisztikus – Zala megye méltó testvére Vasnak.² Az utóbbi törvényhatóság területén a magyarok 285 községben éltek; a németek (hiencek) a Gyöngyös-melléki és a németújvári hegyek között; a szlovénok (vendek) a Mura és a Lendva vidékén. A horvátok 38 községe négy szigetcsoportban tömörült a Pinka és a Strém völgyében, a körmendi Rába-völgyben. A Sopron megyei községek közül 120 nevezhető magyar lakosságúnak, 85 németnek és 31 horvátnak.³ Moson vármegye – elfogadva Fényes Elek (1807–1876) minősítését – az ország egyetlen megyéje, ahol a német ajkúak képezték a többséget: a hatvan község közül 37 tartozott e nemzetiséghez, 14 mondható magyarnak és 9 horvátnak.⁴ Pozsony vármegye 314 községéből tisztán magyarnak tekinthetők a felső- és alsó-csalálóköziek (150), szlováknak a nagyszombati és az úgynevezett

„hegyentúli” járáshoz tartozók (80); vegyesen magyarnak és szlováknak a pozsonyi és a külső járásbeliek (84).⁵

A régió társadalmi képe természetesen még tovább tagolható. Megemlíthetjük – a később tárgyalandó városok mellett – a vásártartási joggal rendelkező mezővárosokat, a királyi kiváltságlevéllel rendelkező községeket, a zsidó falvakat, a nemesi községeket stb.⁶ Témánk szempontjából azonban ezt a kérdést nem látjuk fontosnak. Nem lehet elsikkadni azonban afelett, hogy országos viszonylatban Pozsonyban élt a legtöbb nemes: 32 500 fő, a lakosság 12%-a. Jóval mögötte található Zala megye a maga 8,8%-val (24 239 fő) és Vas megye 8,6%-kal (23 541).⁷ Az érintettek zöme kis- és középnemes volt, valamint szép számmal léteztek nemesi falvak is, melyeknek lakosai jelentették a „régijog” szerint szavazók derékhadát. Ha az 1848-as, első népképviselői választások összeírásaiba tekintünk, Pozsony megyében 87 olyan községet találunk, ahol több volt a nemesi kiváltsága („régijog”) szerint szavazó, mint az áprilisi törvények (V. törvénycikk) által feljogosított új. Csak a példa kedvéért: Nemeskajal /ma: Kajal), Alistál (Dolny Stál), Réte (Reca), Nagy- és Kispaka (Velka és Mala Paka); Vas megyében ebbe a kategóriába 66 község tartozott, mint Felsőőr (Oberwart), Pinkafő (Pinkafeld) stb.; Zalában 63 (például Szentgyörgyvölgye, Kővágóórs). Ugyanakkor jelentős nagybirtokok is voltak e régióban, ismert történelmi arisztokrata-családokkal. Csak Sopron megyében egy, 1848. június 1-jén készült, kimutatásban 27 főrendet említenek (Esterházyak, Széchenyiek, Zichy stb.);⁸ de ebben a régióban volt birtokuk a Batthyányoknak, a Festeticseknek, az Erdődyeknek. Talán az sem érdektelen, hogy az első felelős minisztérium kilenc tagja közül négy e megyékben volt honos és birtokos (maga a miniszterelnök, Batthyány Lajos gróf, továbbá Széchenyi István gróf, Esterházy Pál herceg és a Zala megyei Deák Ferenc).

Az öt megyében az 1840-es években mindössze 14 város volt 104 121 lakossal (ami a régió összlakosságának 9,75%-a). Közöttük található – a városlakók számát véve alapul – az ország negyedik városa, Pozsony 35 254 lélekkel; vagy a legkisebb szabad királyi város is (Ruszt, 1091 fő). A tizennégy település között kilenc büszkélkedhetett *szabad királyi* címmel, ebből is öt Pozsony megyében (a megyeszékhely mellett Nagyszombat, Modor, Bazin, Pozsonyszentgyörgy), három Sopron megyében (a már említett Fertő parti városka mellett a megyeszékhely és Kismarton). Vas megye egyetlen szabad királyi városa Kőszeg. Zala és Moson megye ilyen kitüntetett jogállású és múltú településsel nem dicsekedhetett. Lélekszámuk sorrendjében vi-

szont a következő városok említhetők: Nagykanizsa (8746), Keszthely (6744), Szombathely (4100), Zalaegerszeg (3422) és Magyaróvár (1960 fő).

Az első kérdés, amely e régió képletét vizsgálva felmerülhet: ahol ilyen magas a nemesség, a tradicionális patríciusok aránya, hogyan viszonyulnak ott 1848 polgári átalakulásához? A jobbágyfelszabadításhoz például, hisz a diétára küldött követeik az előzőek rovására mondtak le a nemes családok megélhetésének addigi alapjáról, az úrbéri szolgáltatásokról.

Az átalakulás első jelei

Még a pesti forradalom előtt, de már a bécsi események ismeretében vetette fel Bernáth Zsigmond (1790–1882), Ung megye ellenzéki követe azt a gondolatot, hogy szerkesszenek a megyei követek a szokásos egyéni jelentés helyett némileg egységeset. Ez március 15-re – Kossuth Lajos (1802–1894) instrukcióival, Szentkirályi Móric (1807–1882) fogalmazásában – el is készült. Az exponált tárgyak közül néhány: szabad sajtó, a „belnyugalom és béke, az élet és vagyon biztosítása”, nemzetőrség felállítása, közteherviselés, az úrbéri viszonyok megszüntetése kármentesítéssel. A követi kar abban bízott, hogy az „elágazó érdekek” összeegyeztethetők, a honpolgárok „...jogban, érdekekben, kötelességben és hazaszeretetben egy nemzetté összeforrasztása” megvalósítható. A nyilatkozat (jelentés) kibocsátói magukat immár nem más-más osztályok, hanem az „összes nemzet” képviselőinek nyilvánítják.⁹

1848 márciusában a törvényhatóságok (megyék, szabad királyi városok tanácsai) némileg eltérő időben és módon reagáltak a Pozsonyban történetekre. Földrajzi helyzetükből következően korábban intézkedhettek e régió megyéi, magisztrátusai, mint az alföldi (az általunk alaposabban vizsgált szegedi, hódmezővásárhelyi vagy makói) települések, testületek. Hamarabb juthatott információhoz, vagy hamarabb használta azt fel például az a megye, amelynek ellenzéki követe volt (Vas, Pozsony, Zala), mint amelyiknek konzervatív (itt Sopron, amott például Csongrád). Eltérés fedezhető fel abban is, hogy a nyugati megyékben, városokban az első visszahatások megmaradtak a hatósági keretek (közgyűlés, városi tanács) közt, míg az Alföld közönsége többnyire népgyűléseken csatlakozott – konkrétan a 12 pont elfogadásával – a pesti történésekhez (Szegeden március 18-án, Hódmezővásárhelyen és Makón március 26-án¹⁰).

Tudomásunk szerint legkorábban, március 15-én a Zala megyei közgyűlés fogalmazta meg kívánalmait Kossuth március 3-i felirati javaslatának ismeretében: a sajtószabadság törvénybeiktatása, a magyar katonák hazahozatala, az adminisztrátori rendszer felszámolása. Az utóbbi kérdés időszerű volt, de már nem korszerű: az tulajdonképpen feudális jellegű kívánalomnak minősült, mivel az adminisztrátor kinevezése a nemesi (megyei) önkormányzatot sértette.¹¹ Az is tény, hogy ez az ellenzék különböző irányzatainak, csoportjainak összefogásában kapott – nem lebecsülendő – taktikai szerepet.

Szombathelyre a megye követei (Vidos József, Szabó Miklós) küldték meg a felirati javaslatot, amely – szerintük – „...a nemzet választottjai manifesztációjának tekinthető”. A március 13-án tartott megyei közgyűlésen a felirat „osztatlan sympátiával találkozott”, csupán a főrendi tábla vonakodását rosszallották.¹² Március 16-án délben „sebes postán” érkezett meg a követi kar együttes jelentése a nyomatékos, de annak az időnek jellegzetes intelmével: „...megértve a kor idő szavát higgadt komolysággal tanácskozzanak a teendők felett”.¹³

A másnap tartott közgyűlés – Széll József alispán előadásában – örömmel nyugtázhatta, hogy az európai mozgalmakkal ellentétben nálunk a „békés reform” valósult meg. Határozatban mondták ki, hogy a további intézkedéseket „közös lelkesedéssel” támogatják; az ideiglenes kormányzattól a rend és „benső bátorság” biztosítását várják.¹⁴ Szombathely város közgyűlése 16 pontba foglalta a korábbi reformokat meghaladó követeléseit. A pesti 12 pont és a szombathelyi 16 között szembeötlő az átfedés (a sajtószabadság, a felelős minisztérium, az úrbéri viszonyok megszüntetése, a közteherviselés, a népképviselő, a nemzeti őrsereg felállításának problematikája). A szombathelyiek mindemellett felvetik a népnevelés, a papi tized „kárpótlás nélküli eltörlése”, a büntető törvénykönyv, Pest-Buda valóságos fővárossá fejlesztésének kérdését. A „kívánságlistával”¹⁵ fennálló érintkezés – legalábbis szerintünk – nem tekinthető a véletlen művének. Szombathelyen március 17-én még nem ismerhették a márciusi ifjak 12 pontját, de az annak megfogalmazását indukáló pozsonyi kezdeményezéseket (felirat, a követi kar nyilatkozata) igen. Elég csak utalni a sajtószabadságot, a közteherviselést és a nemzetőrséget szorgalmazó szombathelyi I., 4., 9. és II. pontra.¹⁶ Ezek megtalálhatók a követi kar március 15-i közös nyilatkozatában (s mint láttuk, ez már 16-án Szombathelyen ismeretessé vált). Az viszont más kérdés, hogy Horváth Boldizsár (1822–1899) és elvbarátai néhány dologban meghaladták a pozsonyi nor-

mákat: nincs szó kárpótlásról (5. pont), teljes jogegyenlőséget követeltek (9. pont), népképviselet a megyék rendezésénél (10. pont). A szombathelyi városatyák e kardinális kérdések mellett még a népnevelés, a független községi rendszer bevezetésének, a büntető törvénykezés korszerűsítésének, Pest-Buda valóságos fővárossá emelésének kérdését is felvetik.¹⁷ A „...többit pedig magával hozandja a kor” – zárul a megyeszékhely közgyűlésének „petitionalis” felterjesztése.

A Vas megyei és a szombathelyi intézkedések nem keltettek egyhangú rezonanciát a megye társadalmában. Amíg például Zsiray Pál, a győrvári plébános a szabadság kiterjedése felett örvendezett („Van Isten! Minden jó az Istentől árad. Napjainkban a törvényben lakóira kiterjedt - Isten ajándéka”);¹⁸ addig Kunc Adolf a monográfiájában az árnyoldalra is rámutat: „üdvös eredményei” kétségtelen érdeme mellett „...inkább egyesek, főleg a volt jobbágyosztálynak a szabadság felett való féktelen örömeztetéséből” fakadóan az események „itt-ott kihágásokra vezettek”.¹⁹

A „volt jobbágyosztálynak” megmozdulásaitól a pozsonyi országgyűlés, és a kormányát éppen szervezni kezdő Batthyány Lajos gróf (1807–1849) egyaránt tartott. A megbízott miniszterelnök 1. számú körlevelében (március 17-re datálható) a kinevezés tényének közlése mellett a címzetteket (törvényhatóságok) egyelőre „...a közbéke és nyugalom fenntartására” szólította fel. A nem kívánt parasztmozgalmakat megelőzendő, az országgyűlésben március 18-án terjesztették elő a jobbágyfelszabadításról, a közteherviselésről szóló törvényjavaslatokat. A március 19-én fogalmazott, de 22-én postázott 2. számú miniszterelnöki körlevél már ezt a fejleményt is közli az alispánokkal, a szabad királyi városok „ elnökeivel”.²⁰

A törvényhatóságok többsége ezeket a körleveleket rendre megtárgyalta, „érdemes választott községükkel” közölte; valamint kellő illendőséggel üdvözölték – az átalakulás apropójából – az ország nádorát, megbízott miniszterelnökét.²¹ Sopron megye közgyűlésén inkább a Batthyány-kormány minisztereként, semmint az ország legnagyobb földbirtokosainak reprezentánsaként foglalkozott a változással Esterházy Pál herceg (1786–1866), főispán: ha nem kerül sor az úrbéri szolgáltatások és a papi tized eltörlésére, ha nem lép életbe a közteherviselés és a népképviseleti országgyűlés intézménye, „...a nemzetiség és a nemzeti egész lét is könnyen veszélyeztetve lett volna” – mondotta. Amikor a megye az uralkodónak külön feliratban köszöni meg az új törvényeket, a felelős minisztérium kinevezését, már nem adnak utasítást a követeiknek; csupán annyit kívánnak, hogy „...a még előforduló kérdések megoldásában

magukat... általjában a megyének szelleméhez alkalmazták". Amely viszont meglehetősen konzervatív volt. Ugyanakkor – elkerülendő a „nép között támadható mozgalmakat” – a szolgabírókat a lakosság kellő tájékoztatására utasítják.²² A Pozsony megyei közgyűlés napirendjén Batthyány 2. sz. körlevele március 28-án szerepelt. A megye vezetése – tekintve, hogy az országgyűlés „mihamar be fog rekesztetni” – a körlevélben exponált kérdésekben intézkedések megtételét nem tartotta szükségesnek.²³

A közigazgatás megújítása

Batthyány Lajos miniszterelnöki kinevezését István nádor (1817–1867) március 17-én kelt levelében tudatta a megyékkel és a szabad királyi városokkal. A legtöbb törvényhatóság ezt a nádori tájékoztatást – amellyel ugyan, legalábbis az Állami Konferencia szerint, a főherceg túllépte kapott „teljhatalmát”²⁴ – udvariasan tudomásul veszi, az új miniszterelnököt köszönti, a fejleményt a „választott községgel” közli.²⁵ A modern magyar közigazgatás e – minőségileg más szint hozó – változása legélénkebben a miniszterelnök szűkebb pátriája, Vas vármegye közgyűlését foglalkoztatta. Március 30-án a „lelkesezés hálás érzetével” fogadták a nádor értesítését, mert a „...Minister Elnök Úrban és az általa alakított Ministerium egyéb tagjaiban nem csak a szabadságnak azon bajnokait tiszteli, kik ezen fényes eredmények elő idézésében legnagyobb elszántsággal küzdöttek, hanem benne látja egyszersmind az alkotmányos életnek biztos garantiáját is”.²⁶ Figyelemre méltó azonban az, hogy az a megye, amely két minisztert is „adott” a felelős kománynak, csak Esterházy Pál herceget (a király személye körüli miniszter) köszönti, a közlekedés és közmunkaügyi tárca vezetőjéről, Széchenyi István grófról (1791–1860) hallgat.²⁷ Mintha az örökös főispán respektusa ebben a megyében (talán hivatalból) mégiscsak nagyobb lehetett, mint a nemes grófé. Moson megye közgyűlése nem volt ennyire figyelmetlen: miniszterre lett követében „...a nemzeti jobblét küzdelmeinek veterán hőseit” üdvözölte május 1-jén.²⁸

Miniszterelnöki működését Batthyány voltaképpen az említett 2. számú körlevél kibocsátásával kezdte el. A béke és a rend fenntartására vonatkozó figyelmeztetést kiegészítve, Batthyány konkrét rendelkezéseket is küldött: a veszélyes mozgalmak figyelésére és megelőzésére a törvényhatóságok szervezzenek „*állandó választmányt*”; városokban és népesebb helyeken a „*vagyonosabb osztály tagjaiból alkossanak őrsereget*; „*szükség esetén*” a hatóságok küldjenek tudósítást a minisztériumnak.²⁹

Régiókban az első ilyen, legalábbis e néven a közbátorság fenntartására létrejövő testület, már a forradalom másnapján, Sopron megyében alakult meg. Mindenekelőtt arról született döntés, hogy – „...a szükséges intézkedések feletti tanácskozás végett” – március 29-re közgyűlést hívnak össze. Ezen óhajtották meghallgatni a megyei követek beszámolóját.³⁰ Másnap, március 17-én Vas megyében állították össze az állandó választmányt. Széll József első alispán lett a 29 fős testület elnöke.³¹ A többi megyében mindegyik némi késéssel került sor.

Pozsony megye e testülete az 1848. március 28-i közgyűlésen alakult meg. A tizenkettes grémium tagjai között a Zichy és a Pálffy grófi családok egy-egy tagja is megtalálható, valamint a szabadságharc majdani mártírja, Jeszenák János báró (1800–1849).³² Sopron szabad királyi város állandó választmánya („...a veszélyes következmények megelőzésére”) március 19-én létesült. Elnöke Martiny Frigyes polgármester, néhány ismertebb nevű tagja: Széchenyi unokaöccse, Széchenyi János gróf (1802–1874), valamint a jeles evangélikus lelképásztor, Görgei Artúr unokafivére, Kolbenheyer Mór (1810–1884).³³ Az összetétel valóban azt igazolja, hogy ezek, a régi megyegyűlések által választott központi „csendességre ügyelő” választmányok távolról sem voltak olyan forradalmi testületek, mint például a Pest megyei. A zalai választmány tizennégy fős testületét például egy arisztokrata, tíz középbirtokos táblabíró és csupán három mezővárosi polgár alkotta.³⁴

A polgári átalakulás egyik fontos kérdésének minősült a vármegye helyének meghatározása az új rendben. Közismert tény, hogy eddig a nemesi vármegye közigazgatásának legfontosabb testülete a közgyűlés (congregatio generalis) volt, amelyen – legalábbis elvileg – a megye minden nemesse megjelenhetett, szavazhatott. E közgyűlés hatásköre meglehetősen tág térre terjedt ki: a főispán kivételével ott választották meg, ellenőrizték vagy mentették fel a vármegye tisztviselőit; e szerv gondoskodott a megye háztartásáról (például bizonyos adók kivetésével).

A pozsonyi országgyűlésen 1848. április 2-án kezdődött a megyék helyzetét szabályozó törvény vitája. E kérdésben már korábban is megütköztek az ellenzék egyes csoportjai: a municipalisták (Kossuth) a centralistákkal (Eötvös). A törvényjavaslat disputájában több álláspont is kifejeződött: meg kell szüntetni a nemesek fejenkénti szavazatjogát a megyegyűléseken, azokat tisztán képviseleti alapra kell helyezni (Kossuth); a megyegyűlésen maradjon meg a nemesek fejenkénti szavazati joga, a nem nemesek községenként vagy képviselők útján voksolhasanak (a követek többsége); teljes centralizáció, amiben a megye-

rendszer meg kell szüntetni (Pázmándy Dénes). Ez utóbbival kapcsolatban tette azt a kijelentést Kossuth, hogy „...a mely perczben a municipiumok megszüntetnek, ő polgára ezen hazának nem lesz”. A gyakorlat létrehozott egy negyedik változatot is: Pest és Bars megye a március 15-ét követő megyegyűlésén minden lakosának megadta a részvétel és a szavazás jogát (universal suffrage).

Kossuth javaslata ellen Széchenyi István és Pázmándy Dénes egyaránt fellépett, bár kettejük álláspontja csak egyetlen felületen érintkezett: a népképvisellettől a nemzetiségek beözönlését, a magyar (nemesség) megyei hegemoniájának elvesztését látják. Széchenyi egyelőre azt javasolta, hogy a megyékben a következő országgyűlésig minden maradjon a régiben. Kossuth a rá jellemző magabiztossággal jelentette ki: „Azért a rendnek, szabadságnak érdekében a hatósági rendszert... össze kell egyeztetni a parlamentáris kormánnyal. S ha Európa státus bölcsei nem tudták a módot föltalálni, tehát *én fogom föltalálni*, s meg fogom bizonyítani”. A nemességet meg kívánja hagyni jogaiban, ezzel együtt a megye intézményeit „népképviseleti bazisra fektetve” egyeztetné össze a felelős minisztériummal.³⁵ A törvényjavaslatot végül Batthyánynak sikerült – nagy erőfeszítések árán – az alsótábla zárt ülésén elfogadtatni. Még így is hátra volt a dietális bizottság s az Állami Konferencia³⁶ hozzáállása.

A meglepetés erejével hathat, hogy a szenvedélyes vita ellenére a XVI. törvénycikk („A megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról”) viszonylag könnyen és gyorsan ment át az udvari hatóságok szűrőjén. A dietális bizottság csupán azzal a megjegyzéssel engedte tovább a törvényjavaslatot, hogy a megyei közgyűlések által addig gyakorolt hatóságot a törvényjavaslat egyelőre bizza a fő- és alispán elnöklete alatti bizottságra. Az Állami Konferencia némi szkepszissel vette tudomásul, hogy a megyei szervezetek („...a magyar alkotmány ez élő sáncainak”) az átalakításáig érvényüket veszítik az eddigi kiváltságok. Mindenesetre április 7-én a törvényjavaslatot királyi jóváhagyásra ajánlották, azt V.Ferdinánd április 11-én szentesítette.

Tekintettel arra, hogy a legközelebbi országgyűlésig nem tartanak tisztújítást, a megürülő tisztségek betöltését addig is a központi választmány fogja eszközölni. A dietális bizottság ezen a törvénytervezeten csak annyit módosított, hogy ezt a jogot a főispánnak adta át, aki a központi választmány egyetértésével intézkedhetett. A rendek ezt a változtatást elfogadták (XVII. törvénycikk „A megyei tisztválasztásokról”).³⁷

A további események egy részét csupán vázlatosan, kizárólag

a kép teljességére törekedve, kívánjuk megemlíteni. 1848. április 14-én tette át a kormány hivatalosan székhelyét Budapestre. Az április 15-én tartott pesti minisztertanács először is az adminisztrátori rendszer megszüntetéséről hozott határozatot (Zala megye néhány nappal megelőzhette ezt az intézkedést: április 11-i közgyűlésén megtiltotta hivatalnokainak, hogy bármilyen adminisztrátori rendelkezést elfogadjanak, jöllehet a belügyminiszter április 26-i felmentő rendelete csak május 10-én érkezett a megyébe³⁸). A Batthyány-kormány hivatalba lépését bejelentő nyilatkozat április 18-án jelent meg a sajtóban; maga a miniszterelnök a törvények hivatalos szövegét április 19-én küldte meg az illetékeseknek.³⁹

Az áprilisi törvények kihirdetése a megyék többségében az éppen lezárult országgyűlés követeinek beszámolójához kapcsolódott. Ezeknek volt egy – a közgyűlési jegyzőkönyvekből könnyen rekonstruálható – sémája. Mindenekelőtt örömmel nyugtázták – mint azt láttuk Vas megyében is –, hogy a szabadság „...nem a múlt század vér veres lobogójával rohant túl határainkon, hanem a béke olajágát nyújtotta igénytelen kezével”. Az ősi alkotmány megrendült épületéből csupán két oszlop maradt meg: a *király* és a *szabad törvényhozás*. Az új törvények lesznek viszont azok az alapok, amelyen a nemzet közszabadságának „legbűszkébb épülete” emelkedhet. Belpolitikai vonatkozásban két veszélyre figyelmeztetnek: a jogaikból vesztett *nemesség* esetleges ellenállására, valamint a *nem magyar népcsoportok* aspirációira. Az előzőhöz: a szabadság nem fogy, hanem nő, ha megosztják; a törvény „egységést és öszvetartást” ír elő; ha ennél több kell, azt „törvényes úton eszközöljük”, de létezik olyan fundamentum, amelyen az eltérő érdekeket egyesíteni lehet, s ez az „*alkotmányos szabadság*”, illetve „...a polgárzat függetlenségének alapján, ugyanazon egy uralkodó alatt, egyesülhetünk a birodalom egységének eszméjében”.⁴⁰

Sopron szabad királyi városban április 19-i nyilvános közgyűlésen hirdették ki az új törvényeket.⁴¹ Maga a megye, amely ellenzékinek éppen nem mondható, az intézkedések tekintetében egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett: csak április 29-e után tartották szükségesnek a törvények kihirdetését. A megyeház előtti téren a tömeg több ízben „...közörömmel és egyhangú tetszéssel” fogadta a változás híreit.⁴² Vas megyében a hivatalos kihirdetést megelőzően siettek leszögezni, hogy az adózásról, a közteherviselésről szóló VIII. törvénycikk csak november 1-jétől léphet életbe; ezért az adó fizetésének „...annál fontosabban megfeleljenek, mennél inkább feltételeztetik ez által a rendnek és kormányzásnak kellő biz-

tosítása”.⁴³ Május 1-jén Szombathelyen sem volt elég nagy a megyeháza az érdeklődők befogadására, így a kapu előtti emelvényről hirdették ki a „szabadság ígét”.⁴⁴ Balassa Gábor szombathelyi püspök (1844–1851) május 10-én körlevelet bocsátott ki, melynek az a célja, hogy egyházmegyéje papjait felvilágosítsa, tájékoztatásra készítse. Az udvar irányában mindvégig lojális főpap szerint az lenne a legkívánatosabb, hogyha „...mindenki mind saját törvényes előjárósága, mind általában mindennemű hatóságok iránt kellő engedelmességgel” viseltetne.⁴⁵ A megye első alispánja, Széll József megítélése szerint nagyot hibázik az, aki azt hiszi, hogy a „munka már bevégeztetett”; maga a törvény csak pusztá szó, írott betű, a „...törvény életbe léptetésének nehéz munkája még hátra van”.⁴⁶

Pozsony szabad királyi város közgyűlésén május 4-én publikálták a törvényeket.⁴⁷ E megyében – ami nem volt általános jelenség – külön választmányra bízták azok értelmezését. Ez a testület május 8-án terjesztette be a közgyűlésnek munkálatát: a nemesség nemcsak feladta eddigi kiváltságait, amikor jogaikat a nem nemesekre is kiterjesztette, hanem azokat „...a jövő országgyűlésen, a megyei köztanácskozásokban képviselők általi részvétellel is felruházták”.⁴⁸ Pozsony megyében az átlagosnál is körültekintőbben kellett eljárni: számolni kellett a német származású városi polgársággal is. Azok a megmozdulások adták az aggodalom alapját, amelyek a megyeszékhelyen (Szombathelyt követően) a céhpolgárság vezetésével folytak. Ezek antiszemita zavargásokban mutatkoztak, de a háttérben a márciusi átalakulásnak, az új társadalmi rendnek is szóltak.⁴⁹ A Pozsony megyei közgyűlés jegyzőkönyvének tanúsága szerint – tekintve, hogy a lakosság jelentős részének anyanyelvén is ismertetni illett a törvényeket – a belügyminiszter a törvénykönyv szlovák fordítását is megküldte.⁵⁰

Sopron megyében a független minisztérium megalakulása (március 22.) és a teljes törvénykönyv kihirdetése (április 29.) után a legfontosabb teendőit az igazságszolgáltatás átalakítása jelentette. Május 8-án a megyei közgyűlés úgy határozott, hogy a megszűnt úriszék helyett – ott, ahol „rendezett bírósági hatóságú tanácsok” nincsenek – a szolgabírók, a büntetőperekben a megyei törvényszékek járnak el (IX. törvénycikk); a polgári perekre nézve pedig több törvényszéket is alakítanak, de a legsürgősebb feladat a fenyítő törvényszék felállítása (XI. törvénycikk).⁵¹

A XVI. törvénycikk a megyei szervezet rendezését csak a következő országgyűlés feladatai közé sorolta (I.§). Addig is egy nagyobb létszámú *állandó bizottmányt* kell választani, amely a megyei közgyűlés hatóságát fogja ideiglenesen gyakorolni (2.§ c. és

d.). Ez a megyei bizottmány – melynek ülései nyilvánosak (h. pont) – a minisztériummal „egyeses érintkezésben” áll, a megyei tisztviselőkkel „határozatilag rendelkezik” (2.§ f.).

A Sopron megyei közgyűlésen május 8-án alakult meg az állandó bizottmány mintegy 650 fővel. Bizottsági tag lett tizenegy gróf (Széchenyiek, Zichy, Nicky), három báró (Ocskay, Perényi, Viczay). Ismertebb személynek tekinthető Chernel Lajos, Rohonczy Ignác, Lunkányi János.⁵² A tisztújítás a megyeszékhelyen is lezajlott. Sopronban április 26-án először is „tisztújító-széki elnököt” választottak, Rupprecht János táblabíró személyében, majd a város négy kerületében megkezdték a lakosság lajstromba vételét. A választás napját május 23-ra tűzték ki. A városban március 29-e óta működött egy új, úgynevezett „állandó bizottság” hatvan fővel; a fent nevezett tisztújításra viszont az azóta életbe lépett törvények szerint kellett sort keríteni (XXIII. törvénycikk).⁵³

A Vas megyei állandó bizottmány május 1-jén 655 fővel kezdte meg a működését. Az arisztokraták innen sem hiányoztak: két Batthyány gróf, Erdődy Sándor gróf, Zichy Hermán gróf, Meznil Viktor báró. A kor politikai életében jelentősebb szerepet játszóik közül említést érdemel Békássy Imre, Bezerédj László, Horváth Boldizsár, Balassa Gábor püspök.⁵⁴ Ugyancsak május 1-jén alakult meg a Moson megyei testület 82 fővel. Ennek mintegy harmada volt értelmiségi, ugyanannyi a gazda. Itt is jelen voltak a mágnások (Esterházy Kázmér gróf, Viczay Károly gróf és Zichy Manó gróf).⁵⁵ A Zala megyei bizottság névsora – tudomásunk szerint – nem maradt fenn, de feltételezhető, hogy ezernél több tagja lehetett. A magas létszámot mindenütt az magyarázza, hogy 1848 előtt a megyék szavazatra jogosult nemeseinek mintegy 5%-a jelent meg a közgyűléseken; következőképp a jövőben sem számíthattak 30–50 részvevőnél többre.⁵⁶

Ha az állandó bizottmányok összetételét alaposabban szemügyre vesszük, a magyarországi forradalom egyik sajátosságára tapinthatunk rá. Az 1848-as áprilisi törvények a *liberális szabadságjogokat* úgy terjesztették ki a társadalmi privilégiumokkal még nem rendelkező részre, hogy az addigi kedvezményezetteket nem fosztotta meg attól (jogkiterjesztés elve). Ezzel magyarázható, hogy az új testületek tagjai között ott vannak a volt nemesek – *horribile dictu* – az arisztokrácia reprezentánsai. A jelenség azonban azt is igazolja, hogy ezek, a régi megyegyűlések által választott központi „csendességre ügyelő” választmányok távolról sem voltak – legalábbis a nyugati régióban – olyan forradalmi testületek, mint például a Pest megyei.

Az első népképviseleti választások

Az 1848:V. törvénycikk által meghatározott népképviseleti országgyűlés előkészületeire vonatkozó első rendelkezés május 18-án kelt a Belügyminisztériumban. Egyelőre mindössze jelzés érkezett a megyékhez a törvényhozó testület július elejére várható összehívásáról; ugyanakkor utasítottak mindazon munkálatok megkezdésére, amelyeket az V. törvénycikk megkívánt. Tekintettel arra, hogy az új törvények „...a fent állott rendszert gyökerestől megváltoztatták”, azokat meg kell magyarázni – hangzik a belügyminiszter tájékoztatója.⁵⁷ A felhívás nem érte váratlanul a megyéket, április vége óta már folyamatban volt egy „...több tagból álló s a belügyek miniszterével közvetlen érintkezésbe lépendő középponti választmány összeállítása (V. tc. 7. szakasz b. pontja). Követelményként az is szerepelt, hogy annak munkájában a megye választókerületeinek képviselői és a községek elöljárói szintén részt vegyenek.⁵⁸

Az első középponti választmány Sopron megyében alakult meg április 29-én. Ezt követte Moson és Vas megye május 1-jén, majd egy hétre rá Pozsony és Zala megye. Összeállították az összeíró bizottságokat, kijelölték a választókerületeket (harmincezer lélek után lehetett egy képviselőt állítani); a térképeket a „felosztási tervvel” együtt elküldték a Belügyminisztériumba. A megyék kimutatást készítettek a lakosok számáról, az „abban divatozó nyelvekről” egyaránt.⁵⁹

A régió öt megyéjében 87 530 választásra jogosult személyt írtak össze. Ez a megyék lakosságának 8,1%-a. (Az országos átlag Csizmadia Andor kimutatása szerint 6,07% volt.⁶⁰) Arányait tekintve a legtöbb szavazót Vas megyében regisztráltak (9,2%), a legkevesebbet Moson megyében (6,8%). Az öt megye harmincöt, a két legnagyobb szabad királyi város (Pozsony és Sopron) három képviselőt küldhetett az országgyűlésbe. Csak megemlítjük: a történeti statisztikában létezik egy másik számítási mód is, amely a lehetséges, az optimális számhoz viszonyítva mérlegeli az 1848-ból ránk maradt adatokat.⁶¹ Abból indul ki, hogy általános választójog mellett nagyjából a lakosság 60%-a szavazó. Ez a régióknban 648 264 főt jelentett. Az V. törvénycikk 2.§-a a nőket kihagyta a választásra jogosultak köréből. Az 1828-as összeírás a nő-férfi megoszlást 50,75-49,25%-ban adja meg. Elvileg – általános választójog mellett – 1848-ban 319 270 férfi adhatta volna le a voksát, az összeírtak ennek 27,4%-a. E megvilágításban a kép mintha más lenne...

A választás napját a középponti bizottmány tűzte ki (V. tc. 25.§), a régióban azt a legkorábbra (június 15.) és a legkésőbbre (június 27.) egyaránt Zala megye tette. A kerületek többségében június 19–23-a között került sor erre a politikai műveletre.

A képviselőjelöltek (vagy a megválasztott honatyák) 1848-ban nem voltak kötelesek politikai nyilatkozatot, hitvallást tenni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy néhányuk nem kívánt élni a megnyilatkozás lehetőségével. „A népképviselet a fő – szólt még 1845-ben az egyik Zala megyei követ, Deák Ferenc (1803–1876) –. Eljő a kor, melyben minden szükségeket megérlelend az idő hatalma”.⁶² A népképviseletet üdvözölte az új törvényben a képviselőház majdani elnöke, Pázmándy Dénes (1816–1856): „...a törvényhozói hatalomnak oly szerkezetét tartja szükségesnek, melly képviseleti alapra fektetve az öszves magyar nemzet többsége akarátának méltó organuma legyen”.⁶³ A Sopron megyei képviselőjelöltek közül egyedül Tar János (nagymartoni kerület) nyilvánított politikai véleményt: célja az alkotmányos monarchiát – „népintézményekkel” – szélesebb bázisra helyezni; Ausztriával „barátságos viszonyt tartani” a Pragmatica Sanctio értelmében; a magyar minisztériumot („...miután ez küzdötte ki a jelen helyzetet”) támogatni. Jelszava: „Éljen a király, a Nádor, a Minisztérium, a szabadság, egyenlőség és testvéri szeretet” (1848. június 27.).⁶⁴ Megtévesztésig hasonló nézetről tanúskodik a soproni képviselő, Martiny Frigyes politikai krédója. Szerinte ez a kormányzati forma – illetve az alapját képező Pragmatica Sanctio – köti össze honunkat az örökös tartományokkal. Az alkotmányos élet „...a múlt országgyűlésen megállapított elvek és törvények szellemébeni kifejlődését, és a mostani lelkes ministeriumnak támogatását” tartja kötelességének.⁶⁵ A két hitvallás megközelítően azonos felépítése, frazeológiája – talán nem alaptalanul – az egyeztetést sejteti. A Vas megyei Széll József (rumi kerület), mint „...a szabad nép által szabadon már most megválasztott” képviselő azt ígérte, hogy minden erejét a „nemzet nagy és virágzóvá” tételére, a nép szabadságának megtartására, a „Király és Tron dicsőségére” fogja fordítani.⁶⁶

A választások kisebb-nagyobb zavarokkal ugyan (Pozsony–Pozsonyváralja, nagyszombati kerület; Vas megyében a felsőöri kerület), de időben lezajlottak.⁶⁷ A képviselőházban helyet foglaló harmincöt honatya közül érdemes néhány személyt kiemelni, megemlíteni. Olyanokat, aki már ismertek voltak, vagy éppen akkor indultak ígéretes politikai pályájukon.

A *Batthyány-kormány* miniszterelnökét először két Vas megyei (Kiscell és Sárvár) kerületben is megválasztották, ő azonban a sárvári mandátumot fogadta el. A nyéki kerület képviselője lett Széchenyi István gróf (Sopron megye), a zalaszentgrótié Deák Ferenc (Zala megye). Vas megyében képviselő lett a későbbi Andrássy-kormány (1867) igazságügy-minisztere, Horváth Bol-

dizsár (szombathelyi kerület) és Szapáry Antal gróf, a nagyrészt szlovén nemzetiségű muraszombati kerületből.

Az V. törvénycikk 2.§-a szerint – egyéb feltételek mellett – csak az választható meg képviselőnek, aki a törvényhozás magyar nyelvűségének meg tud felelni. Az öt megyében legalább tizenegy olyan kerületet találhatunk, melyeknek lakossága nem magyar, vagyis nemzetiségi (német, horvát, szlovén, szlovák). Nemzetiségi politikusnak (vagy legalább ilyen kötődésűnek) csupán egy-kettő tekinthető: Neszter József és Hauser Ernő (Pozsony városa), Glavina Lajos (csáktornyai kerület). Ugyanakkor a szlovák többségű nagyszombati és búrszentgyörgyi kerületet (Pozsony megye) Csehy Zsigmond és Boldizsár István; a német lakosságú németújvári és kőszegi kerületet (Vas megye) Hettyei István és Bezerédj László, a német kismartoni és a német-horvát nagymartoni kerületet (Sopron megye) Glózer József és Tar János képviselte. Nagyon nehezen lehetne őket – talán az egy Glózert kivéve – másnak, mint magyar népcsoporthoz tartozó honatyáknak tekinteni.

A nemzeti őrsereg

1848. március 15-én a „magyar nemzet” kívánságának lényege: „Legyen béke, szabadság és egyetértés”. Ennek valóra váltását és garanciáját szolgálta a nevezetes tizenkét pont, benne az ötödik: „Nemzeti őrsereg”. A köztudatban úgy szerepel, hogy e petícióból lefelől, már a forradalom másnapján ez a követelés valósult meg Pesten, ahol is a polgárőrségből alakultak meg a nemzetőr-századok. Rövidesen e rendfenntartó erők szervezése hivatalos formában is megkezdődött.

Batthyány Lajos március 17-én a törvényhatósági elnököket, a Helytartótanács az alispánokat, a városi tanácsok elnökeit utasította a „közbéke és nyugalom” megőrzésére, a „közbátorság”, a rend biztosítására. Gyakorlatilag ez a nemzetőrség megszervezését jelentette. Magát a testületet öt nappal később, március 22-én hozta szóba a miniszterelnök: „Városokban s népesb helyeken a vagyonos osztályból olly őrsereg alkothatnék, melly már együttartása által a személy- és vagyonbátorságot fentartani képes leend”.⁶⁸

1848. március 16-án Sopron város tanácsa határozott úgy, hogy az 1808 óta létező polgárőrség mellett megalakítja a maga nemzetőrségét (tehát azonos napon a fent említett pestivel!). Ebbe azokat a lakosokat vonják be, „...kiknek állása, a jó rend

fenntartása iránti tiszta szándékáról kezeskednek”. Semmiképp sem tekinthető ez véletlen jelenségnek: a követi kar március 15-i nyilatkozata – „...a belnyugalom és béke, az élet és vagyon biztosítása...cél(já)ból a *nemzeti őrsereg* életbelépjen”⁶⁹ – már ekkor a soproniak kezében lehetett. Legalábbis a felállítandó nemzetőrség feladatának leírása szinte szó szerint veszi át a követi kar frazeológiáját: „...a közszellemnek minden polgár kebelébeni felélesztése a törvény és közcsend fentartására és vagyon és személy biztosítására”. A polgárőrség mellett talpra állítandó nemzetőrség szervezésének tisztje Pfeiffer Péter városkapitányra hárult.⁷⁰

Hasonlóképp, a forradalom első napjaiban alakult meg a „pozsonyi II. számú nemzetőrség” országgyűlési ifjakkból, követekből, sőt a főrendi tábla tagjaiból is. Kommandánsnak is főrendet választottak, *Zichy Ottó* gróf (1815–1880), a győri ellenzék egyik vezetője személyében. Ez – a későbbiekkel még nem teljesen egyező – nemzetőrség jelentős létszámú lehetett (*Zichy* gróf június 9-i választási felhívásából: „Pozsonyban az új szabadságot, mely most a Tieteké, mint nemzeti őrségi fővezér, két ezer emberrel őriztem”⁷¹). Feladatuk volt őrködni az országháznál, a kijelölt miniszterelnök (*Batthyány*) és a nemzetőr parancsnok (*Zichy*) lakásánál. Felosztatásukat az országgyűlés munkájának végeztével, április 8-án jelentette be *Zichy* Ottó. A törvényhozás munkájának biztosítása mellett ennek a testületnek is köszönhető, hogy egyelőre sikerült korlátozni a város reakciós polgársága körében jelentkező antiszemita indulatok jelentkezését.⁷²

Régióinkban Sopron és Pozsony után sorrendben Kőszeg városában kezdődött meg e testület szervezése (március 19.). Még a spontán szerveződés időszaka volt ez, amikor nem vettek figyelembe vagyoni cenzust. Az országgyűlés kerületi ülése – öt nappal a központi szerv, a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány megalakulása előtt – március 22-én kezdte meg a nemzetőrségi törvény (XXII.tc.) vitáját, amelyben a vélemények meglehetősen széles skálán szóródtak. A mérsékeltebb követek, a főrendek őrizkedtek attól, hogy a nem nemesek kezébe fegyvert adjanak (*Somssich Pál*, *Babarczy Antal*); javaslatként az is elhangzott, hogy ezt a kérdést („...e tárgyban szükséges javaslatokat”) csak a jövő országgyűlés oldja meg (*Andrássy Gyula* gróf). *Kossuth* az effektíve létező testület törvényes rendezése mellett szállt síkra: „Mit a nép már bír, azt kezéből kivenni nem lehet, hanem törvényesíteni s organizálni kell”.⁷³

Visszatérve területi egységünkhöz: március 28-án kezdte meg – most már a XXII. törvénycikk rendelkezései jegyében – nemzet-

őrsége szervezését Pozsony megye, Sopron és Bazin városok. (Megjegyezzük, hogy az országgyűlési munkálatok megkezdése után alakuló nemzetőrség szervezésénél már figyelembe vették a készülődő törvény intézkedéseit. A két soproni követ például még elfogadása előtt küldte meg a törvény tervezetét.⁷⁴) A nagyszombati nemzetőrség – amely „...ügyvédekből, nemesekből, oklevelesekéből, deákokból és más városi lakókból” állt – ekkor kétszáz főt számlált. Március 30-án a szombathelyi nemzetőrség négyszáz, Sárvár és Körmend száz-száz fővel rendelkezett. Április 1-jére a soproni nemzetőrség létszáma már elérte az 1100 főt; emellett a szabad királyi városokban (Sopron, Nagyszombat, Kismarton, Modor) kisebb-nagyobb fegyveres polgárőrség is létezett.⁷⁵ Nem mindig felhőtlen viszonyban az újonnan születő testülettel.

A nemzetőri szolgálat fogadtatása – enyhén fogalmazva – nem volt mindenütt kedvező. A XXII. törvénycikk értelmében ugyanis ez nem jog, hanem kötelesség azok számára, akik a megszabott cenzussal rendelkeztek (I.§). A volt jobbágyok az úrbéri szolgáltatások helyébe lépő új adót, a katonáskodás kötelezettségét vélték felfedezni (Zala megye); a nemesség egy része pedig úgy vélekedett, hogyha megfosztották jogai egy részétől, akkor ne kötelezzék őket fegyverfogásra sem.⁷⁶ Csillag Lajos Zala megyei alispán nem is titkolta idegenkedését ettől, a Zalaegerszegen is felállított nemzetőrségtől. Zala megye – Vassal és Sopronnal megegyezően – biztonsága érdekében jobbnak látta, hogy katonaságot kérjen a kormánytól. Batthyány miniszterelnöknek azonban az volt a véleménye, hogy a rend kérdése most a szabadság kérdése. Ezt a rendet egyelőre a nemzetőrség biztosíthatja (a kormány ugyanis nem rendelkezett elegendő fegyveres erővel). Ebben a felfogásban született a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány válasza március 29-én a megyei megkeresésre: „A polgári szabadságra alapított társadalmi átalakulásunk biztosítéka nem annyira a katonai erőben, mint inkább a felállítandó nemzeti őrseregben keresendő”.⁷⁷

Kézenfekvő lenne itt a nemesek, vagy éppen a felszabadított jobbágyok nemzeti érzéseire, öntudatára apellálni. Csakhogy a jobbágy évszázados gondolkodásmódját egy-két nap nem változtatta meg gyökeresen: nem tódult olyan kitörő lelkesedéssel a nemzetőrségi vagy éppen a magyar zászló alá, mint a nemzeti eszme igazi képviselői, az értelmiség és a tanult nemesség. A legjobb propagandát – Szekfű Gyula (1883–1955) szerint – a nemzetiségi mozgalmak, a császári csapatok akciói végezték: „...ahol ily csapatok egyszer végigvonultak, ott a jobbágyok is hirtelen öntudatára ébredt magyarságának”.⁷⁸ Szemléletes bizonyítékot az ilyen metamorfózisra – csak a példa kedvéért – Csillag alispánnál (Zala megye) találhatunk.

Május 10-én még kötelességszerűen teszi közzé azt a miniszterelnöki leiratot, miszerint a nemzetőrséget csak ott kell megszervezni, ahol „bátorságosan” lehet a népet felfegyverezni. A horvátországi mozgalmak hírére változtat álláspontján: már akként látja, hogy a nemzetőrség iránt „...a megyebeli békés lakosok között a kellő hajlam és vonakodás, igen sok helyeken egész lelkesedéssel nyilvánult”. Az összeírásokat meggyorsítja.⁷⁹ E kérdéskörhöz két megjegyzés kívánkozik.

Bogdán György, drávavidéki szolgabíró június 12-i jelentése szerint a Muraköz népe talán soha nem mutatott nagyobb rokonszenvet „magyar hazája iránt”, mint e nehéz napokban, s kívánja magát a nemzetőrök közé iratni. Jóllehet, többségükben horvát anyanyelvűek voltak. Nem látszott mindenütt ilyen megnyugtatónak a helyzet. A nagyszombati kerület nemzetőrségét a lakosság „tót szellemű” magatartása miatt nem tartották tanácsosnak felfegyverezni.⁸⁰ A nemesi falvakban (például Tekenyé, Szentgyörgyvölgy) a nemzetőri mozgósítással kapcsolatban is tapasztaltak ellenállást, mire az állandó bizottnmány határozottan leszögezte: a nemzetőri szolgálat közpolgári kötelezettség, s mint ilyenre kényszeríteni is lehet a lakosokat, az ellenszegülőket pedig meg fogják büntetni.⁸¹ Két másik megye, Sopron és Moson úgy látta jónak, hogy e testület szervezését átmenetileg a törvény kihirdetése utánra halasztja.⁸²

A nemzetőrségtől való idegenkedést tapasztalva, a miniszterelnök az egyházak főpásztorainak felvilágosító közreműködését kérte. Balassa Gábor püspök május 8-án a törvény szövegét küldte szét a lelkészeinek, hogy a szószékekről, „magány beszédekben” azt híveiknek megmagyarázzák. Hisz abban, hogy a papok „állásuk és hivataluknál fogva... a híveknéli jótékony befolyásukat a szerénység és szelídség, szóval hivataluk határai között... a jó rend szilárdítására minden alkalommal szorgalmasan használandják”.⁸³ (Ilyen tájékoztatás világi vonalon is történt: Sopron megye bizottsága május 8-án a XXII. törvénycikk értelmezéséről rövid ismertetőt adott ki a „balmagyarázatok elosztatása” céljából.⁸⁴

A XXII. törvénycikk csak vagyoni cenzust írt elő, és csak azokat sorolja fel, akiket valami oknál fogva kizárnak e kötelezettségből. Nem tesz azonban kivételt a papok vagy az izraeliták esetében; ennek ellenére – ahogy arról a Vas megyei közgyűlés jegyzőkönyve tanúskodik – „...a papság több tagjai, egyházi törvényeik szellemével felfegyverkezésüket... megegyeztethetőnek nem tartják”. A megye vezetői a klerikusok esetében a minisztérium állásfoglalását kérték; valamint hozzájárulást ahhoz, hogy az izraelitákat ideiglenesen kihagyhassák az őrseregből.⁸⁵

A nemzetörök kimozdítása községeik határain kívülre rövidesen szükségessé vált. Ez – a fegyveres szolgálat morális kérdése mellett (a kánonjog szerint „szabálytalanság”, azaz irregularitas ex defectu lenitatis) – válaszút elé állította az egyházmegye lelkészeit. Fekete János kenyerei plébános május 19-én a püspöki szentszéket ostromolja kétségeivel: egyrészt mint plébános esküt tett, miszerint híveit el nem hagyja; most pedig – mint nemzetőri szolgálatra kötelezettet – egy újabb, az ő szóhasználatával: „...tábori esküvel zászló alá kötelezik”, melynek következtében bármikor plébániáján kívülre vezényelhetik. Aggodalmával, „lelki szorongásaival” azért fordul anyaszentegyháza feletteseihez, hogy „...a világra ugyan díszes, de katolikus papra még is szomorú” kötelezettség terhén könnyítsenek. „Azon erőszakoskodnak – írta paptársa, Istóczy Lajos Laky Károly szombathelyi kanonoknak –, hogy az őr seregben helyt foglaljak, sőt... már velök meg is induljak, s annyi sokféle emberrel czimbora s cinkos társ legyek! Én illy szégyent rangomon és hivatalomon elkövetni nem engedek”. Balassa püspök e levelek vétele, a szombathelyi közgyűlés határozatát követően a hercegprímás közbenjárását kérte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium „irányában”.⁸⁶ Az esztergomi érsekhez fordulást a püspök azért látta szükségesnek, mert Szombathely polgármestere – hivatkozva Baldacci Manó ezredes, a Nemzetőrseregi Haditanács elnökének rendeletére (a XXII. törvénycikk „kivétel nélkül minden honlakost egyformán kötelez”⁸⁷) – az alsópapságot, a liceum tanárait a városházára rendelte nemzetőri szolgálatra. A hercegprímástól, illetve a minisztertől várható válaszig Balassa püspök csak annyit akart elérni, hogy „...a helybeli nemzetőrsereg és papjaim között a törtétekből netalán származó súrlódások elkerültessenek”.⁸⁸

A katolikus papság fegyveres szolgálatának kérdése többi egyházmegyében is problémát jelenthetett. Augusztus 15-én a püspöki kar tagjait Hám János (1781–1857) kinevezett esztergomi érsek arról tájékoztatta, hogy „...a papságot a katonáskodástól fölmentő miniszteriális rendelet már kibocsátatott, mely rendelet következtében... a városi hatóságok az egyházi személyek további nyugtalanításától elállottak legyenek”.⁸⁹ Batthyány Lajos megígérte az érseknek, hogy a lelkészek nemzetőri szolgálatát érintő kérdésben még a jelenlegi országgyűlés alatt javaslatot tesznek a XXII. törvénycikk módosítására. Júniusban például ebben is megengedik a helyettesítést.⁹⁰

Mindamellett 1848 nyarára sikerült megszervezni a nemzetőr egységeket – mint láttuk, a városokban előbb, a megyékben valamivel később. 1848 áprilisában régióinkban még csak 7602

nemzetőr állt szolgálatra készen, júniusban már 51 692. E folyamat eredményeképp 1848 nyarára Vas megyében 8 210, Moson megyében 3 880 nemzetőrt írtak össze (az országos mennyiség ekkor 350–380 ezer fő lehetett).⁹¹ István nádor ki is nevezte a megyei nemzetőr őrnagyokat; a kapitányig ugyanis tisztjeit maga az őrsereg választotta (XXII. törvénycikk 9.§). A két társadalmi rend közötti „folyamatosság” tényét az is alátámasztja, hogy a polgári forradalom e fegyveres testületének parancsnoka lett egy herceg (Esterházy Miklós, Kismarton), két gróf (Esterházy Kázmér, Pozsony és Zichy-Ferraris Manó, Moson megye). Olyan testülettel van tehát dolgunk, amely a forradalom első vívmányaként jött létre, de annak legellentmondásosabb tényezőjévé vált.

Társadalmi ellentétek a régió megyéiben

Az 1848-iki márciusi forradalom, az azt követő fejlemények (például az áprilisi törvények elfogadása) a régi rend képviselőit csak meghátrálásra kényszerítették, tehát számítani kellett jelenlétükre, esetleg majdani ellentmondásukra.⁹² A forradalomnak, a jogkiterjesztésnek – a dolgok természetéből fakadóan – voltak vesztesei, kárvallottjai. Ilyennek tekinthető a nemesség, a katolikus egyház (vagy az úgynevezett „koronakerületek” szerb és magyar jobbágyai). Az ellentmondás eltüntetésére egyaránt születtek radikális, valamint kompromisszumot kereső elképzelések. Az utóbbira példa Noisser Richárd 1848. május 4-én kibocsátott röpirata, melynek címe: „A liberális és a konzervatív párt” („Die liberale und die conservative Parthei”).

A szerző bevallott célja a két politikai tendencia közötti ellentétek mérséklése. Ezért óva intette „...az isten kegyelméből szabad népet”, hogy lábát a legyőzött nyakára tegye; inkább a két párt közötti együttműködést szorgalmazza. Ezt úgy képzelte el, hogy a liberálisok kezét nyújtanak a „bukott rendszer embereinek”; azok viszont szóval és tettel a liberálisokhoz csatlakozzanak. A konzervatívok ne akarjanak továbbra is vezető szerepet játszani, a történeteket ne tartsák csak „gonosz álmoknak”, ne ábrándozzanak a régi szép idők visszatéréséről.⁹³

Nemcsak a független kormánynak, de a megyék új vezetésének is számítani kellett – a politikai szóhasználatból kölcsönzött kifejezéssel élve – a jobbról és a balról egyaránt jövő támadásokra. A törvények kihirdetésével, értelmezésével kapcsolatban Szemere belügyminiszter külön is felhívta a figyelmet a nemesek esetleges reaklásaira, magatartására. Fényes Elek számítása szerint a for-

radalom előtt a lakosság 4,8%-a volt nemes Magyarországon. A legtöbb nemes – mint láttuk – Borsod és Pozsony vármegyében élt, az utóbbiban 32 500 fő; de magas volt e kiváltságosok száma Zalában (24 239) és Vasban (23 541). A politikába azonban csak e kategória férfi tagjai szólhattak bele, hisz korábban ők rendelkeztek választójoggal, s ezt az új rendszerben is megtarhták. Pozsony vármegyében a választásra jogosult férfiak 8%-a volt nemesi származású, Vas megyében 4,8%, Zalában 4,7%; míg a legkevesebben Sopron (3,4%) és Moson (0,4%) megyében találhatók. Abszolút számban és kerekítve ez 30 ezer főt jelentett.⁹⁴

A követi kar már 1848. március 14-én számított arra, hogy a jobbágyterhek és jobbágyszolgáltatások eltörlése, a közteherviselés törvénybe iktatása ebben a társadalmi rétegben ellenállást és tiltakozást fog kiváltani. Nem tudtak másra hivatkozni, mint a reformkor ismert fogalmára, az érdekegyesítés elvére: „Kijelenté azon meggyőződését, miszerint az elágazó érdekek egybeolvasztására és honpolgároknak jogban, érdekekben, köteleességben és hazaszeretetben egy nemzetté összeolvasztására az eddigieknél hatályosabb lépések kívántatnak”. Mindez úgy érhető el, hogy az eltérő társadalmi csoportok mindegyike „...jelen állásában is magát nem külön osztályok, hanem az összes nemzet képviselőjének tekintheti”.⁹⁵

Ismereteink szerint e régióban különösebb nemesi ellen-szegülésre nem volt példa. De azért az óvatosság itt sem ártott. Sopron vármegye Ideiglenes Állandó Választmánya 1848. március 22-re rendkívüli közgyűlést hívott össze, amelyre – számításuk szerint – számos nemes fog érkezni. Az esetleg „támadható rendtelenségek” elhárítása céljából kívánatosnak látták katonaság jelenlétét biztosítani. A választmány úgy értesült, hogy a Károly dzsidas ezred körülbelül akkor vonul át a megyén, amiből indokolt-nak látszana két osztályt itt tartani.⁹⁶ Említésre méltó zavargás ekkor nem történt, amire utal az is, hogy a március 29-re hirdetett közgyűlésre – tárgya a „szükséges intézkedések feletti tanácskozás” – a megye nemességét „külön nyomatékkal” hívták meg.⁹⁷ A társadalmi nyugalom e megnyilvánulása talán annak is tulajdonítható, hogy az öt megyéből három korábban is ellenzéki volt (Pozsony, Vas, Zala), Moson nemessége jelentéktelen, Sopron megye – igaz, konzervatív – főispánja (Esterházy Pál herceg), valamint az egyik legjelentősebb – de párton kívüli, „ernyedetlen reformer” – birtokosa (Széchenyi István gróf) az új, felelős kormány tagja lett.

Valamivel több gond adódott a volt jobbágyok és az új rend viszonyából. A már szóba hozott Sopron megyei Ideiglenes Állandó Választmány a forradalom másnapján felszólította a szolgabírókat,

hogy maradjanak járásaikban, nehogy ott „kicsapongások történjenek”. A polgárország (később a nemzetország) felszerelésére Esterházy Pál hercegtől a fraknoi várban tárolt fegyvereket kérték Sopronba; továbbá a vár őrzésének megszigorítását, nehogy a „felzendülő nép” megtámadva azt, a fegyvereket megszerezze.⁹⁸ Március 19-én Esterházy értesítette a választmányt e kérdés teljesítéséről.⁹⁹

1848. március 30-án Zala megye „közönségének” levelét kapta meg a szombathelyi püspök, Balassa Gábor. A megye vezetői a haza „szent nevében” utasítást kértek az „illető lelkészek” részére, hogy ők „...a történetek szükségét és üdvösségét a nép előtt az egyházi szónok székekből” célszerű, a „nép értelméhez alkalmazott” felvilágosítást nyújtsanak. Híveikben a lelkészeknek a „történetek” iránt rokonszenvet; egyébiránt a rend és béke fenntartását, a személy- és vagyónbiztosítás segítségét, a hatóságok iránti bizalom és engedelmesség szilárdítását kell táplálni.¹⁰⁰ A papok e felvilágosító, tájékoztató szerepére a kormány is számított (utalunk Eötvös József miniszter május 10-i felszólítására, vagy a július 8-án kelt újabb körlevelére, melyet a vallásfelekezetek főpásztoraihoz intézett). Felelősséggel a kormány a népnek is tartozik, de a lelkipásztorok, mint a nép legközelebb álló vezetői - legalábbis Eötvös szerint - „kétszeresen felelősek” a kormány rendeleteinek „igaz értelmezéseért”.¹⁰¹ (Csak megjegyezzük: ha a lelkészek vonakodtak a kormány rendeleteinek ismertetésétől, magyarázásától, akkor a magyar minisztérium részéről marasztalták el őket; ha megtették, a cs.kir. csapatok kommandánsai vonták őket felelősségre – Jellasicshtól Haynauig.)

A csepregi jobbágyok (Sopron megye) – „...félre értve az úrbéri robotok iránt szerkezett törvényjavaslatot” – megtagadták az úrbéri tartozásaik beszolgáltatását. A megye Állandó Választmánya április 3-án Csepreg mezőváros előljáróit beszámoltatásra rendelte Sopronba.¹⁰² Oslí község volt jobbágyai jószágait a földesúr magánhasználatában lévő réteire hajtották, mondván: „...ha az Uraság marháikat erővel behajtani akarná, akkor rosszul lesz a dolog”. E paraszti mozgalmak leszerelésére a választmány úgy döntött, hogy a Köpcsényből Sopronba tartó Wahlmoden vasasezred egy osztályát Osliba vezényeltetik.¹⁰³ Némi zavargás volt a Sopron megyei Márcfalva helységben, de az csupán ügykezelési (pontosabban: kisajátítási) vita volt a település néhány földtulajdonosa és a sopron-németújvári vasúttársaság között (a nagymartoniak nyilatkozata április 12-én: „...ők semmi felsőbbség elleni zendülésről tudni nem akarnak”, csupán „jogaikat védelmezik”¹⁰⁴). Ezt az ellentétet – bár a karhatalom alkalmazása is szóba került – végül sikerült

elsimitani. Mindettől függetlenül a nyugat-magyarországi megyék is végrehajtották István nádor április 11-i, a rögtönítélő bíróságok felállítására vonatkozó rendelkezését (az indoklás szerint itt elsősorban a szándékos gyűjtogatástól tartottak). A rögtönítélő bíróságok csak egyféle ítéletet hozhattak; Sopron megyének ezzel némi gondja akadt, miszerint nem volt „vesztője” (hóhér).¹⁰⁵

Nagyobb gondot okozott a törvényhatóságoknak, majd a központi kormányzerveknek a zsidóellenes megmozdulás. Említettük, hogy elsősorban a német polgárságú városokban, vagy a konkurenciát kizárni akaró céhpolgárok körében nyilvánult meg (Pozsony, Pest, Szombathely stb.).¹⁰⁶ Április 10-én a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány kénytelen volt miniszteri biztosokat küldeni a Dunántúl e vidékére a zalai Csány László (1790–1849) és a vasi Széll József személyében. Április 19-én a pesti céhlegények megmozdulása fajult antiszemita zavargássá. Pozsonyban húsvét hétfőjén (április 24.) robbant ki a magyar forradalmat – Petőfi szavait idézve – besározó pogrom. A kormány ennek lecsendesítésére Tarnóczy Kázmér kormánybiztost küldte ki.¹⁰⁷

A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány április 10-én kelt értesítésével Csány és Széll megbízásáról – mivel hatáskörük e szabad királyi városra is kiterjedt – Sopron tanácsa 13-án foglalkozott. A magisztrátus magát készséggel „...ezen kegyes rendelményhez alkalmaztatni fogja”.¹⁰⁸ Szerencsére (vagy a többségében német ajkú polgárságának becsületére) ebben a városban nem került sor olyan zsidóellenes megmozdulásokra, mint a szomszédainál: Szombathelyen és Pozsonyban. A Közlöny korabeli tudósítója meglegedetten nyugtázhatta: „...midőn más helyeken a legszenyesebb érdekek zsákmányoltatnak ki izgatási s béke-zavarási eszközül, városunk polgárai nyugodt kedéllyel tekinthetnek vissza a választás eredményére”.¹⁰⁹ Tudott dolog, hogy a zsidókérdés csak ott jelentkezik, ahol izraeliták is vannak. Márpedig Sopron megyében jelentős zsidó települések is voltak: Kabold (Kobersdorf) 1712 lakójából 939 vallotta magát izraelitának; Lakompak (Lockenbach) esetében 1717–1200 az arány. De tekintélyes számú zsidósággal rendelkezett Kismarton (Eisenstadt), Nagymarton (Mattersburg) és Sopronkeresztúr (Deutschkreutz).¹¹⁰ Velük kapcsolatban csupán egyetlen megjegyzést kívánunk most tenni. Az 1848:XX. törvénycikk a „törvényesen bevett vallásfelekezetek” közé az unitáriusokat (1.§) és a görögkeletieket (6.§) emelte be. Az izraelitákat még nem, ráadásul őket a választójogból is kirekesztette. Ezzel is magyarázható, hogy Kabold 1712 lakosából mindössze 59, Lakompak 1717 lakosából 46 kaphatott szavazati jogot.

Az antiszemita zavargás a céhes (azon belül is a német nemzetiségű) polgárság harcának volt az egyik módozata a konkurencia ellen. Ez az általánosan elterjedt felfogás. Mindent azonban ezzel és így nem lehet megmagyarázni. Például azt, hogy ezek a zsidóellenes zavargások miért terjedtek át Pozsony megye – nem német, s nem céhes polgárok által lakott – falvaira. A szempe-si kerület három községében találtunk utalást a magyar forradalmat megszeplősítő atrocitásra. Kisgeszt (Hoste) és Majtény (Majcichov) választói névjegyzékében olvasható: „Ezen helységben zsidó ellenes általános zendülés volt”; vagy Tótújfalu (Slovenská Nová Ves) esetében: négyen „...a helybéli zsidó rombolásban lepettek”. A középponti választmány valamennyiüket kizárta az új politikai jog gyakorlásából.¹¹¹

A rend helyreállításában a két miniszteri biztos a lelkészek segítségére is kívánt támaszkodni. Balassa Gábor szombathelyi püspök katolikus papjait arra buzdította, hogy nyújtsanak segédkezet a kormánynak, illetve biztosainak, hisz a céljuk „...az egész nemzet szellemi és anyagi jobbléte”.¹¹²

A polgári átalakulásért folyó küzdelemben a világiak (benne az új, felelős magyar kormány) óhatatlanul, szükségszerűen ütköztek az egyházak, elsősorban a római katolikusok érdekeivel. Mindez fakadt például az államegyház státuszának elvesztéséből, a papi tized eltörléséből, a közalapítványok kezelési jogának átvételéből. 1848. április 7-én a Pozsonyban tartózkodó főpapok tanácskozásukon – a szentesítés előtt álló XX. törvénycikk rendelkezései ismeretében – már a jövő teendőit fontolgatták. Mivel elvesztették a „fejedelmi pártfogás ernyőzetét”, az államvallás privilegizált helyzetét, a katolikus egyháznak saját hívei védelme alá kell húzódnia. Az esztergomi káptalan nemzeti zsinatot hirdetett meg, ahol kifejlődhet „...az egységes, szilárd katolikus front, melyen minden egyházellenes politikai él csorbát szenved”.¹¹³

A szombathelyi egyházmegye püspöke 1848-ban meglehetősen kritikus helyzetbe került. Ő káptalanként jelen volt az 1832–36-os országgyűlésen, „Talán már ekkor megérezte, hogy a Széchenyi eszméitől elfordult magyarság a katasztrófa felé rohan”.¹¹⁴ 1838-ban a bécsi kancelláriára került udvari tanácsosnak és egyházügyi előadónak. Az udvarnál akkor annyira kedvelt ember volt, hogy a megürült szombathelyi püspöki székre 1844-ben nem is jöhetett más számításba, mint Balassa Gábor (1844–1851). Azt a katolikus ideológusok is elismerik, hogy a forradalomban gyökeresen megváltoztatott intézmények működtetéséhez alaposan megváltozott emberekre van szükség. Balassa püspök nem tartozott ezek közé. A katolikus főpapok körén belül maradvá: ő inkább Hám Jánoshoz,

Scitovszky Jánoshoz állt közel, mintsem Lonovics Józsefhez, Horváth Mihályhoz. Pedig 1848 tavaszának fuvallata egyházmegyéjében, annak papsága körül is megforgatta a levegőt. Másképp fogalmazva: az alsópapság körében lett volna „fogadó-készség” az új eszmékre, intézkedésekre.

A zsinat elé kerülő kérdések közül emelnénk ki néhányat. A katolikus egyház szabadságának és szuverenitásának ügyében ragaszkodtak a „társulati szabadság”, a vallásfelekezetek egyenlősége és a viszonyosság elvéhez; ahhoz, hogy a katolikus „...anyagyház függetlensége és szabadsága is a törvényhozás által kimondassék és biztosítsassék”. Az alsólendvai kerületbeliek szerint ezt a tárgyat csak úgy lehetne „szilárdabb alapra fektetni”, hogyha minden felmerülő kérdésben, illetve a tanácskozáson „...a nép is tetlegesen részt venne, s így néki az egyház külkormányába néminemű befolyás engedtetnék”. Igaz ugyanakkor, hogy a papság az alapítványokat csak mint katolikus tulajdont hajlandó elfogadni; elutasítja az iskolák eötvösi eszméjét („Ha a status az egyházi javakat elfoglalná, annak zsoldosaivá lenni nem akarnak”).

A vélemények sokszínűsége nyilvánult meg a püspökök kinevezésének kérdésében is. Voltak kerületek, amelyek ezt az ügyet kizárólag a megyei zsinat hatáskörébe utalnák; míg a jánosházi kerület papjai megyei tanácskozás révén választának képviselőket, akik mindenről, így a püspökök választásáról is, „Krisztus egyháza és a kornak szelleme szerint fognak intézkedni”. Ezen a vidéken nem hagyható figyelmen kívül, hogy a szombathelyi egyházmegye hiveinek jelentős része nem volt magyar ajkú: „...harmincz ezer lélekre menő katolikus vend népünket és iskoláinkat a mélyen tisztelt Elöljáróságnak kegyes figyelmébe ajánljuk” - hangzik a tótsági kerület papjainak jogos kívánsága. A gotthárdiakéhoz hasonlóan, akik azt kérik, hogy a pápáért, királyért, világi és egyházi felsőbbségért mondandó „igen épületes imádságokat” minden, a megyében divatozó nyelvre fordítsák le.¹¹⁵

1848 egyházpolitikai kérdéseit e régióban a május végén tartott tanácskozásokon (corona) tárgyalták meg a papok. Egyelőre csak egy dologban jutottak dűlőre: a megváltozott helyzetben és országban csak nemzeti zsinat által érhető el a „vezető emberek” és a nép „lelki megújítása és az egyház különféle ügyeinek elrendezése”.¹¹⁶ Ebben a szellemben fordult 1848 júniusában Balassa püspök Eötvös József miniszterhez: mivel a vallási egyenlőség és viszonyosság lényegében abban áll, hogy „...mindenki vallásának törvénye szerint ne csak bensőleg érezhessen, hanem vallásos életének minden külső tetteit is háborítatlanul e szerint intézhesse”, ezért a jövő országgyűlésen a még el nem intézett „vallásbeli

kérdéseket” igyekezzenek „...a tellyes vallási egyenlőség elveinek alapján” olyan összhangba hozni, hogy „...ezután is semmi anomália és kívánni való fen ne maradjon”.¹¹⁷ Ezt a célt szolgálta volna a nemzeti zsinat is, ami végülis elmaradt. 1848. december 15-én Horváth Mihály, megbízott csanádi püspök „vízkereszt utáni első keddre” (1849. január 12.) a püspököket Pestre hívta; másnap azonban a császári-királyi reguláris hadak megindultak Magyarország ellen. Szombathely is a megszálltak sorsára jutott, Balassa püspök pedig meggyőződése szerint cselekedhetett: a hatalom istentől származik, következésképpen minden lélek „vetessék alá a legfelsőbb hatalomnak”. Ezt a hatalmat számára az ifjú császár, Ferenc József testesítette meg.¹¹⁸

¹ Fényes Elek: Magyarország statistikája I. Pest, 1842.

² Balogh Pál: A népfajok Magyarországon. Budapest, 1902. 279.

³ U.o. 216. és 244–272.

⁴ Fényes E.: i.m.; Balogh P.: i.m. 217–219.

⁵ Pozsony és környéke. Pozsony, Wigand K. nyomdája, 1865. 132–136.

⁶ Horváth Zoltán: A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976.

⁷ Fényes E.: i.m. I. 118.

⁸ Magyar Országos Levéltár /a továbbiakban: MOL/, 1848. Belügyminisztérium. Közösen kezelt általános iratok (H 12), 20. csomó 3257. szám.

⁹ Kossuth Lajos összes munkái (a továbbiakban: KLÖM) XI. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. Akadémiai K., Bp. 1951. 658–659.

¹⁰ Szántó Imre: A reformmozgalom és forradalom Szegeden. In: Szeged története 2. Szeged, 1985. 730–732.; Varsányi Péter István: A város és lakói a polgári forradalom és a szabadságharc idején. In: Hódmezővásárhely története II/1. Hódmezővásárhely, 1993. 17–18.; U.ő.: Makó és a makóiak a polgári forradalomban és a szabadságharcban. In: Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó, 1993. 435.

¹¹ Degré Alajos: Zala megye központi közigazgatása 1848-ban. In: Zalai Tükör, Zalaegerszeg, 1974. I. 44–45.

¹² Vas Megyei Levéltár (a továbbiakban: VmL), 1848. Közgyűlési jegyzőkönyvek, IV. I.a. 653. jegyzőkönyvi szám.

¹³ U.o. szám nélkül (márc. 17.)

¹⁴ U.o. 892. jkv.sz.

¹⁵ Vö. „Mit kíván a magyar nemzet” – a 12 pont fejléce.

¹⁶ Sajtószabadság (1.); a feudális viszonyok általános és tökéletes megszüntetése (4.)...; mindennemű közterheknek kivétel nélküli közössége (9.)...; s nemzeti őrsereg felállítására (11.).

¹⁷ Dr.Kunc Adolf: Szombathely-Savaria rend. tanácsú város monográfiája. Szombathely, 1880. 222.

- ¹⁸ Szombathelyi Püspöki Levéltár (a továbbiakban: SZPL), 1848. Nemzeti zsinat iratai, sz.n.
- ¹⁹ Kunc A.: i.m. 222.
- ²⁰ Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Nemzet és emlékezet. Magvető K., Bp. 50–51.; Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. Válogatta: Urbán Aladár. Argumentum K., Bp. 1999. 135. és 162–163.
- ²¹ Sopron város tanácsi jkv. 1848. I.1003/a. 1136., 1140. és 1186.sz.; Urbán A. i.m. 46.
- ²² Sopron Megyei Levéltár (a továbbiakban: SmL), 1848. Közgy. jkv. IV.A.1. 1109. jkv.sz.
- ²³ Állami Levéltár, Bratislava (a továbbiakban: ÁLB). Pozsony megye, I. bizottsági iratok, 1848. 372. jkv.sz.
- ²⁴ Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi...I. 133–134.; Urbán A.: Batthyány Lajos...39–43.
- ²⁵ SmL. Közgy. jkv. IV.A.1. 1848. 1110. jkv.sz. (márc. 22.); Sopron város tanácsi jkv. 1848. I.1003/a. 1343.sz. (ápr.3.).
- ²⁶ VmL. 1848. Közgy. jkv. IV.a.1. 894. jkv.sz.
- ²⁷ SmL. 1848. Közgy. jkv. IV.A.1. 1249. jkv.sz.
- ²⁸ Moson Megyei Levéltár (a továbbiakban: MmL), 1848. Közgy.jkv. IV.A. 502.a. 1004. jkv.sz.
- ²⁹ Urbán A.: Batthyány Lajos... 50–51.
- ³⁰ SmL. A Sopron vármegyei Ideiglenes Állandó Választmány jkv. 1848. I.jkv. sz.
- ³¹ VmL. 1848. Közgy. jkv. 891. jkv. sz.
- ³² ÁLB. Pozsony megye I. Bizottn. iratok 83.
- ³³ SvL. Sopron város tanácsi jkv. 1848. I. 1003/a. 1285. jkv.sz.
- ³⁴ Degré A.: i.m. 46.
- ³⁵ KLÖM XI. 717–724. (A kiemelés tőlem – V.P.I.).
- ³⁶ A magyar kir. udvari kancellária országgyűlési ügyekkel foglalkozó külön bizottságát nevezték dietális bizottságnak. Az Állami Kancellária elnöke Ferenc Károly főherceg; tagjai: J.Pilgram br., Nádasdy M.gr., Cziráky A. gr., N.Purkhart.
- ³⁷ Dr.Károlyi Árpád: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Magyarország újabbkori történetének forrásai. Bp., 1936. 133–139.
- ³⁸ Degré A.: i.m. 45.
- ³⁹ Urbán A.: Batthyány Lajos...24 I.
- ⁴⁰ Olgyay Titusz és Bartal János beszámolója Pozsonyban 1848. május 1-jén. ÁLB. Pozsony megye I. Biz. jkv. 404.sz.; Széll József első alispán a Vas megyei közgyűlésen május 1-jén. VmL. 1848. Közgy. jkv. IV.a.1. 907. jkv. sz.
- ⁴¹ SvL. Tanácsi jkv. 1848. I. 1003/a. 1652. jkv.sz.
- ⁴² SmL. Közgy. jkv. 1848. IV.A.1. 1111. és 1245. jkv. sz.
- ⁴³ VmL. 1848. Közgy. jkv. IV.a.1. 895. jkv.sz.
- ⁴⁴ SZPL. Protocollum Seminarii Sabariensis 1830/31–1861.; Dr.Székely László: A 48-as idők a papnevelőben. In: A szombathelyi egyházmegye története. Szerk.

Dr.Géfin Gyula. Szombathely, 1929. II.226.

⁴⁵ SZPL. Acta cancellariae, 1848. 72.sz.

⁴⁶ VmL. 1848. Közgy. jkv. IV.A.1. 907.sz.

⁴⁷ Pozsony Főváros Levéltára (a továbbiakban: PFV). Szabad kir. Pozsony város tanácsának jegyzőkönyve (Bratislava), 1848. 141. 2.a. 3. jkv.sz..

⁴⁸ ÁLB, Pozsony megye Biz. jkv. I. 1848. 83.sz. 544. jkv .sz.

⁴⁹ Csizmadia Andor: A magyar választási rendszer 1848–1849-ben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1963. 85.

⁵⁰ ÁLB, Pozsony megye Biz. jkv. I. 83.sz. 781. jkv. sz. (jún. 26.)

⁵¹ SmL. 1848. Közgy. jkv. IV.A.1. 1455. jkv.sz.

⁵² U.o. 1247. jkv.sz.

⁵³ SvL. Tan. jkv. 1848. I. 1003/a. 1285. és 1755. jkv. sz.

⁵⁴ VmL. 1848. Közgy. jkv. IV.1.a. 910. jkv.sz.

⁵⁵ MmL. 1848. Közgy. jkv. IV.A. 502.a. 1004. sz.

⁵⁶ Degré A.: i.m. 46.

⁵⁷ ÁLB. Pozsony megye I. Biz. jkv. 1848. 83.sz. 431. jkv.sz.

⁵⁸ Csizmadia A.: i.m. 69.

⁵⁹ ÁLB. Pozsony megye I. 1848. Biz. jkv. 83.sz. 436. jkv.sz.

⁶⁰ Csizmadia A.: i.m. 329.

⁶¹ U.a. 104–105.

⁶² Deák Ferencz beszédei 1842–1861. Szerk. Kónyi Manó. Bp. Franklin Társ., 1903. II.

⁶³ Állami Kerületi Levéltár (Komarno). Komárom megye közgy. jkv. 1848. 1112. jkv.sz. (április 29.)

⁶⁴ MOL. Az 1848–1849-i minisztériumi levéltár. Belügyminisztérium. Országglászáti osztály (H 13). 5278. 2. kútfő 8. csomó, sz.n.

⁶⁵ U.o. 278. sz.

⁶⁶ VmL. 1848. IV. 102. Középponti vál. iratai

⁶⁷ AMB, 1848. 141. 2.a. 5.és 16. jkv.sz. (Bratislava); Közlöny, 1848. 18. sz. (jún. 27.); VmL. 1848. IV, 102., III. Beér János – Csizmadia Andor: Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Akadémiai K., Bp, 1954. 213.

⁶⁸ Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki...I. 146-148.; Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Akadémiai K., Bp. 1973. 17.

⁶⁹ KLÖM XI. 658–659.

⁷⁰ Sopron város tan. jkv. 1848. I. 1003/a. 1131. jkv.sz.

⁷¹ MOL 1848–1849. Bm. Orsz. oszt. 2. kútfő, 151.tétel 4823. sz.

⁷² Urbán A.: A nemzetőrség... 19–20.

⁷³ U.a. 27.

⁷⁴ Sopron város Levéltára, 1848. I. 1003/a. 1289. jkv.sz. (márc. 29.)

⁷⁵ Urbán A.: A nemzetőrség... 29.

⁷⁶ U.a. 31.

⁷⁷ U.a 28.

⁷⁸ Szekfű Gyula: Forradalom és szabadságharc. In: Magyar történet V. köt. Szerk.: Hóman Bálint–Szekfű Gyula. Egyetemi Nyomda, Bp. 1936. 395.

- ⁷⁹ Degré A.: i.m. 51–52.
- ⁸⁰ Urbán A.: A nemzetország... 61.
- ⁸¹ Degré A.: i.m. 51–52.
- ⁸² Urbán A.: A nemzetország... 31.
- ⁸³ SZPL. Acta canc. 1848. sz.n.
- ⁸⁴ SmL. 1848. Közgy. jkv. IV.A. 1. 1455. jkv. sz.
- ⁸⁵ VmL. 1848–1849. V.141. Közgy. jkv. 6.sz. (május 27.)
- ⁸⁶ SZPL. Acta canc. 1848. 120. sz.; A szombathelyi egyházmegye tört. II. 413–414.
- ⁸⁷ Közlöny, 1848. 27. sz. július 4.
- ⁸⁸ SZPL. Acta canc. 1848. 112. sz.; A szombathelyi egyházmegye tört. II. 413–414.
- ⁸⁹ SZPL. Acta canc. 1848. 120. sz.
- ⁹⁰ Urbán A.: A nemzetország... 58.
- ⁹¹ U.a. 68–69.
- ⁹² Spira György: Polgári forradalom (1848–1849). In: Magyarország története 6/1, Akadémiai K., Bp. 1979. 86.
- ⁹³ Balázs Péter: Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején. Akadémiai K., Bp. 1980. 239–240.
- ⁹⁴ Fényes E.: i.m. 119–120.
- ⁹⁵ KLÖM XI. 659.
- ⁹⁶ SmL. 1848. Ideigl. Áll. Váll. iratai, IV.B. 101. 4. jkv.sz. (március 19.)
- ⁹⁷ U.o. 1. jkv.sz.
- ⁹⁸ U.o. 3. jkv.sz.
- ⁹⁹ U.o. 4. jkv.sz.
- ¹⁰⁰ SZPL. 1848. Balassa Gábor iratai, sz.n.
- ¹⁰¹ Közlöny, 1848. 32. sz. július 11.
- ¹⁰² SmL. 1848. Ideigl. Áll. Váll. iratai, 7. jkv.sz.
- ¹⁰³ U.o. sz.n. (április 20.)
- ¹⁰⁴ U.a.
- ¹⁰⁵ U.o. 1848. Közgy. jkv. IV.A. 1. 1242/a. jkv. sz. (április 13.)
- ¹⁰⁶ Csizmadia A.: i.m. 85.
- ¹⁰⁷ Közlöny, 1848. 2.sz. június 9.
- ¹⁰⁸ Sopron város tan. jkv. 1848. I. 1003/a. 1523. jkv. sz.
- ¹⁰⁹ Közlöny, 1848. 19. sz. június 28.
- ¹¹⁰ Fényes E.: i.m.
- ¹¹¹ ÁLB. Pozsony megye I. Választói névjegyzékek, 1848.
- ¹¹² Dr. Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848–49-ben. Szent István-társulat K., Bp. 1928. 46.
- ¹¹³ U.a. 90–91.
- ¹¹⁴ A szombathelyi egyházmegye tört. II. 17.
- ¹¹⁵ SZPL. 1848. Nemzeti zsinat iratai sz.n.
- ¹¹⁶ A szombathelyi egyházmegye tört. II. 18.
- ¹¹⁷ SZPL. 1848. Acta canc. 405. sz.
- ¹¹⁸ A kérdést részletesebben lásd: V.P.I.: A szombathelyi egyházmegye szerepe és története a forradalomban és szabadságharcban (1848–1849). Vasi Szemle, 1998. 5.sz.

